



T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÜNÂSEBETÜ'L-KUR'AN: ET-TEFSİRÜ'L-HADİS ÖRNEĞİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Zeynep YILMAZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBİ

RİZE
2024

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBİ danışmanlığında, Zeynep YILMAZ tarafından hazırlanan *Münâsebetü'l-Kur'an: et-Tefsîrû'l-Hadis Örneği* adlı bu tez çalışması, 07/11/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBİ	
Üye	: Doç. Dr. Abdussamet VARLI	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı'ndan mezun olmak üzere teslim ettiğim “Münâsebetü'l-Kur'an: Et-Tefsîrû'l-Hadis Örneği” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

07/11/2024

Zeynep YILMAZ

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerîm vahyolunduğu günden bu yana, insanlığı etkileyen ilahî bir kitaptır. Her yönüyle mu'ciz bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in ayet ve sureleri arasındaki ilişki, münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin doğmasını sağlamıştır. Bu ilim, 4/10. asırda Kur'ân ilimleri alanında yazılan eserlerde ve tefsir kitaplarında görülmeye başlanmış, ardından sistemli bir şekilde günümüze kadar gelmiştir. Kur'ân'ın ayet ve surelerinin bir bütün olduğunu gösteren münâsebâtü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın i'câzına hizmet ederek, tefsirde önemli bir Kur'ânî ilim haline gelmiştir.

Çalışmada ele alınan *et-Tefsîru'l-hadîs* adlı tefsirin müellifi Muhammed İzzet Derveze (öl.1984), tefsir yazım geleneğinin dışına çıkarak, eserini nüzul sırasına göre telif etmiştir. Söz konusu bu yöntemle Derveze, peş peşe inen sureler arasında bağlam ilişkisi kurarak münasebet ilmi sahasına farklı bir katkı sunmuştur. Yaptığı katkıyı değerlendirip müellifin bu ilme verdiği önemi ortaya koymak ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak gayesiyle “Münâsebetü'l-Kur'an: et-Tefsîrû'l-Hadis Örneği” başlığıyla tezde işlenmeye çalışılmıştır. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; müellifin hayatı ve münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin gelişimi, birinci bölümde; sureler arası münasebet, ikinci bölümde ise ayetler arası münasebet üzerinde durulmuştur.

Konu seçiminde ve yönlendirmelerinde emeği geçen Prof. Dr. Mustafa HOCAOĞLU'na, çalışmanın şekillenmesinde büyük katkı ve emeği olan Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU'na, çalışmaya son şeklini vermemde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBİ'ye, jüri üyesi Doç. Dr. Abdussamet VARLI'ya ayrıca Arapça metnin anlaşılmasında büyük yardımı olan ve kıymetli yönlendirmelerde bulunan Dr. Muhammet RAŞİTOĞLU'na ve çalışmayı okuyarak değerli dönüt ve düzeltmelerinden ötürü Öğr. Gör. Dr. Nûr Kübra DEMİRCİ hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Zeynep YILMAZ
RİZE/ 2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. İZZET DERVEZE’NİN HAYATI, TEFSİRİ VE MÜNÂSEBÂTÜ’L-KUR’ÂN	7
1.1. Hayatı	7
1.2. Eserleri	10
1.3. Dönemin İlmî ve Sosyal Durumu	12
1.4. Tefsiri	13
1.5. Münâsebâtü’l-Kur’ân İlmî	17
2. ET-TEFSÎRÜ’L HADÎS’TE SURELER ARASI MÜNÂSEBET	23
2.1. İki Sûre Arasındaki Münâsebet	29
2.2. Surenin Sonuyla Bir Sonraki Surenin Başı Arasındaki Münasebet	38
2.3. Aynı Surenin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet	41
3. ET-TEFSÎRÜ’L HADÎS’TE AYETLER ARASI MÜNÂSEBET	44
3.1. Mekkî Sûrelerde Münasebet	44
3.1.1. Alak Sûresindeki Ayetlerde Münasebet	44
3.1.2. Müzzemmil ve Müdessir Sûrelerindeki Ayetlerde Münasebet	44
3.1.3. Fecr ve Necm Arası Surelerin Ayetleri Arasında Münasebet	46
3.1.4. Kâf ve Kasas Arası Sûrelerin Ayetlerinde Münasebet	47

3.1.5. İsrâ Suresi Ayetlerinde Münasebet	54
3.1.6. Yûnûs ve Nahl Arası Surelerin Ayetlerinde Münasebet	60
3.1.7. Sebe' ve Zilzâl Arası Surelerin Ayetlerinde Münasebet	64
3.2. Medenî Sûreler Arasında Münasebet	67
3.2.1. Bakara Sûresindeki Ayetlerde Münasebet	67
3.2.2. Âl-i İmrân Sûresindeki Ayetlerde Münasebet	73
3.2.3. Ahzâb Suresindeki Ayetlerde Münasebet	76
3.2.4. Nisâ Suresindeki Ayetlerde Münasebet	77
3.2.5. Nûr ve Mücadele Surelerindeki Ayetlerde Münasebet	81
3.2.6. Mâide Suresindeki Ayetlerde Münasebet	83
4. SONUÇ	86
KAYNAKÇA	89

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBİ
Hazırlayan : Zeynep YILMAZ
Yıl : 2024
Sayfa Sayısı : 102

ÖZET

MÜNÂSEBETÜ’L-KUR’AN: et-TEFSÎRÜ’L-HADİS ÖRNEĞİ

Kur’ân-ı Kerîm’in sure ve ayetleri arasındaki insicâm, yüce Allah’ın insanlığa bir benzerini getirmede meydan okuduğu i‘câzlardan biridir. Nitekim birçok yönden benzersiz olan Kur’ân-ı Kerîm nâzil olduğu dönemden bu yana sûrelerin ve ayetlerin birbiriyle insicamını incelemeye birçok müfessirin uğraş alanı olmuştur. Bunlardan biri de çağdaş müfessir Muhammet İzzet Derveze’dir.

Tefsirini nüzul sırasına göre yazarak vahyin indiriliş hikmetindeki metotları daha iyi anlamayı hedefleyen İzzet Derveze, tefsirinde sure ve ayet insicamına önem vermiştir. Nitekim sebebi nüzule dair rivayetleri aktarırken, ayetin siyak ve sibakıyla uygun olanı kabul etmeye özen göstermiştir. Bunun yanında özellikle Mekkî surelerde bulunan Medenî ayetleri, siyakla olan sıkı insicamından ötürü Mekkî olarak kabul etmiştir. Ayrıca, bazı ayetlerde alışılmış anlamın dışına çıkıp siyaka uygun mana vererek ayeti, surenin ruhuyla örtüşen bir şekilde tefsir etmeyi kendisine yöntem edinmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsîr, et-Tefsîru’l-hadis, İnsicâm, Siyak, Münâsebâtü’l-Kur’ân.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Graduate Thesis

Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HARBI

Author : Zeynep YILMAZ

Year : 2024

Pages : 102

ABSTRACT

QUR'ANIC CONTEXTUAL INTERRELATIONS: ET-TAFSİRÜ'L HADITH A CASE STUDY

The coherence between the *surahs* and verses of the Qur'an, which challenges all Mankind to bring a similar book if they can, is one of the main aspects of its inimitability. Since the Holy Qur'an was revealed, scholars have studied it extensively to analyse the harmony between its *surahs* and verses. One of these endeavors is the contemporary commentary by Mohammed İzzet Derveze.

By following the chronological order of the revelation, Derveze aimed to have a better understanding to explore and live the historical context and conditions of the revelation. The importance he laid to the science of coherence is revealed in his stands towards the narrations of occasions of revelation as he accepts or rejects and refutes them based on the context. He also rejected some of the opinions and narrations about the verse to be a Meccan or Medinian based on their coherence with the context. In addition, he has adopted a unique methodology to interpret the verse in accordance with the spirit of the *surah* by going beyond the apparent meaning in some cases and giving a different understanding more appropriate with the context.

Keywords: Tafsir, Coherence, Context, Qur'anic Contextual Interrelations,

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselam
bk.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
Hız.	:	Hazreti
öl.	:	Vefat tarihi
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Basım tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri ve bunun gibi
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Sure ve ayetler arasındaki uyumu ve bağlamı konu edinen Münâsebâtü'l-Kur'ân, ortaya çıktığı asırdan beri Kur'ân'ın daha doğru anlaşılmasında başvuru olan önemli ilimlerden biri olmuştur. Nitekim bu ilim ayetin maksadını siyakından anlayarak uzak manalara gitmeyi engellemektedir. Ayetin maksadını anlamının yanı sıra yirmi üç senede parça parça indirilen Kur'ân'ın, nüzul dönemi sona erdikten sonra birbiriyle son derece uyumlu sure ve ayetlerden oluşması bu ilmi önemli kılmaktadır. Bundan ötürü müfessirler başta olmak üzere Kur'ân'ı anlamaya çalışanların çoğu münasebat ilmine önem vermişlerdir. Söz konusu ilme önem verenlerden biri olan müfessir İzzet Derveze'nin *et-Tefsîrû'l-hadis* adlı eseri bu çalışmada ele alınacaktır.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Derveze'nin tefsirinde münâsebât ilminin ön plana çıkması ve bazı ayetleri bu ilme verdiği önemden dolayı farklı yorumlamasından mütevellit, alana katkı sunacağı düşüncesiyle, bu çalışmada *et-Tefsîrû'l-hadis* adlı eserde münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi incelenmiştir.

Sure tertibi bakımından diğer tefsirlerden ayrılmasından ötürü, Derveze tefsirinde nüzul açısından peş peşe gelen sureler arasında münasebet kurmuştur. Bu durum onu diğer müfessirlerden ayırmaktadır. Peş peşe inen, fakat mushaf tertibinde farklı sıralamada yer alan sureler arasında münasebet kurması, vahiy ortamını anlamaya katkı sunmaktadır. Bu yüzden sureler arasında kurduğu münasebeti tespit edip incelemek çalışmayı önemli kılmaktadır. Bunun yanında sebebi nüzule dair rivayetleri aktardıktan sonra, ayetin siyak ve sibakıyla uyum gösteren rivayetleri esas almıştır. Söz konusu rivayetleri kullanırken ayetin siyakıyla uyumunu gözetmesi, onu birçok müfessirden ayıran nokta olmuştur. Derveze'nin tefsirinde görülen bu iki husus, münasebet ilmine farklı bir bakış açısı getireceği düşünüldüğünden çalışılması gerekli görülmüştür. Bu sebeple söz konusu çalışmayla Derveze'nin tefsirinin farklı yönü ortaya konulup münâsebât ilmi muhtelif açılardan ele alınarak ilim dünyasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın temel amacı, tefsirini nüzul tertibine göre kaleme alan İzzet Derveze'nin *et-Tefsîrû'l-hadis* adlı eserini münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi açısından incelemektir. Diğer amaçları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mushaf tertibiyle farklılaşan nüzul tertibindeki sureler arası uyumu tespit etmek
2. Sebebi nüzul rivayetlerinin ayetlerin siyak ve sibakıyla ne kadar uyumlu olduğunu göstermek.
3. Münâsebâtü'l-Kur'ân alanında çalışma yaparak alanda araştırma yapanlara katkı sunmak.
4. Derveze'nin tefsirini münâsebât açısından ele alarak tefsirinin farklı yönünü tanıtmak.

Çalışma, söz konusu tefsirde bağlamı işlediğinden dolayı ilişkilendirici ayrıca Derveze'nin münasebet ilmine yaptığı katkıyı ve bu ilmi tefsirinde nasıl işlediğini ortaya koymak istendiği için keşfedici yöntemle dayanmaktadır. Öncelikle İzzet Derveze'nin tefsirine dair yapılan çalışmalar incelenerek tefsiri hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Ardından giriş bölümünün son kısmını oluşturan münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi hakkındaki telifler gözden geçirilmiş, bu ilme tefsirinde önem veren âlimlerin, ilmin gelişimine verdiği katkılar tespit edilmiştir. Böylece çalışmanın konusunu oluşturan İzzet Derveze ve münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi, giriş bölümünde okuyucuyu konuya hazırlamak maksadıyla ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde *et-Tefsîrû'l-hadis* adlı eserde sureler arası münasebet, üç kısımda incelenmiştir. Bölüm kısımlara ayrılırken âlimlerin sureler arası münasebette yaptıkları sınıflandırma esas alınmıştır

İkinci bölümde ise ayetler arası münasebet ele alınmıştır. Bu bölümde Derveze'nin sureleri tefsir ederken yapmış olduğu tertibe uyulmuştur. Bundan ötürü Fâtiha suresinden sonra Alak suresine geçilmiş ve bölüm Nasr suresi ile tamamlanmıştır. Ayetler arası münasebetin işlendiği bu bölümde müfessirin münasebeti detaylıca işlemediği surelere değinilmemiştir. Özellikle, ilk bakışta öncesiyle bir irtibatının olmadığı izlenimi verilen ayetler üzerinde durulmuştur. Nitekim Derveze özellikle bu ayetlerde münasebeti daha detaylı işlemiştir. Derveze'nin bazı ayetlerin tefsirinde “Müfessirlerin çoğu bu ayeti bağlamından

kopararak tefsir etmiştir.” dediği ayetler ele alınırken, ihtiyaca göre diğer müfessirlerin görüşlerine de yer verilmeye çalışılmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Tezin giriş bölümünün birinci kısmında; müellifin hayatı hakkında özet bir bilgi sunulduktan sonra tefsirini yazma amacına dair yaşadığı dönem hakkında kısa bilgi verilmiştir. Zira Derveze’nin tefsirinin mukaddimesinden, eserini nüzul sırasına göre tertip etme kararı alırken yaşadığı dönemden etkilendiği tespit edilmiştir. İkinci kısmında ise ele alınan münâsebâtü’l-Kur’ân ilmi hakkında fikir oluşturması gayesiyle bu ilmin doğuşu ve gelişimi hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde Muhammet İzzet Derveze’nin *et-Tefsîrû’l-hadis* adlı eserinde münâsebâtü’l-Kur’ân ilmini nasıl işlediği ele alınarak sure ve ayetler arası kurduğu bağlam ile sınırlı kalınmış, tefsirinde var olan diğer Kur’ân ilimlerine yer verilmemiştir.

Tefsirinde bu ilim incelenirken sureler arası kurduğu siyak ve sibak uyumu değerlendirildikten sonra bazı müfessirlerin söz konusu surelerin münasebetine dair görüşlerine temas edilmiştir. Müfessirlerin görüşlerine yer verilirken münâsebâtü’l-Kur’ân ilmi ile temayüz eden tefsirlere öncelik verilmiş, ihtiyaç halinde diğer müfessirlerden de istifade edilerek kapsam geniş tutulmuştur.

Derveze, ayetler arası kurduğu münasebetlerde sadece ayetin bağlamına dair münasebetle sınırlı kalarak ayet içi münasebete tefsirinde değinmediği için bunlar ayrı bir başlık olarak ele alınmamıştır. Ayetler arası münasebet değerlendirilirken, müfessirin bu ilim alanında öncekilerin söylediklerinden farklı olarak kurduğu münasebetlerde, diğer müfessirlerin görüşlerine işaret edilerek alandaki katkısı hakkında değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Münâsebâtü’l-Kur’ân ilmi ile ilgili kavramlar açıklanırken, Râgıb el-İsfahânî’nin (öl. 7/11. Yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, İbn Manzûr’un (öl. 711/1311) *Lisânü’l-arab* ve Fîrûzâbâdî’nin *Besâ’iru zevi’t-temyîz fî letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz* adlı eserleri birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Terim açısından bu ilim ele alınırken Kur’ân ilimlerinde eserleri bulunan Bedreddin ez-

Zerkeşî'nin (öl.794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân ile Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî'nin* (öl. 911/1505) *el-itkân* eserlerinden yararlanılmıştır. Bu ilmin gelişmesine önemli katkıları bulunan Zemahşerî'nin (öl.538/1144) *el-Keşşâf'ı*, Fahreddin er-Râzî'nin (öl.606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb'ı*, Bikâî'nin (öl. 885/1480) *Nazmü'd-dürer'i* ve Süyûtî ile son dönem müfessirlerinden Muhammed Abdullah Dirâz'ın (öl.1958) *en-Nebe'ül-'azîm ve Seyyid Kutup'un* (öl. 1966) *Tasvîrü'l-fennî fî'l-Kur'ân* eserlerinde alana sundukları katkıdan istifa edilmiştir.

Bu eserlerin yanı sıra münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi alanında yapılan iki doktora ve dört yüksek lisans tezinin yanında yazılmış makalelerden de istifade edilmiştir. Bu alanda ilk doktora tezi Ali Yılmaz tarafından 1996 yılında yazılan *Fahrüddin er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm'dır*. Bu çalışmada Râzî'nin eserinde münasebet ilmi her yönüyle işlenmiştir.¹ İkinci doktora tezi ise Yasir Adel Zeynel Albayati tarafından 2016 yılında yazılan “*Tefsirde Bağlam (Siyak) ve el-Muharrerü'l-veciz Örneği*” adlı çalışmadır. Bu çalışmada, anlam tercihinde bulunurken siyakın önemi ele alınmıştır.²

Alanda yazılan yüksek lisans tezlerine gelince ilk olarak İlhami Günay tarafından 1996 yılında “*Kur'an'ı Kerim Sureleri Arasındaki Münasebet*”³ adlı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada İlhami Günay sureler arası münasebeti işlerken Elmalılı Muhammed Hamdi'nin (öl.1942) *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinden çokça istifade etmiştir.⁴ İkinci yüksek lisans tezi Yıldırım Yalçın tarafından 2009 yılında “*Elmalılı'nın “Hak Dini Kur'an Dili” İsimli Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İnsicam*”⁵ adıyla yapılmıştır. Bu iki çalışmada sureler arası münasebet işlenmiştir. Yine Elmalı'nın tefsiri sadece Bakara suresi baz alınarak Enayatullah Azim tarafından 2019 yılında hazırlanarak “*Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinin Münasebetü'l Kur'an İlmi Çerçevesinde İncelenmesi*”⁶ adlı tez yazılmıştır. Son olarak Mehmet Emin Beliktay

¹ Ali Yılmaz, *Fahrüddin er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-kebîr adlı eserinde Tenâsüb ve İnsicâm* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 1996), 10.

² Yasir Adel Zaynal Albayati, *Tefsirde Bağlam (Siyak) Ve El-Muharrerü'l-Veciz Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2016), 10.

³ İlhami Günay, *Kur'an'ı Kerim Sureleri Arasındaki Münasebet* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1996), 10.

⁴ Günay, *Kur'an'ı Kerim Sureleri Arasındaki Münasebet*, 35.

⁵ Yıldırım Yalçın, *Elmalılı'nın “Hak Dini Kur'an Dili” İsimli Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İnsicam* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009).

⁶ Enayatullah Azimi, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinin Münasebetü'l-Kur'an İlmi Çerçevesinde İncelenmesi* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

tarafından 2021 yılında “*Tefsirde Ayetler ve Sureler Arası Münasebet (Safvetü’l- tefâsir Örneği)*”⁷ çalışması yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunda münasebet ilmi detaylı bir şekilde işlenmiştir, sureler arası münasebetlerde mushaf tertibine riayet edilmiştir. Bizim çalışmamızı, yapılan çalışmalardan ayıran nokta, nüzul tertibi açısından inen sureler arasında işlenen münasebettir. Bu bölümün alana katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Muhammet İzzet Derveze’nin hayatına dair birincil kaynak ise kendi otobiyografisi olmuştur. *Müzekkirât*⁸ adıyla kaleme aldığı eserinde hayatı ve yaşadığı döneme dair bilgiler yer almaktadır. Hayatına dair bilgilere ulaşmak için kendi otobiyografisinden sonra 1994 yılında Mesut Okumuş tarafından yazılan “*Muhammet İzzet Derveze ve Tefsirdeki Metodu*”⁹ adlı teze başvurulmamıştır. Okumuş, İzzet Derveze hakkında bilgi verirken Hüseyin Ömer Hammadé’nin “*Muhammed İzzet Derveze*” adlı eserinden istifade etmiştir ancak 1983 yılında Şam’da basılan bu eserin baskısına ulaşamadığı için Derveze hakkında yapılan çalışmaların birçoğunda Mesut Okumuş’un çalışması kaynak gösterilmektedir. Biz de çalışmamızda Derveze’nin otobiyografisinin Mesut Okumuş’un yanı sıra ve İzzet Derveze hakkında sonra yazılan çalışmalardan¹⁰ istifade ettik. Özellikle şunu belirtmek gerekir ki Derveze hakkında yapılan çalışmalarda müfessirin bizzat kendi otobiyografisi olan *Müzekkirât* adlı eserden istifade edilmediği gözlemlenmiştir. Çalışmamız bu açıdan da önem arz etmektedir.

Birinci ve ikinci bölüme dair ilk kaynak, çalışmanın konusunu oluşturan Derveze’nin *et-Tefsîrû’l-hadis* adlı eseri olmuştur. Ayrıca tefsirine mukaddime niteliğinde yazdığı *el-Kur’ânü’l-mecîd*¹¹ adlı eserden de gereği kadar yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra Derveze’nin münasebete dair görüşleri verildikten sonra, yukarıda işaret edildiği gibi, ihtiyaç halinde diğer müfessirlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Son olarak çalışmada ayet meali verilirken Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı

⁷ Mehmet Emin Beliktay, *Tefsirde Ayetler Ve Sureler Arası Münasebet (Safvetü’l- Tefâsir Örneği)* (Mardin: Mardin Artuklu, Yüksek Lisans, 2021).

⁸ İzzet Derveze, *Müzekkirât Muhammed İzzet Derveze* (Lübnan: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1993).

⁹ Mesut Okumuş, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 1994).

¹⁰ Ekrem Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’an’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2006); Mehmet Yolcu, 61-100, “Ebu Zuheyr Muhammed İzzet Derveze Hayatı, Mücadelesi ve Başlıca Eserleri”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Güz 2013).

¹¹ İzzet Derveze, *el-Kur’ânü’l-mecîd* (Beyrut: Menşûrâtü’l-Mektebetü’l-Asrıyye, ts.).

meal¹² esas alınmıştır.



¹² *Kurân Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017).

1. İZZET DERVEZE'NİN HAYATI, TEFSİRİ VE MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN

20. yy. İslam coğrafyası için farklı bir aşamadır. Nitekim bu dönemde İslam dünyası her alanda gerileme yaşamıştır.¹³ Dönemin düşünürleri çağın sorunlarına çözüm bulmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Nitekim bunlardan birisi de İzzet Derveze'dir. O, dönemin sorunlarının imandan uzaklaşmak olduğunu tespit ettikten sonra mevcut problemlerin çözümü gayesiyle bir tefsir kaleme almıştır¹⁴

1.1. Hayatı

Muhammed İzzet Derveze Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamıştır.¹⁵ Bu dönem siyasî kırıma ve sosyal çöküşün fazlaca görüldüğü bir dönemdir.¹⁶ Nitekim Derveze'nin yaşadığı bu asırda ortaya çıkan sorunlar onu nüzûl sırasına göre tefsir yazmaya yönlendirmiştir.¹⁷ Bundan dolayı müfessirin yaşadığı ortamı ve hayatını ele almak, tefsirinin anlaşılmasında önemli bir husustur.

1887 yılının haziran ayında Filistin'in Nablus kentinde doğan İzzet Derveze köklü bir aileden gelmektedir. Dedesinden aktardığına göre Derveze ismi *Dârîze* yani terzi kelimesinden türemedir. Babası Abdü'l-Hâdi b. Derviş b. İbrahim b. Hasan Derveze'dir. Ailesi Ürdün sınırlarında bulunun Aclûn kentinin Kefrence köyündendir. Bu köklü ailenin bir ferdi 7/11. yüzyılın başlarında Nablus şehrine gelmiş ve oraya yerleşmiştir.¹⁸

Derveze ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini doğduğu şehirde almış ve başarıyla tamamlamıştır. Aynı zamanda cami ve ilim meclislerinde bazı ders halkalarına katılmıştır. Örneğin terzi evinin şeyhlerinden Müderris Mustafa'dan çocukluğunda fıkıh dersleri, Şeyh Abdül Azim'den Buhârî dersleri almıştır.¹⁹

¹³ Muhammed Kutub, *Kadiyyetü't-tenvîr fi'l-alemi'l-İslamî* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 1999), 10-12.

¹⁴ İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis* (Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb'il-Arabiyye, 1963), 1/24.

¹⁵ Yolcu, 61-100, 1.

¹⁶ Ali Yasin Kalabak, *Osmanlı'nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları Ve Mali Emperyalizm*, "Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi", 2148 – 3043 27 (2014), 307.

¹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 1/5.

¹⁸ Derveze, *Müzekkirât*, 46; Okumuş, *Derveze ve Tefsirdeki Metodu*, 9; Demir, *Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, 13; Yolcu, 61-100, 62.

¹⁹ Derveze, *Müzekkirât*, 70.

Nablus'ta eğitimini tamamladıktan sonra eğitimine devam etmek için Beyrut'a gitmek istemiş, fakat ailesinin maddî yetersizliğinden ötürü eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. Bu dönemde ailesine yardımcı olmak için çalışmıştır. Çalıştığı dönemlerde ilimden geri kalmamak gayesiyle eline geçen her kitabı okumaya gayret gösteren müfessir hatta Beyrut'a eğitim için giden arkadaşlarıyla tatillerde ilim sohbetleri yapmaktan geri kalmamıştır.²⁰

Derveze, dönemin çağdaş düşünürlerinden olan Muhammed Abduh (öl. 1905), Mustafa Sâdık er-Râfî (öl.1937), Ahmed Şevki (ö.1932), Veliyyuddîn Yeken (öl.1921) gibi birçok ulemâ ve aydının eserlerini tetkik etmiştir. Arapça kaleme alınmış eserlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçe eserler okumuş, hatta çeviriler yapmıştır. Türkçe'nin yanı sıra önemli düşünür ve filozofların İngilizce ve Fransızca eserlerini okumuştur.²¹

Bunlardan hareketle, ilmi çalışmalar yapmak isteyen Derveze'nin karşısına çıkan tüm engellere rağmen daima ilimle meşgul olduğu görülmüştür. Muhammed İzzet Derveze araştırmacı,²² tarihçi²³ ve müfessirdir.²⁴ Halkla iç içe yaşamış, dönemin sorunlarına çözümler aramış gerek kavî gerekse fiilî olarak mücadele etmiş, yaptığı siyasî faaliyetler sonucunda hapis yatmış ve göçe zorlanmıştır.²⁵ Zorlu bir dönem ve yaşam onu türlü imtihanlarla karşı karşıya getirmiş, yaşadığı değerler için hayatı boyunca mücadele vermiştir. Yaşadıkları, maruz kaldıkları daha çok üretmesini ve ilme daha sıkı bağlanmasına vesile olmuştur.²⁶

Liseden mezun olduktan sonra Nablus'ta bir posta ve telgraf teşkilatında işe başlamıştır. Filistin'in farklı yerlerinde bu görevi yürüten Derveze, muhtelif kademelerde devlet memuru olarak çalışmıştır. Filistin dışında Şam ve Beyrut'ta aynı görevini sürdürmüştür. Bu işin yanı sıra bazen geçim sıkıntısı, bazen ilim aşkı ve dava şuuru onu başka alanlarda çalışmaya itmiştir. Posta ve telgraf teşkilatındaki görevlerinin yanı sıra Osmanlı'nın son dönemlerinde yapılan işgallere karşı faaliyet

²⁰ Derveze, *Müzekkirât*, 160.

²¹ Yolcu, "İzzet Derveze Hayatı, Mücadelesi ve Başlıca Eserleri", 63.

²² Zekerîya Kurşun, "Muhammed İzzet Derveze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 9/9/187.

²³ Kurşun, "Muhammed İzzet Derveze", 9/9/187.

²⁴ Fadıl Abbas, *et-Tefsîru vel-müfessirûn fi'l-asri'l-hadîs* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2012), 3/147.

²⁵ Belek Japarakunov, *Muhammed İzzet Derveze's works Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Rasul?* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2009), 5; Kurşun, "Muhammed İzzet Derveze", 9/9/188.

²⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 20.

gösteren birçok kongre ve cemiyetlerde de görev almıştır. Bu mekanlarda her ne kadar sekreter olarak çalışsa da yapılan antlaşmaların, yazılan bildirilerin ve konuşmaların hazırlanmasında etkin rol oynamıştır.²⁷

Kânûn-ı Esâsî yayınlandıktan sonra İttihat ve Terakki'nin devlet üzerindeki etkileri, Osmanlı Devleti'nin her tarafında hamasetle konuşulmaya başlamıştı. Özellikle hürriyet, müsavât, uhuvvet ve adalet sloganları halkı cezbetmişti. Halk şikayetlerini bu cemiyete göndermeye başlayınca üyeleri artmaya başlamıştı.²⁸ Bu üyeler arasına çok zaman geçmeden Derveze de girmiştir. Müfessir bu cemiyetin faaliyetlerine hamasetle katıldığını ve dönemin havasını otobiyografisinde aktarmaktadır.²⁹ Derveze, İttihat ve Terakkî Cemiyetine üye olduktan bir müddet sonra cemiyetin Araplara karşı ırkçılık politikası güttüğünü anlamasıyla cemiyetle arası açıldığını ve cemiyetten ayrıldığını anlatmaktadır. Ayrıldıktan sonra bu fırkanın yaptığı ırkçılığa cevaben Arapça eğitimini yaymak gayesiyle Arap İlim Cemiyeti'ni kurmuş ve sekreterlik görevini üstlendiğini aktarmıştır.³⁰

Derveze, 1890'lı yılların sonunda bir müddet Şam'a yerleşmiş, ardından tekrar Nablus'a dönmüştür. Nablus'ta olduğu dönemlerde Filistin için toplantılara katılmıştır. 1932 yılında ise Kudüs İslamî Vakfı'nda genel müdürlük yapmıştır. 1937 yılına gelindiğinde Filistin'den çıkmak zorunda kalmış ve 27 yıl Filistin'e ayak basamamış, Suriye'de ikamet etmiştir. Filistin'deki Arap ayaklanması sebebiyle 1937-1939 yıllarında Suriye'de 16 ay hapis yatmıştır. Ardından İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Fransızları Suriye'de zayıflatmasından sonra hapishaneden çıkmış ve Türkiye'ye gelmiştir.³¹

Türkiye'de Bursa şehrinde ikamet eden İzzet Derveze, burada bulunduğu dört yıla yakın bir sürede tefsirini yazmakla meşgul olmuştur. Tefsirini yazarken Bursa ve İstanbul kütüphanelerinden çokça istifade ettiğini aktarmıştır.³² Sonrasında tekrar Şam'a dönen müfessir, hapishanede başlayan hastalığının artması, önce işitme

²⁷ Sekreter, yazman, vekil, teftiş memuru ve müdür olarak Şam, Lübnan, Filistin ve Ürdün'de Posta ve Telgraf teşkilatlarında görev almıştır. Demir, *Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, 63; Derveze, *Müzekkirât*, 164.

²⁸ Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti" 51 (2013), 678-687.

²⁹ Derveze, *Müzekkirât*, 182.

³⁰ Derveze, *Müzekkirât*, 182.

³¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 7.

³² Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 1/6.

ardından görme duyusunu kaybetmiş ve 26 Temmuz 1984 tarihinde Şam'da vefat etmiştir.³³

1.2. Eserleri

Farklı alanlarda birçok eseri bulunan İzzet Derveze'nin eserleri ekseriyetle Kur'an, siyer ve tarih ile ilgilidir. Yaşadığı buhran dönemlerinin onu öncelikle Kur'an'a yönelttiği söylenebilir. Kur'an'ı daha iyi anlamak, vahyin indiği ortam hakkında bilgi sahibi olmak gayesiyle siyer alanında çalışmalar yaptığını aktarmıştır.³⁴ Bunun yanı sıra Kur'an ve sünnet ışığında asrının problemlerine çözüm bulmak için tarih sahasında araştırma yapmaktan geri durmadığı, yazdığı birçok eserde ortaya çıkmaktadır.³⁵

Görüldüğü üzere onun İslam ümmetinin daha önce şahit olmadığı bir dönemde³⁶ yaşaması çokça eser vermesini sağladığı söylenebilir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

- *Asru'n-nebî ve bi'tuhu kablel bi'se, siretu'r-Resûl, ed- Düstûru'l-Kur'âniyyu fi Şuûni'l-hayat*

Bu kitap yedi fasıldan oluşmaktadır. Öncelikle Arap yarımadasında bi'setten önceki sosyoekonomik, kültürel hayat, yaşayan kabilelerin dilleri, kadının ailedeki konumu ve siyasî yapı ele alınmıştır. Ardından başta şirk olmak üzere zamanın inançlarından söz edilmiştir. Bunlar arasında cinlere ve meleklerle olan inançları, Allah'ı bir Rab olarak nerede konumlandıkları, Hanif din üzere olanlar, Yahudilik ve Hristiyanlık ele alınmıştır. Son olarak Derveze tüm bu inançların getirdiği dini ritüeller ve adetleri konu edinerek kitabını noktalamıştır.³⁷

- *el-Kur'an'ul-mecîd*

Derveze'nin tefsirinin bir mukaddimesi mahiyetindeki bu kitap Kur'an'ın üslubundan, cem faaliyetinden, sîret-nüzûl ilişkisinden ve tefsir yöntemlerinden

³³ Okumuş, *Derveze ve Tefsirdeki Metodu*, 16.

³⁴ Demir, *Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, 35; Okumuş, *Derveze ve Tefsirdeki Metodu*, 19-25.

³⁵ İzzet Derveze, *Asru'n-Nebî ve bi'tuhû kable'l bi'se* (Şam: Dâru'l-Yakazatü'l-Arabiyye, ts.); İzzet Derveze, *el-Kur'an ve'l-mülhidûn* (Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1973); İzzet Derveze, *el-Kur'an ve'l Yehûd* (Kahire: Matbaa'tü Menâr, 1949).

³⁶ Kutub, *Kadıyyetü't-Tenvîr*, 5.

³⁷ Derveze, *Asru'n-Nebî*, 11.

bahsetmektedir.³⁸

- *el-Kur'ân ve 'l-Yehûd*

Eser bis'etten önce Yahudilerin durumları, ahlakları ve yaşantılarının yanı sıra İslam daveti karşında Hicaz'da göstermiş oldukları eylemleri konu edinmektedir.³⁹

- *el-Kur'ân ve 'l-mübeşşirûn*

İki bölümden oluşan bu kitabın ilk bölümünde Kur'ân'da Tevrat, İncil, eski ve yeni ahit kitabeleri, ikinci bölümde ise Kur'ân'ın kitâbîliği, Mesih'in sıfatları, Yahudi ve Hristiyanların durumları üzerinde durulmuştur. Bu kitap Kur'ân ve Hz. Peygamber'e saldıranlara yazılmış bir reddiye kitabıdır.⁴⁰

- *el-Kur'ân ve 'l-mülhidûn*

Bu kitap da bir reddiyedir. Eser "Kur'ân Cevap Veriyor" adıyla 1988'de Abdullah Baykal tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁴¹

- *Tarihu Benî İsrâîl*

Üç ciltlik olan bu eser 1956 yılında yazılmış ve Mısır'da basılmıştır. Yahudilikle ilgili çalışmalarını detaylı olarak ele aldığı bir eserdir.⁴²

Bu eserlerin yanı sıra Filistin davası için meydanlarda mücadele vermekle yetinmeyip halkı bilinçlendirmek adına yazdığı tiyatro eserleri ve romanlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: *Rivayetu vufûdu 'n-Nu'man İlâ Kisrâ Anûşirvân*, *Rivayet's-simsâr ve Sâhibu 'l-arz*, *Ahiru mülûk'il Arab fî 'l-Endülûs* gibi eserlerdir. Ayrıca Derveze, işgal devletinin, Filistin topraklarının kendi vatanları olduğu tezinin asılsız olduğunu ispatlamak için ülkenin tarihine dair çeşitli eserler yazmıştır. Bunlardan bazıları: *Muhtasaru Târîhu 'l-Arab ve 'l-İslâm*, *Dürûsu 't-târîhi 'l-Arabî*, *Havle 'l-hareketil-arabiyyeti 'l-hadîse*, *Bevâisu 'l-harbi 'l-alemiyyeti 'l-ûlâ*, *et-Türkiyetü 'l-Hadîse*, *Meşakilu 'l-âlemi 'l-arabî*'dir.

Yukarıda zikre geçen eserler dışında basımı olmayan küçük çaplı eserleri de bulunmaktadır. Bu eserlerin birkaçı konulu tefsir literatüründe değerlendirebilecek *Kur'ân'da Kadın*, *Kur'ân'da Aile* gibi eserlerdir. Aynı zamanda çok ciltli tarih

³⁸ Derveze, *el-Kur'ânü 'l-mecîd*, 3.

³⁹ Derveze, *el-Kur'ân ve 'l-Yehûd*.

⁴⁰ İzzet Derveze, *el-Kur'ân ve 'l-mübeşşirûn* (Kahire: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 6.

⁴¹ Derveze, *el-Kur'ân ve 'l-mülhidûn*.

⁴² İzzet Derveze, *Târîhu benî İsrâîl* (Mısır: Matâbiu Şirketü'l-İlânati-Şarkıyye, ts.).

kitaplarının özeti mahiyetinde yazdığı eserler ve *Müzekkîrât* adında yaklaşık 800 sayfalık bir otobiyografisi bulunmaktadır.⁴³

1.3. Dönemin İlmî ve Sosyal Durumu

İzzet Derveze'nin yaşadığı yıllara dair tarihî çalışmalarda çeşitli yorumlar yer almaktadır. Bunlardan Uçarol'un çalışmasında yer alan ifadeler meseleye ışıktutmaktadır: 19. yüzyılda Avrupa teknolojik, iktisadî ve siyasî alanda daha önce hiç olmadığı kadar güçlüydü. I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkeler artık dünyada söz sahibi konumundaydı. Savaşta mağlup olan Osmanlı Devleti ise egemenliği altındaki vilayetleri Fransız ihtilalinin etkisi ve Osmanlı'nın eski gücünde olmaması sebebiyle kaybetmişti.⁴⁴

Dünyanın ortasında yer alan Osmanlı, stratejik açıdan büyük bir öneme sahipti. Özellikle yeni dünyanın ihtiyacı olan petrol yataklarının Arap bölgelerinde yer alması İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı'nın ensesinden ayrılmayışının en büyük nedenlerinden biriydi. Boğazlar üzerinde İngiliz ve Ruslar, Balkanlar üzerinde Avusturya ve Rusya, Mısır üzerinde İngiliz ve Fransızlar bulunmaktaydı.⁴⁵ Devletin her yanı işgal halindeydi. Halk devletin içinde bulunduğu durumdan ötürü fakirlikle ve yoksullukla boğuşmakta, geçim sıkıntısının derdine düşmüş yaşam mücadelesi vermektedir. Aydın kesim ise halkı içine düştüğü bu bunalımdan kurtarmak için çareler üretmekteydi. Bir grup işgal güçlerine boyun eğip kurtuluşun onların yolundan gitmekte olduğunu savunmakta; gazete, dergi gibi zamanın medya araçlarıyla halkı yönlendirmeye çalışmaktaydı. Diğer grup ise kurtuluşu İslam'a sarılmada görmekteydi. Bunun için İslam ümmetinin geri kalmışlığının çarelerini aramakta ve ümmeti yeniden diriltecek, eski ihtişamına kavuşturacak yöntemler için gece gündüz çalışmaktaydı.⁴⁶

Bu durum Derveze'yi, devletin ve halkın batı karşısındaki çaresizliğinin ve ezilmişliğinin sebeplerini araştırmaya ve çareler aramaya sürüklemiş, bu araştırmaları

⁴³ Bu eserler dışında diğer eserler için bk. Ekrem Demir, *Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

⁴⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)* (İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995), 494.

⁴⁵ Betül Göksiçukur, *Türk Modernleşmesi ve Din: Osmanlı Dönemi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019), 88-98.

⁴⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 43-45; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010), 31.

onu İslam'a yöneltmiş ve yeniden dirilmenin Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemi iyi anlamakta olduğu kanısına varmıştır.⁴⁷ Bu yüzden O, İslam'ın daha iyi anlaşılması, vakiya cevap vermek amacıyla eserler kaleme almıştır.

1.4. Tefsiri

Derveze *et-Tefsîrû'l-hadis* adlı tefsirini Suriye'den Türkiye'ye hicreti sonrasında Bursa'da kaleme almıştır. Tefsirini telif ederken İstanbul kütüphaneleri başta olmak üzere Bursa'daki kütüphanelerden çokça istifade ettiğini belirtmiştir.⁴⁸

1937 yılında kaleme alınmaya başlanan bu eser, çağın yozlaşmasına ve geri kalmışlığına bir çözüm yolu bulmak gayesini taşımaktadır. İzzet Derveze, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde toplumun yaşadığı sorunların sebebinin İslam'ı anlayamamak olduğu kanaatindeydi. Ona göre bu sorunların çözümü için öncelikle vahyin nâzil olduğu ortamın şartlarına hâkim olmak gerekliydi. Nitekim Hz. Peygamber dönemi sorunlarının çözümü için uygulanan Kur'ânî metot, günümüz sorunlarına da bir çözümdü. Bu düşünce, Derveze'yi tefsirini nüzûl sırasına göre yazmaya itmiştir. Nitekim o, eşsiz bir neslin inşasında izlenen yöntemin günümüz sorunlarını da çözeceği görüşündeydi.⁴⁹

Derveze, tefsirini nüzûl sırasına göre yazarak vahyin iniş sürecini ve aşamalarını daha iyi gözlemlemeyi hedeflediğini aktarmıştır. Böylece okuyucuya vahyin nâzil olduğu ortamın şartları ve boyutlarına dair bilgiler sunarak ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu okuyuş neticesinde okuyucunun zihninde tenzîlin hikmeti daha berrak hale gelecektir. Ayrıca bu tertibin, Mushaf'taki tertibin kutsallığına bir hâle getirmediyi düşünmektedir. Zira tefsir faaliyeti ilmî bir çalışma olup tilâvet edilen bir mushaf değildir. Dolayısıyla kutsallığa hâle getirme söz konusu olmadığı müellif tarafından ifade edilmiştir.⁵⁰

Sûrelerin tertibi konusunda âlimler üç gruba ayrılmıştır. Bir grup âlim surelerin içtihadî olduğunu savunmuştur. Bunların başında İmâm Mâlik (öl.179-795)

⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 20-25.

⁴⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 1/25.

⁴⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 1/6.

⁵⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 1/21.

gelmektedir.⁵¹ İkinci görüş ise surelerin tevkîfî olduğunu savunmaktadır. Bu görüşü savunanlardan biri de el-Âlûsî (öl. 1270-1854)'dir. O, Hz. Peygamber ayet ve surelerin yerlerini bizzat açıkladığı ve sahabenin de bu tertipte icmâsı bulunduğunu belirtmiştir.⁵² Son görüş ise surelerin bazılarının içtihadî bazılarının tevkîfî olduğunu savunan görüştür. Nitekim Endülüslü müfessir İbn Atıyye (öl. 546/1151) “*es-Sebu't-tuvel*,”⁵³ *Havâmîm*,⁵⁴ ve “*el-Mufasssal*”⁵⁵ gibi surelerin Hz. Peygamber tarafından tertip edilip geri kalanlarının ise sahabenin içtihadına bırakıldığını söylemektedir.⁵⁶

Tefsirinin nüzûl sırlamasında esas aldığı mushaf ilim ve ihtisas sahibi komisyonun oluşturduğu Hattat Kadroğlu Mushafı'dır.⁵⁷ Hattat Kadroğlu mushafının yapmış olduğu tertip şahsî bir tertiptir. Bu tertipler dışında sahâbe ve tâbiûna ithaf edilen yedi adet daha tertip bulunmaktadır. Bu tertipler: Hz. Ali, İbn Abbâs, Câbir b. Zeyd, İkrime-el-Hasan, ez-Zührî, Muhammed b. en-Nu'mân b. Beşîr ve ez-Zerkeşî (794/1392) tertibidir.⁵⁸ Bunun yanında modern dönemde oluşturulmuş Mısır Heyeti tertibi de mevcuttur.⁵⁹

Müfessir tefsirine, ehemmiyetinden ötürü Fâtiha ile başlamıştır. Derveze, esas aldığı mushafta, Medenî olduğu belirtilem sûrelerin içerik ve üslubunun Mekkî sûrelere benzemesinden ötürü söz konusu sureleri Mekkî sûre kategorisinde değerlendirmiştir.⁶⁰

Derveze'nin tefsirini okuyan kişinin birçok kaynaktan istifade ettiğini göreceği belirtilmiştir.⁶¹ Buna göre müellif kaynak olarak rivayet ve dirayet olmak üzere birçok

⁵¹ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb, ts.), 1/257; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016), 103.

⁵² Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 1/27; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 105.

⁵³ Kur'ân-ı Kerîm'in uzun sûrelerinden Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Tevbe'nin (veya Yûnus) ortak adı. Bk. Abdürrahim Birişik, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37/537-538.

⁵⁴ “hâ-mîm”le başlayan Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhur, Duhân, Câsiye ve Ahkâf sûreleri havâmîm (hâ-mîmler) veya Âlû hâ-mîm (hâ-mîmli, hâ-mîmle başlayan) Bk. Birişik, “Sûre”, 37/537-538.

⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de Kâf sûresiyle başlayıp Nâs ile biten kısa sûrelerin ortak adı. Bk. Birişik, “Sûre”, 37/537-538.

⁵⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/257.

⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 1/25.

⁵⁸ Muhammed Şerif Kahraman, “Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sirasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (ts.), 176.

⁵⁹ Kahraman, “Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sirasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme”, 178.

⁶⁰ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 1/26.

⁶¹ Okumuş, *Derveze ve Tefsirdeki Metodu*, 27.

tefsirden yararlanmıştır. Taberî (öl.310/ 923), Beğavî (öl. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), Tabersî (öl. 548/1154) ve İbn Kesîr (öl. 774/1373), en çok faydalandığı müfessirler olmakla birlikte⁶² o, özellikle *Menâr* tefsirinin sahibi aynı zamanda da çağdaşı olan Reşîd Rızâ'nın (öl.1935) görüşlerinden etkilenmiş ve bolca istifade etmiştir.⁶³

Müellifin hadis rivayetinde bulunurken yararlandığı kaynakların başında Kütüb-i Sitte'nin⁶⁴ geldiği söylenebilir. Buna göre Derveze hadisleri ele alırken hadisin sahih olmasına ve Kur'ân ile, çelişmemesine özen göstermektedir. Sahih olduğu halde Kur'ân ile özellikle ayetin siyakıyla çelişen rivayetleri kabul etmemiştir. Örneğin Nisâ suresinin ellinci ayetini tefsir ederken ayetin sebebi nüzulüne dair birçok rivayet aktardıktan sonra bu rivayetlerden birçoğunu söz konusu ayetin bağlamına uymadığı için kabul etmemiştir.⁶⁵

Tarihî kaynak bakımından özellikle Kur'ân kıssalarını Yahudi ve Hristiyan kaynaklarıyla karşılaştırmak için Tevrat'a sıkça başvurmuştur. Bu durum, onun tefsirinin İsrailiyât rivayetleriyle doldurduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim kendisi bu rivayetleri aktardıktan sonra eleştirmiş ve birçoğunu reddetmiştir.⁶⁶

Eserin üslup ve dil itibarıyla yalın ve sade bir üslupla kaleme alındığı söylenebilir. Zira okuyucuyu yoran, konu bütünlüğünü bozan gereksiz ayrıntılardan uzak durulmuş, muasır bir dil kullanılmış Edebî, ağdalı cümlelerden de uzak durulmuştur. Bahsi geçen meselelerde tekrara gidilmemiştir. Özellikle Kur'ân kıssalarında, kıssanın ilk geçtiği yerde detaylı bir anlatıma sunulurken ikinci geçtiği yerde öncesine atıf yapılarak ayette yeni olana yer verilmiştir.⁶⁷

Müellifin, tefsiri okunduğunda sûrelerin kendi içerisinde konu itibarıyla anlamlı bölümlere ayrılmış olup Kur'ân'a parçacı değil, bütünsel yaklaştığı görülmektedir.⁶⁸ Siyak ve sibakı göz önüne alan Derveze'nin herhangi bir rivayet sahih bile olsa şayet bağlamla uyumlu değilse tefsirinde kullanmadığı görülmektedir.⁶⁹

⁶² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/350,4/358,9/487,8/537.

⁶³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/347.

⁶⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/93.

⁶⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/137.

⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/99.

⁶⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/117.

⁶⁸ Örneğin Âli-İmrân suresini tefsirde üç bölüme ayırdıktan sonra ayetleri topluluk şeklinde tefsir etmiştir. Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/105.

⁶⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/162.

Tefsirini yazma amacına uygun olarak, Kur'an'ın tedrici olarak indiğini ve aşama aşama neleri uyguladığının üzerinde durmuştur.⁷⁰

Derveze'nin tefsirinin girişinde eserinin üslup ve yöntemine dair naklettiği bilgiler tefsirindeki yöntemi hakkında fikir verici mahiyette olup sûrenin tefsirine başlamadan önce sûrenin genel hatlarıyla muhtevasına dair bilgi vermektedir. Ardından sûreyi bölümlere ayıran müfessir bilinmeyen kelimelere dair kısa açıklamalar yapıp, ayet grubunun öncesi ve sonrasıyla münâsebetine değindiğini dile getirmiştir.⁷¹

Tefsirin diğer tefsirlerden ayrılan yönleri şu şekilde ifade edilmiştir: Bunlardan ilki nüzûl sırasına göre ele alınan ilk tefsir olmasıdır.⁷² Bu yüzden sûre ve ayet tefsiri yapılırken nüzûl ortamıyla her zaman bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Örneğin; Alak ve Kalem, Müzzemmil ve Müddessir surelerini tefsir ederken surelerin ilk ayetleri nüzul ortamı ışığında tefsir edilmiştir. Hatta bu yüzden bu dört surenin ilk ayetlerinin peş peşe indiği, ardından her surenin sonradan tamamlandığı belirtilmiştir.⁷³ İkinci olarak, İslam'ın doğuşuyla karşılaşılacak yeni kavramlar tespit edilmeye ve tanıtılmaya özen gösterilmiştir. Mesela Cin kavramı ilk geçtiği ayette tanıtılarak Arap toplumunda cin inancının nasıl olduğu ve Kur'an'ın bu kavramı nasıl ele aldığı işlenmiştir.⁷⁴ Bu iki özellik, Derveze'nin tefsirini çağında ve öncesinde yazılan tefsirlerden ayırmaktadır.⁷⁵

Eser “*et-Tefsîru'l-hadîs tertîbu's-suver hasebi'n-nüzûl*” adıyla 9 cilt olarak Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb'il- ‘Arabiyye tarafından 1963 yılında Beyrut'ta ardından Dâru'l-Garbi'l-İslamî tarafından 2000 yılında yine Beyrut'ta baskısı yapılmıştır.⁷⁶ “Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri” adıyla da komisyon⁷⁷ tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, Kasım 1997 yılında Ekin Yayınları tarafından 7 cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.

⁷⁰ Örneğin melek kavramının ilk geçtiği yerde geniş açıklamalar yaparak Kur'an'ı bu kavramı nasıl ele aldığını işlemiştir. Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/277.

⁷¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/277.

⁷² Muhammed Şerif Kahraman, *Kur'an'ın Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 52.

⁷³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/316,1354,1/406,1/441.

⁷⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 2/62.

⁷⁵ Demir, *Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, 138.

⁷⁶ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*.

⁷⁷ Komisyon üyeleri: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım.

Türkiye’de eser hakkında ilk çalışma 1994 yılında Mesut Okumuş tarafından “*Muhammed İzzet Derveze ve Tefsirdeki Metodu*”⁷⁸ ismiyle yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ekrem Demir tarafından da 2006 yılında “*Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*”⁷⁹ ismiyle doktora tezi yapılmıştır. Kısacası, ülkemizde tefsirle ilgili yapılan bir doktora ve sekiz yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁸⁰

İslam alemine bakıldığında Derveze hakkında yazılmış birkaç kısa makalenin yanında “*Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîrû'l-Kur’âni'l-Kerim*” adıyla müfessirin detaylı bir şekilde hayatını ve tefsir metodunu konu edinen bir kitap kaleme alınmıştır.⁸¹ Ayrıca “*et-Tefsîr vel-müfessirûn fi'l-asri'l-hadîs*” adlı eserde Derveze’nin tefsir metodunun yer aldığı bir bölüm vardır.⁸²

Nüzûl sırasına göre yazılmış ilk tefsir olması, kendisinden sonra yazılan bazı tefsirleri etkilemiştir.⁸³ Ayrıca eserin gerek tefsir usulüne dair izlediği metot gerekse rivayetleri naklederken uyguladığı yöntem, eseri değerli kılmaktadır. Özellikle nüzûl sırasına göre sûreleri ele almasına rağmen sûreler arası kurduğu ilişki dikkate değerdir.

1.5. Münâsebâtü'l-Kur’ân İlmi

Münâsebâtü'l-Kur’ân, herhangi bir ayetin diğer bir ayetin yanına neden konulduğuna cevap veren bir ilimdir.⁸⁴ Bu ilim Kur’ân mesajını bağlamından koparmadan muhataplarına en doğru şekilde ulaştırmayı hedeflemekte, ayet ve sûreler arası uyumu ve bağlantıyı ortaya çıkarmaktadır.⁸⁵ Alanda yazılmış birtakım eserler

⁷⁸ Okumuş, *Derveze ve Tefsirdeki Metodu*.

⁷⁹ Demir, *Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*.

⁸⁰ Esen Yusuf, *İzzet Derveze’nin Siretu’r Resul’üne göre Kur’an’da Hz. Muhammed (s. a. v) (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2013); Büşra Mutlu, Seyyid Kutup ve İzzet Derveze’nin tefsirlerinde mekki ve medeni sureler bağlamında Kur’an kıssaları (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2019); Belek Japarakunov, Muhammed İzzet Derveze Asrun-Nebi ve Siretu’r-Rasul (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2009); Özge Ergin, Muhammed İzzet Derveze’nin tefsirinde nesh (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2010); Demir Ferda, Yirminci yüzyıl siyer yazıcılığında Hz. Muhammed algısı: Muhammed Hüseyin Heykel, Muhammed İzzet Derveze ve İmadiüddin Halil örneği. (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013); Fırgat Işık, Kur’an’ın hitabi oluşunun üslup özellikleri açısından değerlendirilmesi –M. İzzet Derveze (V. 1984) örneği- (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019); Abdülhakim Ocak, İzzet Derveze’ye göre Kur’ân’da kadın (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2021).*

⁸¹ Ferit Mustafa Süleyman, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîrû'l-Kur’âni'l-Kerim* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1993).

⁸² Abbas, *et-Tefsîru vel-müfessirûn fi'l-asri'l-hadîs*, 3/143-196.

⁸³ Bk. Cihad Akkoyun, *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri Adlı Eserlerdeki Metotların Karşılaştırılması* (İzmir, Doktora, 2022), 287.

⁸⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/38.

⁸⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/36.

bulunmaktadır. Bunlardan bazıları sûreler arası münâsebeti ele alırken bazıları Kur'an'da genel itibariyle münâsebeti işlemektedir.⁸⁶

Köken itibariyle münâsebet kelimesi ebeveyn ile bir bağ ve ilişki bulunması anlamına gelen *nesebe* kökünden türemiştir.⁸⁷ Kelime nesep yönünden *bir bağ kurdu* anlamında olup “*falanca falancaya münasip oluyor*” yani akrabalık kuruyor anlamına gelmektedir.⁸⁸ Bunun yanı sıra müştereklik ve bir işte gayret sarf edildiğini ifade eden *mufâale* bâbından türemiş olan münâsebet kelimesi uyum gösterme, ilişki kurma anlamında da kullanılmaktadır.⁸⁹

Istilahî olarak münâsebet ilmine yapılan kapsamlı tanıma göre münâsebat'ül-Kur'ân “*Ayetler ve sûreler arasındaki umûm-has, aklî-hissî veya hayalî bir ilişki ya da sebep-müsebbib, illet malûl, benzerlik-zıtlık gibi ayrılmayacak şekilde birbirine bağlı bir ilişki kurmaktadır.*”⁹⁰ Bu tanımın, münâsebat ilmine başvuran müfessirlerin ayetler arası ilişkiyi kurmada birçok yönetime başvurdıklarını gösterdiği söylenebilir. *Nazmü'd-Dürer* adlı eserin sahibi Bikâî tarafından “*Kur'ân ayetlerinin tertibindeki hikmetin bilineceği ilimdir.*”⁹¹ şeklinde tanımlanmıştır. Bikâî'nin tanımından anlaşılacağı üzere münâsebat ilmi ayetlerin sûre içerisindeki konumlarının sebebini araştırır.

Münâsebatü'l-Kur'ân bir ilim olarak 4./10. yüzyılda ortaya çıkmış, Kur'an'ın anlaşılmasına önemli katkı sağlamıştır.⁹² İlk defa Bağdat'ta İbn Ziyâd en-Nîsâbü'rî'nin

⁸⁶Konuyla ilgili yazılmış eserlerden bazıları şunlardır: İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'ye ait *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*; Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*; Celaleddin es-Süyûtî- *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver ve Merâşidü'l-meâlî fî tenâsübi'l-makâtî ve'l-meâlî*; Abdülmüteâl es-Saîdî en-Nazmü'l-fennî fî'l-Kur'ân.

⁸⁷Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Şamiyye, 2011), “801 ,”نسب; Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga* (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1979), “423/5 ,”نسب.

⁸⁸İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Sadr, 2010), “755/1 ,”نسب.

⁸⁹İbn Manzûr, “755/1 ,”نسب; Ebü't-Tâhir Meedüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1992), “42/5 ,”نسب.

⁹⁰Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb, ts.), 35; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-itkân* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, ts.), 288; Abdülmüteâl Sa'idî, *en-Nazmu'l-fenniyyu fî'l-Kur'an* (Kahire, 2018), 28.

⁹¹Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2009), 1/18.

⁹²Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebatü'l-âyât ve's-süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 31/31/568-570.

(öl. 324/936) ayetler ve sûreler arasında anlam ilişkilerinin bulunduğunu dile getirdiği söylenmektedir.⁹³

Meşhur müfessir Zemahşerî *el-Keşşâf* adlı tefsirinde Kur'ân'ın i'câz yönlerini, okuyanları hayran bırakan nazım güzelliğini ortaya koyarken ayetler arasındaki ilişkilere de değinerek bu ilme katkı sağlamıştır.⁹⁴

Diğer taraftan Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) tefsirinde münâsebet ilmini detaylı bir şekilde işlemiş ve bu alanda en çok söz söyleyen âlimler arasında yer aldığı aktarılmıştır.⁹⁵

Münâsebet ilmine tefsirinde yer veren Bikâî, bu ilmin önemine temas etmiş ve tefsirini bizzat bu ilim için kaleme aldığını söylemiştir.⁹⁶ Bikâî'nin tefsirinde münâsebet birçok yönüyle ele alınmıştır. Müfessir öncelikle sûrelerin öncesiyle münâsebetini kurmuş, ardından sûrenin ismiyle muhtevası arasındaki ilişkiyi zikretmiştir. Akabinde sûrenin başı ile sonu arasındaki insicâma değinmiştir. Son olarak ise her ayetin siyak ve sibakını gözeterek Kur'ân'ı tefsir etmiştir.⁹⁷

Bu alanda *Merâsîdü'l-metâli 'fî tenâsübi'l-makâtî' ve 'l-metâli'* adıyla müstakil bir eser kaleme alan Süyûtî ise özellikle sûrelerin başı ve sonu arasındaki münâsebate yer vermiştir. O, eserinde her sûrenin önceki sûre ile olan münâsebetini ortaya koymuştur.⁹⁸

Modern dönem müfessirlerinden Muhammed Abdullah Dirâz (öl.1958) ve Seyyid Kutup (öl.1966) münâsebet ilminin gelişmesinde rol oynamışlardır. Çok yönlü bir düşünür olan Seyyid Kutub *et-Taşvîrü'l-fennî fî'l-Ḳur'ân* eserinde Kur'ân'ın üslubuna dair yeni bir kuram⁹⁹ ortaya koymuş ve bunu Kur'ân'dan örneklerle zenginleştirmiştir. “*Edebî Taşvîr*” adını verdiği bu kuramda harflerin birbiri arasındaki uyumunun kelimeleri tefsir ettiğini, kelimelerin ayetler içindeki konumu ve dizilişinin

⁹³ es-Süyûtî, *el-itkân*, 3/370; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/37.

⁹⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire: Dâru'l-Rayyân li-Türâsi bi'l-Kahire, 1947), 4/770.

⁹⁵ Yılmaz, *et-Tefsîru'l-Kebîr adlı eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 111-250.

⁹⁶ Bikâî, *Naẓmü'd-dürer*, 1/18.

⁹⁷ Bikâî, *Naẓmü'd-dürer*, 6/20.

⁹⁸ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Merâsîdü'l-metâli 'fî tenâsübi'l-makâtî' ve 'l-metâli'*, çev. Süleyman Mollaibrahimoğlu (İstanbul, 1994), 60.

⁹⁹ Bu kurama Edebî Tasvîr adını vermiştir.

Kur'ân okuyanın zihninde, ayeti tasvir etme sürecinin nasıl meydana geldiğini işlemiş ve bu kuramı ele alırken münâsebetin farklı yönlerine değinmiştir.¹⁰⁰

Muhammed Abdullah Dirâz ise kaleme aldığı “*En Nebe'ül-'azîm*” adlı kitabında Kur'ân'ın bütünlüğünü, insicâmını, ayetlerin ve sûrelerin birbirine adeta kenetlenmiş olup hiçbir değişime mahal bırakmayacağını vermiş olduğu örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰¹

Münasebât ilminin gelişimine bakıldığında geç bir zamanda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ilmin geç ortaya çıkması ilk muhatap olan sahabenin münâsebet vakıf olmasından ötürü olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ilmin ortaya çıkışı *Î'câzü'l-Kur'ân* alanındaki çalışmaların artmasıyla başlamıştır. Nitekim Abdülkâhir Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79)¹⁰² nazım teorisi kendisinden sonra gelen müfessirleri etkilemiş olduğundan Cürcânî'nin bu ilmin kurucuları arasında olduğu söylenebilir.

Müfessirler ayetlerde münâsebeti kendi ilgi, birikim ve tecrübelerine binaen yorumlamışlardır. Bu farklı yorumlar bir yandan münâsebetin çeşitlerini artırmış, gelişmesine katkı sağlamış, bir yandan da ayetlerin bağlamından koparılmasının önüne geçilmiştir. Böylece münâsebât ilmi, Kur'ân'ın anlaşılmasında bir ihtiyaç olarak gelişmiştir. Günümüzde ise alanda yazılan eserler ve yapılan araştırmalar bu sahadaki gelişimin hala devam ettiğini göstermektedir.¹⁰³

Münâsebât ilmi tefsirlerde, sûreler ve ayetler açısından münâsebât olmak üzere iki ana başlık altında işlenmektedir. Sûreler açısından münâsebet ele alınırken, peş peşe gelen iki sûre arası münâsebet ile sûre başı ve sonu arasındaki münasebete bakılmaktadır.¹⁰⁴ Ayetler açısından münâsebette ise öncelikle herhangi bir ayetin öncesi ve sonrasıyla olan münâsebeti ardından o ayetin kendi başı ile sonu arasındaki münâsebeti ve son olarak da ayetin kendi iç kelimeleri arasındaki münâsebet incelenmektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Seyyid Kutup, *et-Tasvîrû'l-fennî fi'l Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017), 104.

¹⁰¹ Muhammed Abdullah Dirâz, *en-Nebe'ü'l-'azîm* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1957), 150.

¹⁰² Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989).

¹⁰³ Celâlüddîn es-Süyûtî, *İlmu'l-münâsebât fis-suveri ve'l-âyât*, thk. Muhammed Ibn Amir Ibn Salim (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, ts.), 18; Sa'idi, *Nazmu'l-fenniyyu*, 11; Muhammed Aydın, “Teemmulât fi'l-münâsebât” 10/17 (2008), 25-45.

¹⁰⁴ es-Süyûtî, *el-itkân*, 3/377.

¹⁰⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/40; es-Süyûtî, *el-itkân*, 3/372.

Âlimlerin çoğu tarafından sûrelerin Hz. Peygamber döneminde günümüz mushaf tertibine göre sıralandığı kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Sûre tertibinde ilâhî bir dahlin¹⁰⁷ olması, müfessirleri bu ilâhî hikmetin gayesini aramaya itmiştir. Müfessirler iki sûre arası münâsebatı ararken öncelikle bu iki sûre arasında tekrar eden kelimelere yani lafız münâsebetine bakmışlardır. Ardından mâna münâsebetine geçerek ortak olan konuların birbirini nasıl tamamladığını, ikinci sûrenin birinciye nasıl tefsir ettiğini açıklamışlardır.¹⁰⁸

Öte yandan sûre içi uyumda, her sûrenin tek defada indirilmediği göz önünde bulundurularak başının sonunu nasıl tamamladığı incelenmiştir. Sûreyi bu tür okuma, genel maksadı anlamak için önemlidir. Zira bazı sûrelerin uzun olması ve sûre içerisinde farklı konuların yer alması, söz konusu uyumu yakalamayı zorlaştırmaktadır.¹⁰⁹

Ayetler açısından münâsebatâ bakıldığında ilk olarak ayet içi münasebet görülmektedir. Bu münasebet çeşidinde ayette geçen kelimenin ayetin mesajıyla uyumu aranmaktadır. Örneğin Seyyid Kutup Nâs suresini tefsir ederken “vesvâs” kelimesinin sureyle uyumuna dair “*Bu sureyi peş peşe birkaç defa okuduğunda sesinde vesvese havasının oluştuğunu göreceksin.*”¹¹⁰ Şeklinde açıklama yapmaktadır. Burada konuyu anlatmak için seçilen kelimeler ve kelimelerin mahreçlerinin yarattığı hava ve bu havanın konunun içeriğiyle olan ilişkisi ve uyumu kelimenin ayetle münasebetini göstermektedir.

İkinci olarak peş peşe gelen iki ayet arasındaki insicam münâsebet ilmine önem verenlerin üzerinde en çok durduğu münâsebet çeşididir. Ayetler arası münâsebet tek tek ele alınarak bağlamından koparılan birçok ayetin daha iyi anlaşılmasında başvuru ilk kaynak olmaktadır. Müfessirler eserlerinde ayetler arası münâsebate dair çok güzide benzetmeler, uyumlar yakalamışlardır. Örneğin Yunus suresinin 22. ayetinde “*Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur...*” misalinin seçilmesinin önceki ayet ile sıkı bir ilişkisi vardır. Şöyleki bir önceki ayet Allah insanoğlunun imtihan karşısındaki tutumundan sonra “*İnsanlara dokunan bir*

¹⁰⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru'l-Tûnûsiyye, 1984), 1/27.

¹⁰⁷ Bu konu İzzet Derveze'nin tefsirdeki yöntemi bölümünde işlenmiştir.

¹⁰⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehrâveyn, 2017), 1/183.

¹⁰⁹ es-Süyûtî, *Merâsîdü'l-metâli 'fî tenâsübi'l-makâtî' ve'l-metâli*, 49.

¹¹⁰ Kutup, *et-Tasvîr*, 115.

zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar bize ait işaretler üzerinde hileye sapsmışlardır."¹¹¹ Güzelce güzergahında akıp giden geminin fırtınaya yakalandığında Allah'ı hatırlayıp dua ettiğini, Allah'ın inayetiyle düze çıktıklarında nankör oldukları misalini vererek iki ayeti birbirine adeta kenetlemiştir.¹¹²

Üçüncüsü ayet grupları arasındaki münasebettir. Vahyin peyderpey indirilişinden ötürü pasajların ilk bakışta birbirinden kopuk olduğu görüntüsünü verse de üzerinde düşünüldüğünde bu pasajların surenin maksadına hizmet gayesiyle bir araya geldikleri görülmektedir.¹¹³ Bakara suresi bu tür münasebete dair bolca örneklerin bulunduğu bir suredir. Zira Bakara suresi Kur'an'ın en uzun suresi olmasından ve içerisinde birçok ahkam ayetlerini ve İsrailoğullarına dair birçok kıssayı barındırmasından dolayı bu tür münasebetin görüleceği en güzel örnek olduğu söylenebilir. Mesela bu surede hacdan bahsedildiğinde hemen ardından buna dair hüküm gelmesi beklenirken konu nefis ve malla cihada evrilmiştir.¹¹⁴ İlk bakışta birbirinden kopuk gibi görünen bu iki konu nüzûl ortamı dikkate alındığında iki pasajın birbiriyle ne kadar da uyumlu olduğu görülmektedir. Nitekim Hudeybiye Mütarekesi sebebiyle hac yapmaktan bir sene menedilen Müslümanlar düşmana hücum etmeye azmettiklerinde Allah'ın onları savaştan menetme emrine boyun eğerek Mekke'den bir yıl uzak kalmışlardır. Hac menâsikinin ardından nefis ve malla cihadın konu edilmesi o yaşanan tarihi olayı hatıralarda ebedileştirerek iki konu arasında insicam kurmaktadır.¹¹⁵

¹¹¹ Yûnus 11/21.

¹¹² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, 1999), 17/231.

¹¹³ Dirâz, *en-Nebe'ü'l-'azîm*, 163.

¹¹⁴ el-Bakara 2/197.

¹¹⁵ Dirâz, *en-Nebe'ü'l-'azîm*, 163.

2. ET-TEFSÎRÜ'L HADİS'TE SURELER ARASI MÜNÂSEBET

Kur'ân yirmi üç senede peyderpey nâzil olmuştur. Bazen tek bir sûre şeklinde, bazen de ayet ayet inmiştir. Ayetler olaylara binaen indirilirken tertip olarak mushaf sırasından farklılaşmıştır. Kur'ân yirmi üç senede parça parça indirildikten sonra Hz. Peygamber'in yönlendirilmesiyle levh-i mahfûzdaki ilk şeklini almıştır.¹¹⁶ Bu sebepten ötürü ayet ve sûre arasında bir insicâmın, uyum ve ahengin olması pek tabiidir. Ayet ve sûre arasındaki bu insicâma vâkıf olmak, üzerinde iyice düşünmek, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için gereklidir.

İzzet Derveze tefsirine mukaddime niteliğinde kaleme aldığı "*el-Kur'ânü'l-mecîd*" adlı kitabında öncelikle ayet ve sure tertibinin tevkîfî olduğunu savunmaktadır. Derveze'nin nüzûl tertibini esas alarak tefsir etmesinin sebebi Kur'ân'ın sûre ve ayet tertibiyle alakalı değildir. Zira kendisi mushaf tertibinin ilahî kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Önceden zikri geçtiği üzere nüzûl sırasına göre tefsirini düzenlemesinin sebebi okuyucuya vahyin nâzil olduğu ortamı yaşatmaktır. Ayrıca Derveze, şu anda var olan mushafın ayet ve sûre tertibinin, Hz. Peygamber zamanında yazıya geçirilme sürecinde gerçekleşen tertibin aynısı olduğu kanaatindedir.¹¹⁷ Özellikle sûrelerin tertibi hususunda kayda değer bir delil bulunmamasına rağmen aklî çıkarımlarla bu neticeye varır. Elimizdeki mushafta sûrelerin uzunluk ve kısalık durumu gözetilerek sıralanmaması, Mekkî ve Medenî sûreler olarak değil de Kur'ân'da yer aldığı şekilde ilahî bir hikmete binaen tertip edildiğini belirtmiştir. Keza Derveze'ye göre ayet tertibinde konu itibarıyla farklı sûrede olması beklenen ayetlerin daha sonra inen surelerin içinde yer alarak, bir bütünlük oluşturması ayet tertibinin ilahî kaynaklı olduğunun delilidir.¹¹⁸

Derveze'nin nüzul tertibini esas alarak Kur'ân'ı tefsir eden ilk müfessir olduğu, geçen bölümlerde zikredilmişti. Derveze ile aynı dönemde yaşamış Abdulkâdir Mollâ Huveyş tarafından 1936 yılında kaleme alınan *Tefsîru beyânî'l-meânî* adlı tefsir, insanların nüzul sebeplerini sorgulamaya ihtiyaç duyulmadan öğrenilmesi için kaleme alınmıştır. Bu eserde Hz. Ali'nin mushaf tertibi takip

¹¹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/79.

¹¹⁷ Derveze, *el-Kur'ânü'l-mecîd*, 88.

¹¹⁸ Derveze, *el-Kur'ânü'l-mecîd*, 92.

edilmiştir.¹¹⁹ Diğer bir tefsir ise *Meâricü't-tefekkiir ve dekâiku't-tedebbür* adıyla Abdurrahman H. Habenneke El-Meydânî (öl. 2004) tarafından yazılmıştır. Amacının Kur'ân'ı en iyi şekilde anlamak olduğunu aktarmıştır.¹²⁰ Dördüncü tefsir ise Faslı düşünür Muhammed Âbid el-Câbirî (öl. 2010) tarafından yazılan *Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm*¹²¹ adlı tefsirdir. Bu eserin amacı ise Kur'ân'ın iki kapak arasına gelme sürecinde geçirdiği aşamaları anlamaktır.¹²² Bunların yanında M. Zeki Duman (öl. 2013) tarafından 2006'da yayımlanan *Beyânü'l-hak* adlı üç ciltlik tefsir bulunmaktadır. Bu eserin yazılma gayesi ise Kur'ân'ı sahabenin anladığı gibi anlayıp İslam dinine yeniden gireceklere sahabe dönemini yaşatarak onları İslam'ın saflığına çağırmaktır.¹²³

İslam dünyası dışında oryantalistlerin nüzul sırasına göre Kur'ân'ı tefsir etme çalışmaları da bulunmaktadır. Onların amacı ise Kur'ân'ın metin düzenini yeterli görmeyip Kur'ân'ı yeniden tertip etme çabasıdır.¹²⁴ Bunun yanında İslam kaynaklarının ilk döneme ait olmadığını ortaya koyarak kaynakların güvenilirliğini zedelemek amacını gütmüşlerdir.¹²⁵

Oryantalistlerden bazıları İslam alimlerinin tasniflerini benimserken bir kısmı İslam geleneğinden farklı bir tasnif çizgisi oluşturmuştur. Bunlardan Gutsaw Weil (1808-1889) ve Theoder Nöldeke (öl. 1836-1930) surelerin tertibi konusunda İslam alimlerine çokça atıf yapmışlar ve surelerin üslup özelliklerini dikkate almışlardır.¹²⁶ Sir William Muir (öl.1819-1905) ise Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından uydurulduğunu iddia etmiş İslam geleneğinden farklı bir tasnif benimsemiştir.¹²⁷ Son

¹¹⁹ Kahraman, *Kur'ân'ın Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, 52.

¹²⁰ Abdurrahmân Habenneke, *Meâricü't-tefekkiir ve dekâiku't-tedebbür* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 1/12.

¹²¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-vihdeti'l-Arabiyye, 2008).

¹²² M. Kürşad Atalar, "Câbirî'nin Kur'ân Anlayışı ve Tefsir Yönetiminin Tenkidi", *Umran Dergisi* Kasım (2014), 38.

¹²³ Muhammet Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2006), 1/11.

¹²⁴ İsmail Albayrak, "Kur'ân-I Kerîm Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Genel Bir Bakış", *Marife* 2 (2002), 155-157.

¹²⁵ Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2009), 113.

¹²⁶ Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, 114-123.

¹²⁷ Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, 134.

olarak Richard Bell (1876-1952) sure ve ayetler arasındaki en radikal sıralamayı yaparak ayetleri parçalamış ve yerlerini değiştirmiştir.¹²⁸

Derveze'nin Kur'an'ı nüzul sırasına göre tefsir ederken oryantalistlerden etkilenip etkilenmediğine dair elimizde herhangi bir delil yoktur. Lakin yöntem olarak etkilendiği söylenebilir. Nitekim Derveze tefsirinde esas aldığı Kadroğlu Mushaf'ının tertibini bozarak Medenî ayetler arasında bulunan Ra'd, Rahmân, İnsân ve Zilzâl surelerini muhtevalarından dolayı Mekkî sure kategorisinde değerlendirmiştir.¹²⁹ Bu durumun aynısı Gutsaw Weil ve Nöldeke'de görülmektedir.¹³⁰

Nüzul tertibine göre tefsirini yazan ve oryantalistlerden İslam geleneğinin nüzul tertibini benimseyenler ile Derveze'nin yapmış olduğu tasnif arasında çok büyük bir fark yoktur. Zira bu yöntemin en önemli amacı vahyin iniş metotlarını kavramak olduğundan Mekkî ayetlerin önce Medenî ayetlerin sonra gelmesi tabiidir. Derveze sureleri tefsir ederken aşağıdaki sıralamayı ortaya koymuştur.

Mekkî sûreler: Fâtiha, Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mesed, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Cinn, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hıcr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe, Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaaffifîn, Ra'd, Hacc, Rahmân, İnsân, Zilzâl.¹³¹

Medenî sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Haşr, Cum'a, Ahzâb, Nisâ, Muhammed, Talâk, Beyyine, Nûr, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Teğâbün, Saff, Feth, Mâide, Mümtehine, Hadîd, Tevbe, Nasr.¹³²

Müfessir, esas aldığı mushaf tertibine bazı müdahalelerde bulunmaktadır. Örneğin Alak sûresinin ilk beş ayetinin ilk inen ayetler olduğunu savunmasına rağmen

¹²⁸ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, 149.

¹²⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/13.

¹³⁰ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, 115,122.

¹³¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/15.

¹³² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/16.

Fâtiha'yı mushafın önsözü olduğunu ileri sürerek namazda her rek'atta okunduğu için ilk sıraya koyduğunu görmekteyiz.¹³³ Aynı zamanda Zilzâl, Rahmân, İnsân ve Ra'd sûreleri ise esas alınan mushafta Medenî olmasına rağmen içerik olarak Mekkî sûre özelliğini barındırdıkları için Mekkî sûre kategorisinde değerlendirilmiş ve tefsirde Medenî sûrelerden önce yer almıştır. Ona göre bu sûreler dışında da bazı sûreler arasında öncelik sonralık olması gerekmektedir. Ancak nüzûl sırasını dikkate alarak sûrenin başında açıklama yapıp esas aldığı mushafın tertibini bozmamıştır.¹³⁴

Bu tezin konusunu oluşturan “Münâsebât'ül-Kur'ân” ilmi, Derveze'nin tefsirinde en fazla önem verilen ilimlerden biri olmuştur. Zira kendisi hemen hemen her surenin mukaddimesinde ayetlerin uyumuna değinmiş¹³⁵ sureyi ayet gruplarına bölerek tefsir ettiği ayet gruplarının öncesiyle münasebetini kurmuştur. Bazen iki ayet grubu arasındaki münasebetin sadece var olduğunu zikrederken bazen münasebeti detaylıca işlediği görülmüştür.¹³⁶ Derveze ayetlerin tefsirinde görüş farklılığı olan birçok meselede kendi görüşünü desteklemek için ayetlerin öncesi ve sonrasıyla münasebetine başvurmuştur. Keza ayetlerin nüzul sebebine dair rivayetlere yer verdikten sonra birçok rivayeti surenin insicamına ters düştüğü için kabul etmemiştir.¹³⁷

Müellifin sureler arasında zikrettiği münasebete geçmeden önce aralarında siyak sibak ilişkisine değinmediği surelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu sureler sırasıyla şu şekildedir.

Müdesir-Mesed,¹³⁸ Tekvîr-Mesed,¹³⁹ Fecr-Duha,¹⁴⁰ Asr-İnşirah,¹⁴¹ Adiyat-Tekasür,¹⁴² Tekasür-Maûn,¹⁴³ Maûn-Kâfirûn,¹⁴⁴ Kâfirûn-Fîl,¹⁴⁵ Fîl-Felak,¹⁴⁶ Felek-

¹³³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/255.

¹³⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/25.

¹³⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/107.

¹³⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/424.

¹³⁷ Ayetler arası münasebet kısmında rivayetlerin tercihinde münasebet başlığında birçok örnek verilmiştir.

¹³⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/495.

¹³⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/499.

¹⁴⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/549.

¹⁴¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/561.

¹⁴² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/15.

¹⁴³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/18.

¹⁴⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/25.

¹⁴⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/41.

¹⁴⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/45.

Nâs,¹⁴⁷ Nâs-Necm,¹⁴⁸ Necm-Abese,¹⁴⁹ Kadir-Şems,¹⁵⁰ Şems-Burûc,¹⁵¹ Burûc-Tîn,¹⁵² Tîn-Kureyş,¹⁵³ Kâria-Kıyamet,¹⁵⁴ Kıyamet-Hümeze,¹⁵⁵ Mürselât-Kâf,¹⁵⁶ Kâf-Beled,¹⁵⁷ Beled-Târik,¹⁵⁸ Târik-Kamer,¹⁵⁹ A'râf-Cin,¹⁶⁰ Cin-Yâsîn,¹⁶¹ Fâtır-Meryem,¹⁶² Neml-Kasas,¹⁶³ Kasas-İsrâ,¹⁶⁴ Hicr-En'âm,¹⁶⁵ Sâffât ile Lokmân,¹⁶⁶ Lokmân-Sebe',¹⁶⁷ Sebe'-Zümer,¹⁶⁸ Mü'min ile Fussilet,¹⁶⁹ Fussilet-Şûrâ,¹⁷⁰ Şûrâ-Zuhurf,¹⁷¹ Zuhurf-Duhân,¹⁷² Duhân-Câsiye,¹⁷³ Câsiye-Ahkâf,¹⁷⁴ Zâriyât-Gâşiye,¹⁷⁵ Kehf-Nahl,¹⁷⁶ Nahl-Nûh,¹⁷⁷ Nûh-İbrâhîm,¹⁷⁸ İbrâhîm-Enbiyâ,¹⁷⁹ Enbiyâ-Mü'minûn,¹⁸⁰

¹⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/59.

¹⁴⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/74.

¹⁴⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/121.

¹⁵⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/138.

¹⁵¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/143.

¹⁵² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/163.

¹⁵³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/167.

¹⁵⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/188.

¹⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/205.

¹⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/220.

¹⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/253.

¹⁵⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/267.

¹⁵⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/271.

¹⁶⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/7.

¹⁶¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/20.

¹⁶² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/141.

¹⁶³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/308.

¹⁶⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/351.

¹⁶⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/63.

¹⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/240.

¹⁶⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/264.

¹⁶⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/297.

¹⁶⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/450.

¹⁷⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/435.

¹⁷¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/488.

¹⁷² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/534.

¹⁷³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/557.

¹⁷⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/7.

¹⁷⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/45.

¹⁷⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/52.

¹⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/207.

¹⁷⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/213.

¹⁷⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/253.

¹⁸⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/300.

Mü'minûn-Tûr,¹⁸¹ Tûr-Mülk,¹⁸² Mülk-Hâkka,¹⁸³ Hâkka-Meâric,¹⁸⁴ Meâric-Nebe,¹⁸⁵ Nebe-Nâziât,¹⁸⁶ Nâziât-İnfitâr,¹⁸⁷ İnfitâr-İnşikâk,¹⁸⁸ İnşikâk-Rûm,¹⁸⁹ Rûm-Ankebût,¹⁹⁰ Ankebût-Mutaff-ifin¹⁹¹ Mutaffifin-Ra'd,¹⁹² Ra'd-Hac,¹⁹³ Rahmân-İnsân,¹⁹⁴ İnsân-Zilzâl,¹⁹⁵ Zilzâl-Bakara,¹⁹⁶ Haşr-Cuma,¹⁹⁷ Cuma-Ahzâb,¹⁹⁸ Ahzâb-Nisâ,¹⁹⁹ Muhammed (s.a.v.) ile Talâk,²⁰⁰ Beyyine-Nûr,²⁰¹ Saf-Fetih,²⁰² Fetih-Mâide,²⁰³ Mâide-Mümtehine,²⁰⁴ Mümtehine-Hadîd,²⁰⁵ Hadîd-Tevbe,²⁰⁶ Tevbe-Nasr²⁰⁷ sûreleri arasında münâsebet kurmamıştır.

Yukarıda yer alan surelerin yanı sıra birkaç surede münasebet kurmaya çalıştığını lakin kuramadığını açıkça ifade ettiği tespit edilmiştir. Örneğin Mücâdele ile Hucurât sûreleri arasında münasebet ararken sûrenin mukaddimesinde Hucurât suresinin neden Mücâdele suresinden sonra yer aldığına dair bir karinenin olmadığını

¹⁸¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/359.

¹⁸² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/373.

¹⁸³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/384.

¹⁸⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/392.

¹⁸⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/404.

¹⁸⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/410.

¹⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/419.

¹⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/423.

¹⁸⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/428.

¹⁹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/465.

¹⁹¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/507.

¹⁹² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/515.

¹⁹³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/515.

¹⁹⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/405.

¹⁹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/118.

¹⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/123.

¹⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 7/328.

¹⁹⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 7/345.

¹⁹⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/7.

²⁰⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/298.

²⁰¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/352.

²⁰² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/575.

²⁰³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/7.

²⁰⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/266.

²⁰⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/296.

²⁰⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/337.

²⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/573.

ifade etmiştir.²⁰⁸ Ayrıca Hucurât ile Tahrîm ve Tahrîm ile Teğâbûn sûreleri arasında da münasebeti araştırdığını lakin kendisi için zahir olmadığını belirtmiştir.²⁰⁹

2.1. İki Sûre Arasındaki Münâsebet

Bu bölümde peş peşe gelen ve farklı tertibin bulunduğu sûreler arası münâsebet ele alınmıştır. Sûreler Derveze'nin esas aldığı tertibe göre verilmiş olduğundan mushaf tertibinden farklılaşmıştır. Özellikle bu bölümün, münâsebet ilmi açısından kıymetli olduğu öngörülmektedir. Nitekim Derveze'nin esas aldığı Kadroğlu mushafındaki sure tertibine binaen yapmış olduğu münâsebet, kendisinden önce yazılan tefsirlerde görülmediği söylenebilir.

İlk sıraya koyduğu Fatiha suresini başlangıç itibariyle En'âm, Kehf, Sebe ve Fâtır suresine benzetmektedir. Bu surelerin hamd ile başlamasının Kur'an'ın bir üslubu olduğunu dile getirmiştir.²¹⁰

Sonrasında gelen Alak sûresinin ilk beş ayeti ile Kalem sûresinin ilk bölümü müellife göre peş peşe nâzil olmuştur. Aynı ortam ve zamanda inen bu iki sûre doğal olarak konu itibariyle bir birliktelik oluşturmaktadır. Nitekim Alak sûresinin ilk beş ayetinde, okumanın mahiyeti ve bunun kim için olması gerektiği aktarılmaktadır. Ardından okumayla beraber kalemin okuma eylemindeki yerine ve rolüne işaret edilmektedir. Bunun yanında Kalem sûresinin başında kaleme yemin edilerek sûreye başlanmakta, ardından okuma ve bilgiye dikkat çekilmektedir. Görüldüğü gibi vahyin ilk döneminde peş peşe nâzil olan bu iki sûre, bilginin Müslüman hayatındaki konumuna dair mesajlar vererek bir bütünlük oluşturmaktadır.²¹¹

Ayrıca Kalem suresinin ikinci ayetinde yer alan “*Sen asla deli değilsin.*”²¹² ayetinin Alak suresi ile vahiy ortamı açısından bir ilişkisi olduğunu savunmaktadır. Derveze'nin yaptığı yoruma göre söz konusu ayetin burada yer alması, Hz. Peygamber'e ilk ayetler indikten sonra kendisinin cinlendiği ve deli olduğuna dair düşünceler oluşması sebebiyledir. Netice itibariyle ilk beş ayet nazil olduktan sonra yaşanan olaylar neticesinde Kalem suresi nazil olurken bir yandan okuma ve yazma

²⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/496.

²⁰⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/529,544.

²¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/285.

²¹¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/356.

²¹² el-Kalem 68/2.

eylemine vurgu yapmış diğer yandan da Hz. Peygamberin ilk ayetler nazil olduktan sonra yaşadıklarına dikkat çekerek cinlenmiş ya da delirmiş olabileceğine dair düşünceyi reddederek iki sure arası insicam ortaya çıkmıştır.²¹³

Derveze'nin iki sure arası kurmuş olduğu bu münasebet, diğer müfessirlerde tertip farklılığından ötürü görülmemektedir. Müfessirler, Alak ve Kalem surelerinin öncesi ve sonrasıyla münasebetini ele alırken farklı noktalara değinmektedirler.²¹⁴ Fakat Alak suresinden sonra yer alan Kadr suresinin tefsirinde Derveze, surenin Medenî olduğuna dair rivayetleri zikrettikten sonra surenin mushaf tertibinde Alak suresinden sonra yer alması, üslubunun Mekki sure özelliği barındırdığını söyleyerek surenin Medenî olduğunu reddetmiştir. Bu durum iki sure arası uyumu gözettiğini göstermektedir.²¹⁵

İzzet Derveze, ilk inen iki sûrenin sadece ilk ayetleri arasında bir münâsebet kurmuştur. Zira Alak sûresinin ilk beş ayetinin ardından Kalem sûresinin ilk ayetlerinin inmesi, onu ilk ayetler arası münâsebeti gözetmeye itmiştir. Bunun yanında Alak suresinin içeriğiyle Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Tekâsür, Mâun ve Kâfirûn sureleri arasında üslup yönüyle bir münasebet kurmuş ve bu sureleri, davetin alenen olduğunun bir delili olduğunu eklemiştir.²¹⁶

İki sure arası münâsebetin kurulduğu diğer bir örnek, Müzzemmil ve Müddessir sureleridir. Müfessir nâzil olan üçüncü Müzzemmil ve dördüncü sûre Müddessir'in önceki sûreler ile uyumuna dair bir söz söylememiştir. Fakat bu iki sûrenin hem başlangıç hem de ikinci bölümlerinde ele aldıkları konu itibarıyla tam bir uyum içinde olduğunu ifade etmiştir. Buna göre iki sûrenin ilk bölümünde Hz. Peygamberin büyük vazife için hazırlanmasına dair ayetlere yer verilirken²¹⁷ ikinci

²¹³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/364.

²¹⁴ Örneğin *Rûhu'l-meânî* tefsirinin müellifi *el-Âlûsî* (öl. 1270/1854) Alak ve Tîn arasında bir münasebet kurmuştur. İki sure arası münasebette insanın yaratılışını surelerin ele alma şekli üzerinde durmuştur. Bk. Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 15/399; Bikâî ise Tîn suresinde insanın en güzel şekilde yaratılmasının zikrinden sonra Alak suresinin gelmesine şükür sebebi olarak yaklaşmıştır. Bk. Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 22/551.

²¹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 2/129.

²¹⁶ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/322.

²¹⁷ Bk. el-Müzzemmil 73/1-11, el-Müddessir 74/1-8.

bölümde insanları davet edip uyarması emredilerek vahiy metoduna temas ederek²¹⁸ bu iki sure arasında sıkı bir ilişki ve insicamın olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

Bikâî ise Müzzemmil sûresinin “*Gecenin bir bölümünde kalk*”²²⁰ ayetiyle eylemle başladığını ve bu sûrenin müminlere ve tasadduk edenlere Allah yolunda verdikleri mallarının misliyle geri döneceğinin müjdesini verdiğini aktarmıştır. Müddessir sûresinin ise ilk ayetinde “*Ey Müddessir kalk ve uyar*”²²¹ ayetiyle risâletin hikmetini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu iki çıkarımın sonucunda Bikâî, Müzzemmil’in bir eylemle başlarken müjde ile bitmesini ardından Müddessir’in inzâr ile başlamasına dikkat çekerek iki sûre arası münâsebeti ortaya koymuştur.²²²

Vahyin ilk dönemlerinde nâzil olan bu iki sûrenin birbirinin tamamlayıcısı olduğu müfessirlerin yaptığı yorumlarda görülmektedir. Bu yorumlardan hareketle iki sûrenin ayetlerinin kısalığı, fâsılalarının benzerliği tek bir sûre gibi olduğu izlenimini verdiği ve Müzzemmil sûresinde ele alınan konuların Hz. Peygamber’in kulluk ve nübüvvetini ön plana çıkarırken Müddessir sûresinde Hz. Peygamber’in risâlet vazifesini ön plana çıkardığı yorumu yapılabilir.

Â‘lâ suresi ve Şems suresi arasında bir münasebet kurulmamıştır. Lakin Derveze Â‘lâ suresinin muhtevassından ötürü Fatiha suresinden sonra nazil olma ihtimalinin yüksek olduğunu hatta Kalem, Müzzemmil ve Müddessir surelerinden önce indirildiğini düşünmektedir. Ona göre bu sure, Alak suresinin ilk kısmı indikten sonra nazil olması ihtimal dahilindedir. Bu görüşünü de surede geçen “*سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسَى*” “*Sana okutacağız ve son onu unutmayacaksın.*”²²³ ayetine dayandırmaktadır. Nitekim Derveze, Alak suresiyle ilk defa vahye muhatap olan Hz. Peygamberin vahyi unutma endişesinden ötürü ezberlemeye çalışması üzerine bu ayet nazil olduğunu ve bu olayında ilk vahiy indikten sonra meydana gelmesi ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir.²²⁴

²¹⁸ Bk. el-Müzzemmil 73/12-20, el-Müddessir 74/9-55.

²¹⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/444.

²²⁰ el-Müzzemmil 73/2.

²²¹ el-Müddessir 74/1.

²²² Bikâî, *Naẓmü 'd-dürer*, 21/39.

²²³ el-Â‘lâ 87/6.

²²⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/515.

Leyl suresini muhtevası ve fasılları bakımından Alak suresine benzetmiştir. Her iki surede sâlih ve kötü amelin kıyaslanması, zekâtın önemi gibi davet içerikleri konularını barındırmaktadır.²²⁵

Leyl ve Fecr suresi arasında bir münasebet kurmamakla birlikte Fecr suresinde zikri geçen Firavun'un Müzzemmil suresinde yer aldığını söyleyerek önceki sureyle konunun zikri yönünden bir münasebet kurmuştur.²²⁶

Asr ile Âdiyât sureleri arasında ele alınan konular bakımından bir münasebet kurmuştur. Nitekim üslup bakımından her iki surede davet amacı gütmektedir. Bu bakımdan surenin Asr suresi dışında Fatiha, Leyl ve Fecr suresi ile aynı üslubu barındırdığını dile getirmiştir.²²⁷

Felak ve Nas surelerinin sadece aynı şekilde başladığını söylemiş, başlangıç itibariyle bir insicam oluşturduğunu belirtmiştir.²²⁸

Abese ve Kadir sureleri arasında bir münasebet kurmamıştır. Lakin Kadir suresi ile mushafta peş peşe yer alan Alak suresi arasında bir münasebet kurarak, Kadir suresinin Alak suresinden sonra gelmesinin Mekkî dönemin erken nazil olan sureleri olmasına bir delil saymıştır.²²⁹

Kureyş ve Kâria sureleri arasında bir münasebet kurmamıştır. Lakin bu surenin Leyl, Şems ve A'lâ sureleri ile konu benzerliklerinden ötürü kardeş sure olduklarını belirtmiştir.²³⁰

Hümeze ve Mürselât sureleri arasında bir münasebet kurmamıştır. Ancak Mürselât suresini başlangıç itibariyle Saffât, Zâriyât ve Nâziât surelerine benzetmiştir.²³¹

Sâd suresinin nüzul bakımından Kamer ve Kâf surelerinden sonra geldiğini söylemiştir. Nitekim Sâd suresinde bu nüzul tertibinin sıhhatine dair bir karinenin var olduğunu belirtmiş, lakin ayrıntıya girmemiştir.²³²

²²⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/569.

²²⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/534.

²²⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/7.

²²⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/59.

²²⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/129.

²³⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/282.

²³¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/208.

²³² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/298.

Derveze, Mekkî sûrelerin en uzun olan A'râf sûresi ile kendisinden önce indirilen Sâd sûresi arasında kıssaların üslubuna dair de bir ilişki bulunduğunu ifade etmiştir. Nitekim Sâd sûresi vahye tabi olmayan, peygamberleri yalanlayan kavimleri, öz bir şekilde zikretmiştir. A'râf sûresi ise bu kavimleri sırasıyla daha detaylı bir şekilde ele almıştır. Sâd suresi nâzil olduktan sonra Kur'ân'ın hikmeti bu kıssalar hakkında daha detaylı bilgiler vererek kıssalardan alınacak dersleri pekiştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca bu durum Sâd sûresinin A'râf 'tan önce indirildiğinin de bir delili sayılmaktadır.²³³

İki sure arasında münasebetin arandığı diğer bir örnek de İnşirâh ve Duhâ sureleri uyumdur. İnşirâh suresinin ayetlerini tıpkı Duhâ suresi gibi Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu söyleyen Derveze'ye bu durum iki surenin tek bir sure olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca rivayetlere göre İnşirâh suresi Duhâ suresiyle zaman olarak aynı dönemde indiğinden ötürü, vahyin fetreti dönemlerinde yaşadığı zorluklarla beraber ikinci bir sıkıntıyı yaşadığının İnşirah suresinin ilk ayetlerinden anlaşıldığı, müfessir tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca İnşirah suresinin önceki sureyi de tefsir ettiği görülmektedir. Derveze'ye göre İnşirâh suresinin ilk ayetinde yer alan göğsün feraha ermesi ve ikinci ayetinde belirtilen yükün hafifletilmesinden kasıt Duhâ suresinin yedinci ayetinde yer alan şaşkınlıktan hidayete iletme olduğudur. Surenin dördüncü ayetinde şanınin yücelttiğinin haber verilmesinin Duhâ suresindeki "*Rabbin sana verecek ve hoşnut olacaksın*"²³⁴ ayetiyle tefsir ederek iki surenin birbirinin tamamlayıcı ve açıklayıcısı olduğunu belirtmiştir.²³⁵

Derveze bir başka örnekte, Yâsîn ve Furkân sureleri arasında bir benzerlik ve bütünlük olduğunu söylemiş, bu bütünlüğün Furkân suresinin Yâsîn suresinden sonra indiğine de bir delil olduğunu belirtmiştir.²³⁶ Derveze surenin başlangıcında yer alan Kur'ân'ın tüm âleme gönderildiğine dair ayetin kendisinden önce inen surelerde tekrarlandığını söyleyerek Furkân suresiyle Kalem ve Sâd sureleri arasında bir münasebet kurmuştur. A'râf suresinin ise Hz. Peygamber'in tüm insanlığa bir elçi olarak gönderildiğine yönelik ayetinin yer aldığını ve aynı ayetin Furkân suresinde de

²³³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/107.

²³⁴ ed-Duhâ: 93/6.

²³⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/559.

²³⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/47.

geçtiğini belirterek Furkân suresinin kendinden önceki surelerle bağlantısını devam ettirdiğini söylemiştir.²³⁷

Furkân suresinden sonraki Fâtır suresinin ise her iki surenin başlangıcında yer alan konuların benzer olduğunu ve bu durumun nüzul tertibinin sıhhatine delalet ettiğini belirtmiştir. Derveze'ye göre Furkân suresinin ilk iki ayeti tıpkı Fâtır suresinin ilk iki ayetinde olduğu gibi sonrası için bir mukaddime niteliği taşımaktadırlar.²³⁸ Şöyle ki Furkân suresinin ilk iki ayetinde Allah Teâlâ

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَلَمِينَ نَذِيرًا الَّذِي لَهُ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا

“Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir. O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır.”²³⁹

buyurduktan sonra üçüncü ayetinde:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمُوتُونَ وَلَا يَحْيَوْنَ وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا

“Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler.”²⁴⁰

buyurmuştur. Fâtır suresinin ilk iki ayetinde ise:

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنَحَةٍ مَثْنَى وَثُلثَ وَرُبْعٍ يَرْيَدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah

²³⁷ Derveze, et-Tefsîrû 'l-hadîs, 3/49.

²³⁸ Derveze, et-Tefsîrû 'l-hadîs, 3/108.

²³⁹ el-Furkân 25/1-2.

²⁴⁰ el-Furkân 25/3.

her şeye kadirdir. Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur, O'nun kısıtığını da O'ndan başkası açamaz. O mutlak izzet ve derin hikmet sahibidir.”²⁴¹

buyurduktan sonra üçüncü ayette:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَلْقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ

“Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?”²⁴² buyurmuştur. Görüldüğü gibi her iki sûrenin ilk iki ayetinde yüce Allah'ın azameti ve ilahlığı zikredildikten sonra iki sûrenin üçüncü ayetinde yüce olan Allah dışında tapınılacak bir varlık olmadığı ve O'na kulluk edilmesi gerektiği zikredilmiştir.

Bir diğer örnek ise Mushaf tertibinde Kehf, Meryem ve Tâhâ suresi olarak sıralanan, lakin Derveze'nin tefsirinde Fâtır, Meryem ve Tâhâ olarak tertip edilen surelerdir. Müfessire göre bu üç sûre arasındaki uyum, üç sûrenin de Hz. Peygamber'in inanmayanlara karşı duyduğu üzüntü sebebiyle teselli içerikli ayetleri barındırmasıdır. Meryem sûresi ve ondan önce gelen Fâtır sûresinde Allah kafirlerin davete karşı takındıkları tutumdan bahsetmekte ve Hz. Peygamber'i üzüntüsünden dolayı teselli etmektedir. Tâhâ sûresinin girişinde de Hz. Peygamber teselli edilmekte, içini ferahlatma farklı boyutlarıyla devam ettirilerek böylece üç sûre arası uyum ortaya çıkmaktadır.²⁴³

Müellif, İsrâ suresinin son ayetleriyle Yûnûs suresinin ilk ayetleri arasında bir münasebet kurmuştur. İsrâ suresi son ayetlerinde kafirlerin isteklerine yer verdikten sonra bu isteklerinin bir beşer tarafından gerçekleşemeyeceğini Hz. Peygamber'in tıpkı onlar gibi biri olduğunu söylemiştir. Yûnûs suresinin ikinci ayetinde ise yüce Allah: “İçlerinden bir kişiye, “insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele” diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir? Bir de inkâr edenler, “bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü” demektedirler.”²⁴⁴ buyurmuştur. Böylece Derveze iki sûrenin de kafirlerin vahiy karşısındaki tutumlarına

²⁴¹ Fâtır 35/1-2.

²⁴² Fâtır 35/3.

²⁴³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 3/107.

²⁴⁴ Yûnûs 10/2.

İsrâ suresinin sonlarında yer verirken Yûnûs suresinin girişinde yer verdiğini söyleyerek iki sure arasında münâsebet kurmuştur.²⁴⁵

Yûsûf suresi ile hem öncesindeki Yûnûs hem de sonrasındaki Kasas suresi arasında bir ilişki kurmuştur. Şöyleki, Yûsûf suresinin üçüncü ayetinin sonunda yer alan *وَأِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ* “Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun.”²⁴⁶ ifadesinin, Yûnûs suresinin,

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَبَكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

Yine de ki: “Allah (öyle) dileyseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?”²⁴⁷ ayeti ile Kasas suresinin,

وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَن يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَافِرِينَ

Bu kitabın sana vahyolunacağını ummazdın; ama o, rabbinden bir rahmet olarak geldi. Öyleyse asla inkârcılara destek verme!²⁴⁸ ayetlerine atıf yaptığını ve bu ayetleri pekiştirmek için geldiğini söylemiştir.²⁴⁹

Diğer taraftan En’âm ve Sâffât sûrelerinin ele aldığı konuların benzerliğinden ötürü Sâffât’ın En’âm’ın devamı niteliğinde hatta neredeyse tek bir sure olduğunu dile getirmiştir. Mesela Hz. İbrâhîm kıssasını ele alırken iki sureyi karşılaştırmıştır. Sâffât suresinde anlatılan Hz. İbrâhîm kıssasının En’âm suresine kıyasla daha tafsilatlı olduğunu, En’âm suresinin ise Hz. İbrâhîm kıssasına giriş yaptığını ve kıssayı Sâffât suresinin tamamladığını ifade etmiştir. Aynı zamanda bu durumun En’âm suresinden sonra Sâffât suresinin geldiğinin de bir delili olduğuna vurgu yapmıştır.²⁵⁰

Müellifin sureler arası münasebette yer verdiği örnekler arasında mushaf tertibiyle benzerlik gösteren Yûnus, Hûd, Yûsuf ve Hicr sureleridir. Mushaf tertibinde farklı olarak müfessir Hicr suresine Yûsuf suresinden sonra yer vermiştir. Böylece Ra’d ve İbrâhîm sureleri dahil edilmemiştir. Hicr sûresinden önce indirildiği rivayet edilen bu üç sûre *hurûf-ı mukattaa* ile başlamaktadır. Derveze’ye göre bu üç sûrenin

²⁴⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/444.

²⁴⁶ Yûsûf 12/3.

²⁴⁷ Yûnûs 10/16.

²⁴⁸ el-Kasas 28/86.

²⁴⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 4/8.

²⁵⁰ İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs* (Kahire: Dâru'l-İhyâi'I-Kütüb'il-Arabiyye, 1964), 207.

hurûf-ı mukattaa ile başlaması, kendisinden sonra geleni acele istemek manasındadır. Bu harflerin dört sûrede de peş peşe gelişi Kur'ân'ın ayetlerine ve mucizelerine birer işarettir. Aynı zamanda bu dört sûrenin giriş ayetleri bazı noktalarda benzerlik göstermektedir. Bunlar; kafirlere karşı uyarı ve pişmanlıkları, Hz. Peygamber'e inanmayanların dünya hayatlarını dilediği gibi yaşamalarına dair onları bırakmasının emredilmesi, diğer ümmetlerin azaba dâçar olmalarının sebebinin yaptıkları ameller olması gibi konulardır. Burada Derveze sûreler arası münâsebeti başlangıç ve ele aldığı ortak konular itibariyle kurmuştur.²⁵¹

Derveze'nin söylediklerine ek olarak müfessirler Mekkî dönemin sonlarında nâzil olan bu sûrelerin peygamber kıssalarını aktarması, çoğunluğu inanmayanlardan oluşan bir topluluğa hitap ettiğinden, Kur'ân'ın i'câzına ve Hz. Peygamber'in peygamberliğinin hak olduğuna dair ayetlerin yer almasıyla sureler arası uyumun oluştuğunu belirtmiştir. Böylece Derveze'nin ve müfessirlerin söz konusu sureler arası kurduğu münasebetlerin ortak olduğu görülmüştür.²⁵²

Müfessirin, esas aldığı mushafta Ra'd ve İbrâhîm sûreleri dışındaki sûreler mushaf tertibine uygunluk arz etmektedir. Fakat bu iki sûrenin gerek başlangıç gerekse ele aldığı konular itibariyle diğer dört sûre ile münâsebeti bulunmaktadır. Ayrıca bu iki sûrenin konu benzerliğinden ötürü aynı dönemde nâzil olduğu müfessirler tarafından savunulmaktadır. Örneğin *Tefhîmü'l-Kur'ân tefsirinin* müellifi Mevdûdî Hicr sûresinin değindiği konulardan ötürü İbrâhîm sûresi ile aynı dönemde indiğini söylemiştir. Ra'd sûresinin ise Yûnus, Hûd ve Yûsuf sûresi gibi Mekke'deki görevin son dönemlerinde nâzil olduğunu ifade etmiştir. Zira bu sûreler ele aldıkları konular bakımından birbirinin tamamlayıcısı gibidir.²⁵³

Nüzulde Bakara suresinden sonra yer alan Enfâl suresinin Bakara suresinden sonra indiğini tespit için iki sure arası münasebete değinmiştir. Öncelikle Enfâl suresinin Bedir Gazvesinden sonra indirdiğini aktarmıştır. Ardından Bakara suresinde yer alan *وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ... يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ* “Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır... Fitne de öldürmekten

²⁵¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 4/35.

²⁵² Bikâî, *Naẓmü'd-dürrer*, 9/62; Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan, ts.), 2/371; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr* (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1991), 6/12.

²⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 2/503-561.

daha ağırdır.”²⁵⁴ ayetinin Bedir gazvesinden önce gerçekleşen son seriyye hakkında indiğini eklemiştir. Böylece iki sure arasında nüzul açısından ve her iki sûrede de cihad ayetlerinin varlığı dolayısıyla bir münasebetin bulunduğunu tespit etmiştir.²⁵⁵

İzzet Derveze, Nisâ ile Muhammed (s.a.v.) sûreleri arasında konu benzerliği olduğunu söylemiş fakat detaylandırmamıştır.²⁵⁶ Beyyine suresinde Ehl-i Kitaba dair yer alan ayetlerin, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ile Mâide ve Tevbe surelerinde de yer aldığını ifade ederek sureler arasında konu açısından bir bütünlük olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷ Nûr ile Münâfikûn sûreleri arasındaki münasebete gelince, iki sure arasındaki münasebete dair şunları söylemiştir. Münâfikûn sûresi ifk hadisesinden sonra münafikların önde gelenlerin olay hakkındaki sözlerini aktarmıştır. İfk hadisesi bu sûrenin öncesinde yer alan Nûr sûresinde yer almıştır. Derveze bu durumu sûrenin Nûr sûresinden sonra nâzil olduğuna delil saymış ve ele aldıkları konu ve nüzûl açısından münâsebeti gözetmiştir.²⁵⁸ Aynı şekilde müellif, Mücâdele sûresinde münafikların yaptığı kötü davranışlara yer verilmesinin, Münâfikûn suresi ile benzerlik gösterdiğini ifade ederek ele aldıkları konu açısından bir münasebetin olduğunu zikretmiştir.²⁵⁹ Saf ile Teğâbûn sûrelerinin ise gökyüzünde ve yeryüzünde olan her şeyin yüce Allah’ı zikrettiğinin yer aldığını belirterek iki sure arası münâsebeti belirtmiştir.²⁶⁰

Derveze’nin nüzul tertibine göre yer verdiği sureler arası münasebette vahiy ortamını daha çok gözettiği gözlemlenmiştir. Bu durum tefsirini diğer tefsirlere nazaran farklı kılan bir unsur yapmakla beraber aynı zamanda da kurduğu münasebetlerle okuyucuya vahiy ortamını yaşattığı söylenebilir.

2.2. Surenin Sonuyla Bir Sonraki Surenin Başı Arasındaki Münasebet

Surenin giriş kısmının önceki surenin sonuyla insicamın arandığı bu münasebete müfessirin çok eğilmediği, incelemeler sonucunda gözlenmiştir. Nitekim

²⁵⁴ Bakara 2/217-218.

²⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 7/8.

²⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/299.

²⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/347.

²⁵⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/457.

²⁵⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/467.

²⁶⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/555.

Derveze'nin söz konusu münasebet çeşidine dair beş örnek tespit edilmiştir. Bu örnekler dışında diğer surelerde söz konusu münasebet çeşidine rastlanmamıştır.

Her ne kadar nüzul tertibini esas almış olsa da ehemmiyetinden ötürü tefsirine Fatiha suresi ile başlayan İzzet Derveze'nin Fatiha'yı ilk sıraya koymasının sebebi sureye atfedilen önemdir. Ancak suredeki ayetlerin tefsirinde ayetler arası münasebete dair bir şey söylememiştir. Lakin “gazaba uğrayanların ve sapkınların yoluna değil” ayetini tefsir ederken buradaki gazaba uğrayanların Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu söylemiş ve bunu Mekkî surelerle desteklemiştir. Derveze'ye göre hicretten önce inen surelerde Ehli Kitaba dair olumlu bir üslup kullanılmış ve onların imanları örneklerle gösterilmiştir.²⁶¹ Örneğin:

أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

“(De ki:) “Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım? Hâlbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O’dur.” Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur’an’ın gerçekten rabbın tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!”²⁶²

فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

“Şayet sana indirdiklerimizden şüphelen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabbinden sana gelen, gerçeğin ta kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma!”²⁶³ ²⁶⁴

Medenî surelerde ise Yahudi ve Hristiyanlara dair ayetler tenkit içerikli olmuştur. Örneğin Bakara suresinde,

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْفَرِينَ

“Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur’an)

²⁶¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/304-307.

²⁶² En'âm Suresi 6/114.

²⁶³ Yûnus Suresi 10/ 94.

²⁶⁴ Diğer örnekler için bk. el-İsrâ 17/107-109, el-Kasas 28/52-53, el-Ankebût 59/47.

kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcıdır."²⁶⁵ ayetiyle yüce Allah'ın Yahudi ve Hristiyanların gazabı hakkettiklerini bildirmektedir. Derveze yapmış olduğu bu tefsirle ilk önce Mekkî ayetlerle söz konusu Fatiha suresinin son ayetini irtibatlandırmak istemiştir. Lakin ayette kimlere gazabın uğradığını Medenî surelere başvurarak açıklamıştır. Böylece Derveze Fatiha suresinin sonuyla Bakara suresi arasında bir ilişki kurmuştur.²⁶⁶

Bu münasebette karşımıza çıkan ikinci örnek Mü'min ve Zümer sureleri arasındaki uyum ve ahenktir. Derveze'ye göre Mü'min suresinin mukaddimesi ile Zümer suresinin sonu arasında tövbeyi kabul, günahları bağışlama noktasında pekiştirici bir ahenk bulunmaktadır. Nitekim Zümer suresinin son ayetlerinde yüce Allah, inanmayanların varacakları cehennemi, onlarda korku duygusunun yerleşmesini sağlayacak üslupta yer vermektedir. Öte yandan Allah'tan korkup sakınanlar için huzur içinde ebedî kalacakları cennet zikredilerek sekînet havası oluşturulmaktadır. Zümer suresinde ahiret gününde iki grubun karşılaşacağı sahneye yer verildikten sonra Mü'min suresinde yüce Allah'ın günahları bağışlayan, tövbeyi kabul eden ve bunun yanında azabı çetin olan, kuvvet ve kudret sahibi olduğu bildirilmektedir.²⁶⁷

Allah'ın bu sıfatları Zümer suresinde zikrederek, inanmayanlara bir yandan günahlarının affedilmesi için tövbe kapısının açık olduğu hatırlatırken diğer yandan azap kelimesinin varlığı Allah'ı ve ayetlerini yalanlayıp, günahlarında direnenlerin kalplerine korku salınmaktadır. Böylece iki sure arasında bir münasebet ve uyum ortaya çıkmaktadır.²⁶⁸

İkinci örnek, Gâşiye suresinin sonu ile Kehf suresinin başı arasındaki uyumdur. Derveze Gâşiye suresinin Hz. Peygamber'in inkarcıların küfründen mesul tutulmadığını, onları inanmaya zorlamanın üzerine vacip olmadığını beyan ederek son bulduğunu Kehf suresinin ise girişinde bu manayı pekiştirerek sureye başladığını belirtmiştir. Derveze'ye göre bu durum iki sure arası bu münasebetin nüzul tertibinin doğruluğuna da bir delil sayılabilir.²⁶⁹

²⁶⁵ Bakara 2/89.

²⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/304-305.

²⁶⁷ el-Âlûsî, *Rûhu 'l-meânî*, 12/293.

²⁶⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/352.

²⁶⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/52.

Kehf suresinin sonu ile Nahl sûresinin başlangıcı arasında da münâsebet arandığı görülmüştür.²⁷⁰ Yüce Allah Kehf suresinin son ayetlerinde müşriklerin yaptıklarını kınadıktan sonra Allah’a şirk koşmayı nehyetmiştir. Nahl suresinin ilk ayetinde ise: *“أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ”* *“Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir.”*²⁷¹ buyurarak yüce Allah’ı tüm noksanlıklardan tenzih ederek başlamış ve müşrikleri gelecek azaba karşı uyarmıştır. Böylece Nahl suresi Kehf suresinin bitirdiği konuyla başlayarak ittisalini sürdürmüştür.²⁷²

Diğer bir örnek ise Ahkâf ve Zâriyât sureleri arasındaki insicamdır. Müfessire göre Ahkâf suresinin son ayetlerinde inanmayanlara karşı, göğü ve yeri yaratanın ölüleri diriltmeye kâdir olduğu soru üslubuyla pekiştirildikten sonra kıyamet gününde başlarına geleceklerden haber verilmektedir. Zâriyât suresinin ilk ayetlerinde ise inanmayanların kalplerine korku salmak için diriliş gününün onlar için çok çetin olacağı, yapılan yeminlerle gösterilmektedir. Ahkâf suresinde, kafirlerin kıyamet günü başlarına geleceklerden haber verildikten sonra Zâriyât suresinin başında o günün zorluğundan bahsedilmiş olması, iki sureden birinin sonu ile diğerinin başı arasındaki uyumu ortaya çıkarmaktadır.²⁷³

2.3. Aynı Surenin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Sureler arası münasebetin son çeşidi olan surenin başı ile sonu arasındaki münasebette Derveze’nin kurduğu münasebetlerin dört surede yer aldığı tespit edilmiştir. Bu surelerden biri olan Şûrâ sûresinde insicâmın olduğunu dile getiren olan müellif detaylarına girmemiştir. Surelerin başı ve sonu arasında kurduğu münasebetler aşağıdaki gibidir:

İlk olarak, Zuhurf suresinde Kur’an’ın apaçık bir kitap ve Arapça nâzil olduğundan bahsedildikten sonra ondan yüz çevirenlere Allah’ın kudretini ve nimetini inkâr ettiklerinden söz edilmektedir. Sonrasında Allah’a ortak koşanların, meleklerin

²⁷⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/52.

²⁷¹ en-Nahl 16/1.

²⁷² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/117.

²⁷³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/34.

Allah'ın kızları olduğuna dair inançlar kınanmaktadır. İlerleyen ayetlerde ise farklı konular işlendikten sonra sûrenin sonunda Allah'a çocuk nispet edilmesi yerilmekte ve yüce Allah'ın bu nitelendirmelerden münezzehe olduğu belirtilmektedir. Böylece sure başladığı konuyla biterek mukaddimesiyle uyum sağladığı ifade edilmektedir.²⁷⁴

Diğer taraftan Derveze'nin aktardığına göre, Hadîd suresinin sonunda Müslümanlar Allah'tan sakınmaya ve Hz. Peygamber'e iman etmeye davet edilmiştir. Surenin başında ise aynı durum söz konusu olup yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e iman konusu işlenmiştir. Böylece sure başı ve sonunda aynı konulara yere verilerek bir ahenk oluşmuştur.²⁷⁵

Üçüncü olarak, Derveze'ye göre Bakara suresinin başı ve sonu sûrenin çerçevesini oluşturmaktadır.²⁷⁶ Surenin başındaki ilk beş ayette gayba inanan, namazı dosdoğru kılan, rızık olarak verilenlerden infak eden müttakîlere ve indirilene iman eden müminlere yer verilmektedir. Surenin sonunda ise Hz. Peygamber'in kendisine indirilen vahye iman ettiği, aynı zamanda müminlerin de buna iman ettiğine dair ayetler yer alarak sûrenin başı ile ilişki kurulmuştur. Sure başında iman konusu işlenirken sure sonunda aynı konuya işaret edilerek bir münasebet oluşturulmuştur. Bunun yanında surenin başında iman edenlerin hidayet yolunda olduğu ve felaha kavuşacakları bildirildikten sonra surenin son ayeti hidayete ve felaha kavuşmak için dua ile biterek bir insicam meydana getirilmiştir. Böylece Bakara suresinin başladığı şekliyle bittiği görülmüştür.²⁷⁷ Netice olarak, Derveze'nin Bakara suresinin başı ve sonu arasında kurduğu bu insicam, münasebete verdiği önemin bir işareti sayılabilir. Zira Kur'ân'ın en uzun suresinde münasebeti gözetmek kolay olmasa gerektir.

Sureler arası münasebetin ele alındığı bu bölümde Derveze'nin sureler arası münasebete üç şekilde yaklaştığı görülmüştür. İlk olarak peş peşe gelen iki sure arasında münasebet kurmuştur. Bu surelerin bazıları mevcut mushaf tertibindeki sureler olurken diğerleri de esas aldığı mushaf tertibindeki sureler olmuştur. Özellikle esas aldığı mushaf tertibindeki sureler arasında kurmuş olduğu ilişkinin tefsirini diğer tefsirlerden farklı kıldığı görülmüştür. Nitekim mevcut mushaf tertibine göre yazılan

²⁷⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 4/533.

²⁷⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 9/336.

²⁷⁶ Bazı müfessirler Derveze'nin kurduğu bu münasebeti tefsirlerinde işlemişlerdir. Bk. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/228; Seyyid Kutup, *fî Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Şurûk, 1988), 1/344.

²⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 6/520.

tefsirlerde nüzul sırasına göre inen sureler arasında bir münasebet kurulmamıştır. O, söz konusu sureler arasında münasebet kurarken bazı konuların ikinci surede daha da detaylandırılarak işlendiğinin tespitini yapmıştır. İkinci olarak her surede olmamakla birlikte birkaç surenin sonu ile bir sonraki surenin başı arasında münasebet kurmuştur. Bu surelerin mevcut mushaf tertibinden farklı sureler olması, Derveze'nin tefsir literatürüne katkısı açısından önemli görülmüştür.



3. ET-TEFSÎRÜ'L HADÎS'TE AYETLER ARASI MÜNÂSEBET

Daha önce işaret edildiği gibi Derveze, tefsirinde yaptığı sınıflandırmaya uyarak sureleri nüzul tertibine göre sıralamıştır. Ayetler arası münasebette, sadece iki ayet grubu arasındaki münasebete değinmiş bunun dışında ayet fasılları ile ayetin münasebetini kurmadığı görülmüştür.

3.1. Mekkî Sûrelerde Münasebet

Derveze tefsirinde önce Mekkî, ardından Medenî surelere yer verdiği için çalışmada bu tasnife uyulmuştur. Mekkî surelerin geneline bakıldığında Derveze'nin hemen hemen tüm surelerin başında surenin tek defada ya da peş peşe nazil olduğunu belirttiği görülmüştür. Bunu dile getirmesinin sebebi ise ayetler arasındaki ahenktir. Ayrıca Kur'ân kıssalarının yoğunlukta olduğu bu surelerde kıssalar ile surenin irtibatını kurduğu tespit edilmiştir.

3.1.1. Alak Sûresindeki Ayetlerde Münasebet

Derveze'nin Fatiha suresinden sonra yer verdiği sûre ilk inen surelerden biri olan Alak suresidir. Bu sureyi Derveze ikiye bölmüştür. Ona göre Hz. Peygamber'e Hira mağarasında nâzil olan ilk beş ayet indikten bir süre sonra Alak sûresinin devamı nâzil olmuştur. Nitekim ilk beş ayet indiğinde Hz. Peygamber insanları İslam'a davete başlamıştır. Müellif, söz konusu ayetlerin nüzulünden bir müddet sonra surenin ikinci bölümünde Yüce Allah'ın davet karşısında kötü tavır takınan müşrikleri zikrettiği ve onları yaptıklarından ötürü kınadığını ifade ettikten sonra bu ayetlerin ilk beş ayetteki emirlerin neticesinde var olduğunu söylemiştir.²⁷⁸ Derveze sureyi ikiye ayırdıktan sonra nüzul zamanını dikkate alarak surenin ayetleri arasında bir ahengin olduğunu dile getirmiştir. Bunun dışında surenin ayetleri arasında münasebete dair bir şey söylememiştir.

3.1.2. Müzzemmil ve Müdessir Sûrelerindeki Ayetlerde Münasebet

Müzzemmil suresine gelince Derveze ilk sekiz ayetin, sonrası için bir mukaddime niteliğinde olduğunu söylemiştir. O, bu görüşünü söz konusu altı ayetin

²⁷⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/324.

Hira mağarasında nazil olduğuna dair rivayetin doğru olamadığının bir delili olarak dile getirmiştir.²⁷⁹ Nitekim ilk ayetlerde:

يَا أَيُّهَا الْمَرْمُلُ ﴿١﴾ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢﴾ نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا... ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ
وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾

“ Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. ... Doğunun da batının da rabbi O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O’na güvenip sığın.”²⁸⁰ şeklinde ifadeler yer aldıktan sonra “Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş”²⁸¹ ayetinin gelmesi öncesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Derveze, onuncu ayetin atıf harfî ile başlaması ve ayet fasılalarının birbiriyle uyumlu olmasının öncesiyle bağlantısının delillerinden saymaktadır.²⁸²

Müdesir suresinin sonunda Hz. Musa’nın Firavun’la olan kıssasının zikredilmesinin öncesiyle ilişkisi olduğunu ve birbirinden bağımsız olmadığını söylemektedir. Derveze, Kur’ân’ın üslup gereği önce genel bir olayı sunduktan sonra bu olayı geçmiş kavimlerle ilişkilendirdiğini söylemektedir. Nitekim Müzzemmil suresinde Yüce Allah kafirlerin davet karşısındaki tavırlarını zikrettikten sonra Hz. Mûsâ’nın Firavun ile yaşadıklarını Hz. Peygamber’e hatırlatarak inananları teskin etmiş ve sure insicamlı bir şekilde bitmiştir.²⁸³

Derveze, Müdesir suresinin ayetleri arasında sıkı bir insicam bulunduğu için tek defada ya da peş peşe nazil olduğunu dile getirmiştir.²⁸⁴ İlk ayetler tıpkı Müzzemmil suresinin başlangıcı gibi peygamberimize yönelikken sekizinci ayette ise konu kafirlere yöneliktir. Müellif, bu ayetlerin öncesiyle insicamlı olduğunu söylemiştir.²⁸⁵ Ayetler kıyamet gününü hatırlatarak kafirlere:

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ فَذَلِكَ يَوْمٌ عَسِيرٌ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ

²⁷⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/406.

²⁸⁰ el-Müzzemmil 73/1-9.

²⁸¹ el-Müzzemmil 73/10.

²⁸² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/413.

²⁸³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/422.

²⁸⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/440.

²⁸⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/445.

“Sûra üflendiği zaman; İşte o gün zorlu bir gündür; İnkârcılar için hiç de kolay olmayan bir gündür.”²⁸⁶ mesajını vermektedir. Aynı zamanda Derveze, bu ayetin “fe” atıf harfiyle öncesine bağlandığını ve vahiy aşamasında karşılaşılabilecek zorluklara hazır olmasını Hz. Peygamber’e telkin ettiğini söylemektedir.²⁸⁷ Daha sonraki ayetlerin ise insicamlı bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Bundan dolayı Derveze ayetlerin öncesiyle münasebetine dair bir yorum yapmamıştır.

3.1.3. Fecr ve Necm Arası Surelerin Ayetleri Arasında Münasebet

Müfessir, Müdessir suresinden sonra yer alan Mesed, Tekvîr, A'lâ ve Leyl surelerinin ayetlerinin birbiriyle insicamlı olduğunu söylemiş fakat ayetler arası münasebete dair bir yorum yapmamıştır. Müellif, Fecr suresinde ise ilk bölümünde Allah’ın fecre, on geceye yemin etmesi ardından kavimleri zikretmesinden sonra insanoğlunun nimet karşındaki durumunu gösteren ayetlerin öncesinden bağımsız gibi göründüğünü dile getirmiştir. Derveze, bu iki bölümü birbirine on dördüncü ayetin sonunda geçen مرصاد “gözetleyen” kelimesiyle bağlamaktadır. Ona göre birinci kısım geçmiş kavimlerin yaptıklarını hatırlatma babında gelmiştir. Ardından bölüm, yüce Allah’ın tüm bu yapılanları gözetleyen olduğunu belirterek bitmiştir. İkinci bölüm de ismüellif, bu hatırlatmadan sonra bir beyan niteliğinde gelerek iyi ve kötü hallerinde, insanlarla olan ilişkilerinde nasıl olduklarını zikrederek Yüce Allah’ın insanların hallerini de gözetleyen olduğu mesajının verildiğini ifade etmiştir.²⁸⁸ Bu iki bölümün “fe” atıf harfi ile bağlanması bu münasebeti güçlendirdiğini eklemiştir.²⁸⁹ Sonrasında gelen ayetler Kur’ân’ın alışlagelmiş üslubu gereği yapılan kötü davranışlara ceza, iyi davranışlara ise ödül verileceğine yönelik ifadelerle bitmiştir.

Fecr suresinden sonra gelen Duhâ ve İnşirâh sureleri arasındaki münasebet iki surenin birbirini nasıl tamamlandığı yönünden işlenmiştir. Sureler arası münasebet kısmında bu iki sure ele alınmıştır. Ardından gelen Asr suresine dair herhangi bir münasebete yer verilmemiştir.

²⁸⁶ el-Müddessir 74/ 8-10.

²⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/445.

²⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/537.

²⁸⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 1/545.

Asr, Âdiyât, Kevser ve Tekâsür surelerinin ayetleri arasında herhangi bir münasebetten söz etmemiştir. Maûn suresinde ise surenin Mekkî ve Medenî ayetleri arasında bir münasebet kurmuş, Maûn sûresinin son üç ayetinin Medenî olmasına rağmen dördüncü ayetin başındaki “fe” atıf harfinden dolayı öncesiyle ilişkili olduğunu ve son üç ayetin ilk dört ayetin neticesi olarak nâzil olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰

Maûn sûresinden sonra gelen Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs ve İhlâs sûrelerinin ayetleri hakkında arasında bir münâsebetin olup olmadığına değinmemiştir.²⁹¹

Necm suresi ayetleri arasındaki insicâm ve ahenkten ötürü surenin tek defada nâzil olduğunu belirten²⁹² Derveze, surenin otuz ikinci ayetinin Medenî olmasına rağmen sûrenin insicâm açısından bir bütünlük barındırdığından rivayete kuşkuyla yaklaşmaktadır. Fakat otuz ikinci ayeti tefsir ederken ayetin öncesine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.²⁹³

Necm sûresinden sonra gelen Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme ve Hümeze sûrelerinin ayetlerini tefsir ederken münasebete değinmemiştir.²⁹⁴ Mürselât suresinin ayetlerini tefsirinde ise bölümlere ayırdığı ayet gruplarının öncesini takip ettiğini ifade etmiş, ayrıntıya girmemiştir.²⁹⁵

3.1.4. Kâf ve Kasas Arası Sûrelerin Ayetlerinde Münasebet

Derveze Kâf suresinin tefsirinin başında ayetlerin birbiriyle son derece insicamlı olduğunu söylemiştir. Bölümlere ayırdığı her ayet grubunun başında ise ayetlerin siyakının bir konu bütünlüğü içerisinde ahenkli bir şekilde devam ettiğini ifade ederek ayrıntıya girmemiştir.²⁹⁶ Bu sureden sonra gelen Beled, Târık ve Kamer sûrelerinin ayetleri arasında herhangi bir münâsebet zikretmemiştir.

Sâd sûresinde ise tıpkı Kâf suresinde olduğu gibi ayetlerin birbiriyle son derece insicamlı olduğunu söylemiştir. Bölümlere ayırdığı ayet gruplarının başında, ayetlerin

²⁹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/20.

²⁹¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/25,41,45,59.

²⁹² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/74.

²⁹³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/74.

²⁹⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/121,129,138,143,163,167,182,188.

²⁹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/211,214,218.

²⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/221,231,235.

öncesiyle netice, vaaz ve hatırlatma yönünden bir ittisalının olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷ Daha önce zikredildiği gibi İzzet Derveze eserini nüzûl sırasına göre tefsir ettiğinden ötürü ilk defa geçen kavramlara, peygamberlere ve kıssalara dikkat çekmiştir. Nitekim müellif, Sâd sûresinde ilk defa, Hz. Âdem'in İblis ile olan kıssasının geçtiğine dikkat çekmiştir. Bu kıssanın geçtiği surelerde Hz. Âdem'in ilk insan olmasından mütevellid nasıl yaratıldığından ziyade bir vaaz ve hatırlatma niteliği taşıdığını söylemiştir. Ayrıca Hz. Âdem kıssasının geçtiği surelerde Hz. Peygamber'in davet karşısında yaşadığı zorlukların anlatıldığı ve söz konusu kıssanın Hz. Peygamber'e bir teselli gayesiyle aktarıldığını dile getirmiştir. Böylece Derveze Hz. Âdem kıssasının öncesiyle siyak açısından bir bütünlük oluşturduğuna dikkat çekmiştir.²⁹⁸

Sâd sûresinden sonra Mekkî surelerin en uzununu olan Â'râf sûresi gelmektedir. Bu sure Hz. Peygamber'e hitap ile başlamış olup inanmayanların yaptıklarına karşı onu teselli etmiştir. Akabinde Yüce Allah Müslümanları Kur'ân'a uymaya çağırarak, uymayan kavimlerin helak olduğunu haber vermiş, son olarak da inananlarla inanmayanları karşılaştırmıştır.²⁹⁹ Ardından Hz. Âdem ile İblîs'in kıssasına değinilmiş. Yüce Allah kıssaya başlamadan önce insanlara verdiği nimetleri hatırlatmıştır. Ardından kısma şu şekilde anlatılmıştır:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ

“Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklere, “Âdem'e secde edin” diye emrettik. İblîs'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı. Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblîs), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi.”³⁰⁰

Burada Derveze Âdem kıssası ile surenin girişinde yer alan ayetlerin sıkı bir ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre şeytanın emre itaatsizliği Hz. Peygamber'in tebliği karşısında vahye tabi olmayan kafirleri simgelerken, meleklerin emre itaati ise

²⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 2/339,342.

²⁹⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 2/343.

²⁹⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 2/361.

³⁰⁰ el-A'râf 7/11-12.

Hız. Peygamber'e indirilene tabi olan Müslümanları temsil etmektedir. Böylece kıssa suresinin giriş kısmıyla bir ahenk oluşturmaktadır.³⁰¹

Müellif, Â'râf suresinden sonra gelen Cin, Yâsîn ve Furkân surelerindeki ayetlerin sadece insicamlı olduğunu aktarmış, ancak ayetler arasında az da olsa zikre değer bir münasebete değinmemiştir.³⁰²

Furkân suresinden sonra gelen Meryem suresinde üç kıssa anlatılmaktadır. Bu kıssalar surede peş peşe zikredilmiştir. Derveze bu üç kıssanın birbiriyle insicamlı olduğunu ifade etmiştir. İlk olarak sure, Hız. Zekeriya'nın kendisinden sonra varis bırakabilecek bir oğlu olmadığı için Allah'tan bir çocuk isteme duası ile başlamıştır.

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

*“Rabbim!” demişti, “Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim.”*³⁰³ Duanın ardından Allah ona eşinin kısır olması ve kendisinin yaşlanmasına rağmen bir çocuk bahşetmiş ve Hız. Zekeriya Allah'ın verdiği bu mucize karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Bu kıssayı, sureye adını veren Hız. Meryem'in mucizevi bir şekilde hamile kalması ardından Hız. İsa'nın küçük yaşta konuşması takip etmiştir. Derveze'ye göre Hız. Yahya'nın dünyaya gelişinin bu kıssada yer almasının sebebi, Hız. İsa'nın dünyaya geliş hikayesine zemin hazırlamaktır. Nitekim Hız. Peygamber döneminde yaşayan Hristiyanlar, Hız. Yahya'nın dünyaya mucizevi bir şekilde geldiğini biliyorlardı. Bu mucizenin Allah'a zor olmadığı, Hristiyanlar için bilinen bir gerçektir. Fakat buna rağmen Hız. İsa'ya ilahlık atfettiler. Babasız dünyaya geldiği için onun, Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. Surede, bu iddialarının altında yatan sebebin geçerli bir sebep olmadığını göstermek için Hız. Yahya'nın kıssasını, Hız. İsa'nın kıssasından önce zikretmiştir. Böylece, Hız. İsa'nın babasız dünyaya gelişine benzer bir olayın önceden yaşandığını, hatta bunun kendilerine gelen bir peygamber olduğunu gösterip, gerçek dışı iddialar çürütülerek iki kıssa arası insicam ortaya çıkmıştır. Bunun yanında müfessir, Hız. Yahya kıssasının Kur'an'da iki yerde daha geçtiğini³⁰⁴ ve hemen ardından Hız. İsa

³⁰¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 2/366.

³⁰² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/7.

³⁰³ Meryem 19/3.

³⁰⁴ Âl-i İmrân: 3/39 el-En'âm: 6/85.

kıssasının yer aldığı söyledikten sonra iki kıssanın anlatılma gayesinin yukarıda zikri geçtiği üzere Hristiyanların iddialarını çürütmek olduğu çıkarımını yapmıştır.³⁰⁵

Sure, Hz. Meryem ile Hz. İsa'nın kıssasından sonra, Hz. İbrahim'in babasıyla olan diyalogunu aktarmıştır. Kıssada Hz. İbrahim'in, babasını hanîf olan dine çağırması ve babası kendi putlarını terk etmeyeceğini belirterek, Hz. İbrahim'i yöresinden kovmuştur.³⁰⁶ Derveze kıssanın burada yer almasının sebebinin öncesinde peygamberlerin zikredilmesinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. Kıssanın başında “نُكِرَ” “zikret” lafzının yer almasını görüşüne delil saymaktadır. Ayrıca müellif, Hz. İsa'nın mucizevi bir şekilde dünyaya gelmesinin ve olağanüstü bazı hadiseler göstermesinin zikredildiği bu surede Hz. İbrahim kıssasının da anlatılarak yüce Allah'ın sadece Hz. İsa'ya ehemmiyet göstermediğinin bir işareti olduğu çıkarımında bulunmuştur.³⁰⁷ Derveze, surenin devamını birbiriyle insicamlı gördüğü için ayetlerin siyak ve sibakına dair tafsilatlı bir yorum yapmamıştır.³⁰⁸

Meryem suresinin ardından Tâhâ suresi gelmektedir. Sure giriş kısmında davet sürecinde Hz. Peygamber'in sıkıntıya düşmemesi için Kur'an'ın bir zikir olarak indirildiğinden bahsetmektedir.

طه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ إِلَّا تَذَكُّرٌ لِّمَن يَخْشَىٰ تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمُوتِ الْعُلَىٰ

“Tâ-hâ Biz Kur'an'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik. O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir.”³⁰⁹ Bu ayetlerden sonra Hz. Mûsâ kıssası “وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ”

“مُوسَىٰ ﴿٩﴾” “Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi?” ayetiyle başlamaktadır. Derveze bu ayetin öncesiyle bağlantılı olarak geldiğini söylemiştir. Öncelikle “vav” atıf harfiyle gelecek olan ayetler öncesine atfedilerek siyakın devam ettiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra teselli içerikli ayetlerden sonra kıssanın gelmesinin ibret alma gayesi taşıdığını söyleyerek önceki ayetlerle münâsebetini kurmuştur.³¹⁰ Dokuzuncu ayetten yüzüncü ayete kadar Hz. Mûsâ kıssası anlatıldığı için ayetler arası insicâm açıktır.

³⁰⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/144.

³⁰⁶ Bk. Meryem 19/41-50.

³⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/161.

³⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/161.

³⁰⁹ Tâhâ 20/1-4.

³¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/190.

Kıssa bittikten ve Hz. Âdem kıssasına geçilmeden önce yüce Allah Hz. Peygamber'e şu ayetle seslenmektedir: فَتَعَلَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا “Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümleri olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur’ân’ı okumada aceleci davranma ve -Rabbim! İlmimi artır-”de.”³¹¹ Derveze bu ayetin bir ara cümle olup siyakla bağlantısının bulunmadığını, Hz. Muhammed’in bir peygamber olarak eğitimini hedefleyen bir ayet olduğunu söylemiştir. Burada yer alma sebebine dair ise önceki ayetlerden hemen sonra nazil olma ihtimalini zikretmiştir.³¹²

Bu ayetten sonra Hz. Âdem kıssasına geçilmiştir. Bu kıssa Hz. Âdem’in yüce Allah’a verdiği sözü unuttuğunu haber vermesiyle başlamıştır. Hz. Âdem kıssası diğer surelerde genellikle yüce Allah’ın meleklerden Hz. Âdem’e secde etmesini istemesiyle başlarken³¹³ bu surede "وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا" “Biz daha önce Âdem’den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.”³¹⁴ ayetiyle kıssaya giriş yaptıktan sonra secde emrine geçiş yapmıştır. Derveze bu farklılığın Hz. Mûsâ kıssasından sonra gelen sonuç ayetleriyle ilintili olduğunu söylemiştir.³¹⁵ Yüce Allah Hz. Mûsâ’nın Firavunla ve İsrailoğullarıyla olan kıssasını aktardıktan sonra bir yandan anlatılan kıssaya sonuç diğer yandan da gelecek olan kıssaya bir hazırlık oluşturarak iki kıssa arasındaki insicâmı sağlayan şu ayetleri inzal etmiştir:

كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا... وَكَذَٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا

İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur’an) verdik İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.³¹⁶

³¹¹ Tâhâ 20/114.

³¹² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/210.

³¹³ A'râf 7/11, el-Kehf 18/50, Sâd 38/71.

³¹⁴ Tâhâ 20/115.

³¹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/212.

³¹⁶ Tâhâ 20/99-113.

Derveze bu ayetlerde yer alan vahiy karşısında insanın sorumlu olduğu ve vahiyden yüz çevirenlere kıyamet günü ağır yük yükleneceği ayetlerinden sonra Hz. Âdem'in verdiği sözü unutmasının zikrinin siyakla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Böylece vahiyden yüz çevirmenin, sorumluluğu yerine getirmemenin cezası inananlara kıssa örneğinde sunulmuştur.³¹⁷

Sure, Hz. Âdem kıssasından sonra Allah'ın zikrinden yüz çevirenlerin kıyamet günü karşılaşacakları azaba yer verdikten sonra Hz. Peygamber'i sabırlı olmaya ve yüce Allah'ı zikirle meşgul olmaya çağırmıştır. Ardından

وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

“Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”³¹⁸ ayetine yer vermiştir. Derveze esas aldığı mushafta bu ayetin Medenî olduğunu belirtmekle birlikte kendisi, ayetin siyakla tam bir insicam içerisinde olduğundan ötürü Medenî olmadığı görüşünü savunmuştur. İlk olarak bu ayetin sebebi nüzulüne dair rivayeti, siyaktan bağımsız olduğu ve sahih kitaplarda yer almadığı için reddetmektedir.³¹⁹

İkinci olarak söz konusu ayetin öncesinde hitap, direkt olarak Hz. Peygamber'e yöneltilerek sabırlı olması istenmiştir. Bu ayet ile de Hz. Peygamber'e yöneltilen hitap hâlâ sürmektedir. Bu durum, ayetin öncesiyle sıkı bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Derveze rivayeti reddettikten sonra Hz. Peygamber'in ya da Müslümanların, Allah'ın kafirlerin önde gelenlerine zenginlik verdiği için şaşırdıklarını söylemiş ve böyle düşünmek insan için doğal olduğundan yüce Allah kafirlerin akıbetini anlattığı bu siyak içerisinde Hz. Peygamber'den, müşriklerin söylediklerine sabretmesini ve sadece O'na yönelmesini istediğini aktarmıştır.³²⁰

Derveze, bu ayeti Medenî olarak kabul edenlerin, rivayetten etkilendiklerini satır aralarında ifade etmektedir. Bu sebepten ötürü rivayeti reddederken siyakı göz önünde bulundurmıştır. Nitekim rivayetle aktarılan sözlerin, hicretten önce vuku

³¹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/212.

³¹⁸ Tâhâ 20/131.

³¹⁹ Rivayete göre Hz. Peygamber'in bir Yahudi'ye borcunu ödemediği için bu ayet nazil olmuştur. bk. Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/218.

³²⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/218.

bulma olasılığı muhtemeldir ki, buna binaen İzzet Derveze yukarıdaki yorumu yapmıştır.

Tâhâ suresinden sonra yer alan Kıyâmet suresinin ayetleri arasındaki münasebet bariz olduğundan ve surenin genel olarak kıyâmeti konu almasından ötürü Derveze bu surede münasebete değinmemiştir. Nüzul sırasına göre Kıyâmet suresinden sonra gelen Şuarâ suresinin de ayetlerinin insicamlı olduğunu ve ayetlerde yer alan birçok kıssanın ibret alma ve Hz. Peygamber’i teselli etme gayesi barındırdığını söylemiştir.³²¹

Şuarâ suresinden sonra gelen Neml suresinin ayetlerinde bir konu bütünlüğü gözlenmekte olup ayetler bariz bir şekilde birbiriyle insicamlı gelmiştir. Lakin surenin yetmiş altıncı ayetinin öncesinden bağımsız olduğu görülmektedir. Zira sure, bazı peygamber kıssalarının anlatıldığı, kafirlerin ahiret, ceza ve hesap gününe karşı çıkışlarının ve bazı çirkin sözlerin dolayısıyla azarlamaların yer aldığı bir suredir. Surede kafirlerin ahirete ve dirilmeye dair inkarların olduğu bölümün yetmiş altıncı ayetine gelindiğinde öncesiyle bağlantısının koptuğu izlenimi vermiştir. Nitekim şöyle denmektedir: *“Doğrusu bu* *إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَفُصُّ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ* *”*³²² *Kur’ân, İsrailoğullarına, üzerinde anlaşılmadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır.”*³²² Derveze, burada emin olmamakla birlikte, ayetin öncesiyle münasebetini kurmak için, ahirete inanmayan müşriklerin Hz. Peygamber’in vahiyle getirdiği delilleri çürütmek ve kendilerini haklı çıkartmak gayesiyle, Mekke’de bulunan Yahudilere başvurmuş ve onlardan Hz. Peygamber’e karşı çıkacakları birtakım safsatalar aldıklarını aktarmıştır. Bu ayette Yüce Allah müşriklere, kafirlere ve zamanın Yahudilerine bir cevap vererek kendi kitaplarında olmayan ve ihtilafa düştükleri birçok meseleyi Kur’ân’dan öğrendiklerini beyan etmiştir. Böylece ayeti vahiy döneminde müşriklerin Hz. Peygamber’in risaletinin doğru olmadığını ispatlamak gayesiyle Yahudilerden yardım istemelerinin bir neticesi olarak bu ayetin nazıl olduğu yorumunu yapmıştır. Nitekim Derveze Tevrat’ta ahiret ahvaline dair bilginin bulunmamasını, çıkardığı yorumun doğruluğuna bir delil saymıştır.³²³

³²¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/275.

³²² en-Neml 27/76.

³²³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/298.

Neml suresinden sonra gelen Kasas suresi ise Hz. Mûsâ'nın hayatını, Firavunla olan diyalogunu, Kârûn'u ve müşriklerin davet karşısındaki çıkışlarını konu edinmektedir. Surede Hz. Mûsâ'ya dair bölüm tamamlandıktan sonra Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed'in getirdiği vahye tabi olduklarında, kaybedecekleri zannına kapıldıklarını aktarmaktadır. Bununla beraber yetmiş yedinci ayetin öncesinde Hz. Mûsâ'nın kavminden olan, Allah'ın ona verdiği mülk ile azgınlık yapan Kârûn örneği verilmiştir. Sonrasında yüce Allah:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

*“Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi sende insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”*³²⁴ mesajını vermiştir. Hitabın burada birden Hz. Peygambere dönerek öncesiyle bağına koparmış gibi anlaşılması ihtimal dahilindedir. Lakin müellif, bu ayetin öncesiyle münasebetini koruduğunu ifade ederek, söz konusu ayet ile yüce Allah’ın Müslümanlara, Allah katında olanın daha hayırlı olduğunu, mal ve mülkün geçmiş kavimleri azgınlığa sürüklediğini bildirdiğini ifade etmiş ve öncesiyle insicamını kurmuştur.³²⁵ Bu örnek dışında sure insicamlı bir şekilde devam etmiştir.

3.1.5. İsrâ Suresi Ayetlerinde Münasebet

Kasas suresinden sonra gelen İsrâ suresi ele aldığı muhtelif konulardan ötürü bazı ayet grupları arasında bir insicamın olmadığı izlenimi vermektedir. Müellifin bu surede birbiriyle ilişkisi yokmuş gibi görünen ayetler arası konu birliğini göstermek için münasebeti hakkıyla işlediği söylenebilir.

Öncelikle sure, Hz. Peygamber’in geceleyin Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yürütüldüğü hadiseyi konu edinerek sureye başlamıştır. Ardından Hz. Mûsâ’ya kitap verildiğini ve bu kitabın İsrailoğulları için bir hidayet rehberi olduğunu zikretmiştir. Sonrasında sure İsrailoğullarının yeryüzünde iki kere bozgunculuk

³²⁴ el-Kasas 28/77.

³²⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 3/342.

“ وَلَا ” ³³⁵ “ evlatlarınızı öldürmeyin ” ³³⁴ “ israf etme ” ³³⁴ “ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خِيَةَ إِمْلَاقٍ ” ³³⁴ “ zinaya yaklaşmayın ” ³³⁶ “ وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ ” ³³⁶ “ Rüşdüne erinceye ” ³³⁷ “ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ” ³³⁷ “ kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. ” ³³⁸ “ وَأَقْوُوا الْكَيْلَ ” ³³⁸ “ ölçüde ” ³⁴⁰ “ وَلَا ” ³⁴⁰ “ bilmediğin ilmin arkasına düşme... ” ³⁴⁰ “ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ” ³³⁹ “ adaletli ol ” ³³⁹ “ yeryüzünde böbürlenerek yürüme... ” ³⁴¹ Derveze öncelikle bu ayetler topluluğunun surenin başıyla bir münasebetinin ve bu ayetlerin öncesinde yer alan iki ayet ile de sıkı bir insicamının olduğunu belirtmiştir. O bu ayetleri Hz. Mûsâ'ya gelen on emre benzeterek, nasıl surenin başında zikri geçen Hz. Mûsâ'ya verilen kitap İsrailoğulları için bir hidayet ise işte bu Kur'an'da tıpkı on emir gibi içinde barındırdığı emir ve yasaklarıyla başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlık için bir hidayet barındırdığı mesajını verdiğini belirtir. ³⁴² Ayetlerin öncesiyle olan münasebetine gelince, on sekizinci ve on dokuzuncu ayetlerde şöyle buyurulmaktadır:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا
وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

“Kim bu geçici dünyayı isterse, burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz, oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir.” ³⁴³ Derveze, bu ayetlerde tüm derdi dünya olan, ötesini düşünmeyen insan ile ahiretini kazanmak için sâlih amel işleyen insan karşılaştırıldıktan sonra bu emir ve yasaklarla sınırların belirlendiğini ifade ederek öncesiyle insicam sağlamıştır. ³⁴⁴

³³⁴ el-İsrâ 17/29.

³³⁵ el-İsrâ 17/31.

³³⁶ el-İsrâ 17/32.

³³⁷ el-İsrâ 17/33.

³³⁸ el-İsrâ 17/34.

³³⁹ el-İsrâ 17/35.

³⁴⁰ el-İsrâ 17/36.

³⁴¹ el-İsrâ 17/37.

³⁴² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/375-377.

³⁴³ el-İsrâ 17/18-19.

³⁴⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/375-376.

Emir ve yasak bildiren ayetler bittikten sonra yüce Allah Hz. Peygamber'e yönelik hitapta tüm bu zikredilenlerin hikmet olduğunu bildirmiş ve Allah'a şirk koşmaması için uyarıda bulunmuştur. Ardından ayetler çoğul zamiri ile meleklerin şanı yüce ve tüm eksikliklerden münezzehe olan Allah'a, meleklerin O'nun kızı olduğu iftirasını haber vermiştir.³⁴⁵ İzzet Derveze ayetlerin burada yer alma sebebinin öncesiyle bir bağlantısının olduğunu ifade etmiştir. Önceki şirk içerikli ayetlerde sadece Yüce Allah ile başka ilahların edinilmemesi gerektiğinin üzerinde durulurken, söz konusu ayetlerde melekleri, yüce Allah'ın kızları olarak atfetmelerinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca yukarıda yer alan ayetlerde hitabın direkt olarak Araplara olduğunu söylemiştir. Zira meleklerle dair inanç onların ortaya atmış oldukları bir inançtır. Özetle Derveze, bu ayetin öncesiyle bağının şirk noktasında devam ettiğini, öncesindeki hitabın genel olduğunu ve sadece Allah dışında başka ilahların edinilmemesi gerektiğini, bu ayetin ise özellikle Arap müşriklere yönelik olduğunu ve şirkin başka bir çeşidini barındırdığını bildirmiştir.³⁴⁶

Sonraki ayetler, davet karşısında kafirlerin tavırlarına yer vermiş, Hz. Peygamber'e yaptıkları kötülükleri ve tekrar dirilişi hafife almalarını konu edindikten sonra Hz. Âdem kıssasını zikretmiştir. Kıssadan sonra tekrardan kafirlere hitabı yönelterek, Allah'tan başka dayanacak bir vekil bulamayacaklarını, dünyaya tutunmanın onların dalaletini artırdığını belirtmiştir. Son olarak hitap Hz. Peygamber'e dönerek, onların oyunlarına gelmemesi, onları dost edinmemesi noktasında şiddetli bir üslupla uyarmıştır. Ardından ayetler yine Hz. Peygamber'e yöneltilerek;

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

“Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namaz kıl; bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yöneltsin.”³⁴⁷ şeklinde gelmiştir. Hitabın aynı kişi olmasıyla birlikte konunun bir anda değişmesi, yeni bir bölüm olduğu izlenimini vermektedir. Derveze

³⁴⁵ el-İsrâ 17/39-40.

³⁴⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/386.

³⁴⁷ el-İsrâ 17/78-79.

öncesiyle konu yönünden bağımsız gibi görünen bu ayetlerin, Hz. Peygamber için bir teselli ve tatmin olduğunu ifade etmiştir. Nitekim önceki ayetlerde, kafirlerin davet karşısındaki inatları, Hz. Peygambere verdiği rahatsızlıklar ve ihanetler görülmüştür. Akabinde Derveze, namaza çağıran yukarıdaki ayetlerin, tüm bu olanlar karşısında; Hz. Peygamber'e asıl önemli olanın ahiret yurdu ve Allah'ın rızası olduğunu, onlar için kendisini üzmemesi gerektiğini işaret ettiği çıkarımında bulunmuştur. Bunların yanı sıra bir peygamber olarak, övülmüş makama ulaşma hedefinin tüm bunlardan önemli olduğu, bunun için ona özel olarak gece namazını eda etmenin ehemmiyetini belirtmiştir. Böylece ayetler konu yönünden birbirine bağlanmıştır.³⁴⁸

Ayetler Hz. Peygamber'in duası, Kur'an'ın Müminler için şifa olduğu ve nankör insanın nimet karşısındaki durumdan bahsettikten sonra وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا “Sana ruh hakkında sorarlar. De ki: -Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.”³⁴⁹ ayeti gelmiştir. Ruhun mahiyetine dair sorgulamanın burada yer alması, öncesinden bağımsız bir konuya başlangıcın olduğu izlenimini vermektedir. Zira önceki ve sonraki ayetlerde ruha dair herhangi bir konu yer almamıştır. Derveze buradaki ruhun insanda olan nefis olmadığını savunmaktadır. Ona göre ruhu, insandaki nefis olarak kabul etmek ayetlerin insicamıyla çelişmektedir. Bu yüzden ruha, surenin ahengine uygun olduğu için farklı bir mana verdiği görülmektedir.

İlk olarak, ruhun mahiyetinin sorulduğu ayetin inişine dair birçok rivayet aktarılmış ve rivayetlerin ortak noktası, ruha dair sorunun Yahudiler tarafından sorulduğudur. Bu rivayetlerden biri ve Derveze'nin ayeti tefsir ederken dayandığı rivayet, müfessir Beğavî'nin (öl. 516/1122) İbn-i Abbas'tan aktardığı şu rivayettir:

*“Kuşkusuz Muhammed aramızda emaneti ve doğruluğuyla nam salmıştır. Fakat iddia ettiği şey ortadadır. Medine'ye Yahudilere bir heyet gönderelim, O'nun hakkında soru soralım. Zira onlar kitap ehlidir. Gönderdikten sonra Yahudiler Kureyşlilere, Hz. Muhammed'e üç soru sormalarını söyledi. Eğer üç sorunun hepsine cevap verirse ya da hiçbirine cevap vermezse bilin ki O peygamber değildir. Lakin üç sorunun ikisine cevap verir birini cevap vermezse bilin ki O peygamberdir. Ona, ilk zamanlardan çıkan fitneyi sorun zira o garip bir hadisedir, ikinci olarak batıya ve doğuya ulaşan adamı sorun, üçüncü olarak ruhu sorun...”*³⁵⁰

³⁴⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/419.

³⁴⁹ el-İsrâ 17/85.

³⁵⁰ Ferrâ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl* (Suudi Arabistan: Dâru Tayyibetin lin-Neşri ve't-Tevzî', 1997), 5/125.

Derveze, bu rivayeti aktardıktan sonra ruhun mahiyetine dair Taberî ve Beğavî'nin tefsirlerinde yer verdikleri rivayetleri sıralamıştır. Aktarılan rivayetlere göre buradaki ruhtan maksat, Cibrîl *aleyhiselâm*, meleklerden bir melek, çok kanatlı bir melek, arştan daha büyük olan ve Allah'ın yarattığı en büyük melek, Kur'ân, Îsâ *aleyhiselâm*, insanın içinde var olan ruh olabilmektedir.³⁵¹

Son olarak İzzet Derveze bu ayetin Mekkî ve Medenîliğini tartışmaktadır. Nitekim bazı rivâyetler de bu ayet Medenî olarak nakledilmiştir. Lakin Derveze ayetin Medine'de inmiş olmasının, ayetin ruhuna yani ahengine aykırı olduğunu söylemiştir. Bu yüzden ayetin iniş sebebine dair iki ihtimalin olabileceğini düşünmüştür. Bunlardan ilki, yukarıda sebebi nüzul olarak aktarılan rivayetin vuku bulup, Mekke müşriklerinin Yahudilerden aldıkları cevaba binaen müşriklerin Hz. Peygamber'e sorduğu, ikinci ihtimal ise Mekke'de yaşayan bazı Hristiyanların direkt bu soruyu Hz. Peygamber'e sormaları ya da bu sorunun bazı Müslümanlardan geldiğidir. Söz konusu ihtimallerin hepsi Derveze'ye göre mümkün olmakla birlikte ayetin Medine'de inme ihtimalini uzak görmektedir.

Tüm bu rivayetlere binaen Derveze, bu surenin müstakil olarak Mekke'de indiğini savunmuştur. Bu sorunun Hz. Peygamber'i aciz bırakmak maksadıyla sorulabileceğini ya da Müslümanların öğrenmek maksadıyla sormuş olabileceğini belirtmiştir. Ruhtan kastın hayatı temin eden can olabileceği gibi Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı indiren Cibrîl'in de olabileceğini dile getirmiştir. Derveze ikinci görüşü daha isabetli bulmaktadır. Görüşünü delillendirmek için ayetin siyakına başvurmuştur. Nitekim önceki ayetlerde Kur'ân'ın nüzulü ve şifa oluşu, sonraki ayetlerde de Kur'ân'ın i'câzı zikrolunmuştur. Söz konusu ayetten bir sonraki ayette ise yüce Allah *“وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın.”*³⁵² buyurarak vahiyden bahsetmiştir. Derveze, bu üç karineyle ayette yer alan ruhun vahiy yani Kur'ân ya da Cebrâil olabileceğini savunmuştur. Bu karinelerin yanı sıra Yahudilere göre de ruhtan maksadın Cebrâil olmasının muhtemel olduğunu eklemiştir. Nitekim Yahudiler, Cebrâil'e düşman bir

³⁵¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/425.

³⁵² el-İsrâ 17/86.

kavimdir. Bundan dolayı sorudan kastın insandaki ruhtan ziyade Cebrâil olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.³⁵³

Tefsirlere bakıldığında müfessirlerin çoğunun ruhun ne olduğuna dair rivayetleri aktardığı görülmüştür. Ayrıca bu ayetin sebebi nüzulüne dair hemen hemen aynı rivayet aktarılmış ve müfessirlerin çoğu bu rivayete dayanarak ruhu insanı var eden ona hayat veren varlık olarak yorumlamışlardır.³⁵⁴ Râzî de aynı şekilde buradaki ruha müfessirlerin verdiği manayı vermesinin yanında siyakla görüşünü delillendirmiştir. Önceki ayette yer alan “ قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ ” *De ki herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.*”³⁵⁵ ayetindeki mizaç ve karakteri ruha bağlayarak, ruhun değişimi ile değişen mizacın olduğunu söylemiştir. Ayrıca ayette yer alan ruh hakkında insanın fazla bir bilgi sahibi olmayacağı cümlesini görüşüne delil olarak kullanmıştır.³⁵⁶ Tespit edildiği kadarıyla buradaki ruhu Derveze gibi yorumlayan *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* tefsirinin müellifi en-Nesefî (öl. 710/1310) olmuştur. Ayeti tefsirinde görüşleri aktardıktan sonra ruhun vahiy olacağı görüşünü tercih ettiğini bildirerek ayetin siyakına dair bir şey söylememiştir.³⁵⁷ Sonuç olarak, incelemeler neticesinde tefsir kitaplarında ruh olgusu İzzet Derveze gibi tefsir edilmemiştir. Bununla beraber Râzî dışında ayetin siyakı müfessirler tarafından göz ardı edildiği görülmüştür. Bu yüzden Derveze'nin özellikle bu ayeti tefsirinde temayüz ettiği söylenebilmektedir.

İsrâ suresinden sonra gelen Yûnûs suresinde münasebete dair zikredilecek yeterli bilgi mevcut değildir.

3.1.6. Yûnûs ve Nahl Arası Surelerin Ayetlerinde Münasebet

Yûnûs suresinden sonra gelen Hûd suresi birçok peygamberin kıssasının anlatıldığı bir suredir. Bu surede Hz. İbrâhîm ve önceki kavimlerin anlatıldığı kıssa silsilesi gelmektedir. Bu kıssaların her biri farklı konulara değinerek surenin giriş kısmı ile münasebetini sürdürdüğü görülmektedir. Hûd suresinin hemen ilk ayetlerinde,

³⁵³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/423-428.

³⁵⁴ Bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/194; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 2001), 3/50; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/333; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 11/499-501.

³⁵⁵ El-İsrâ 17/84

³⁵⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/391-400.

³⁵⁷ Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, ts., 2/276.

Allah'ın kevnî ayetlerine dikkat çekilmekte ve Hz. Âdem ile İblis kıssasının ardından bazı kavimlerin başına gelenler zikredilmektedir. Derveze, surenin ilk ayetlerinde yer alan müşriklerin tavırlarının aynısının önceki kavimlerde de yaşandığına işaret etmek için sure birtakım kavmin zikrine yer verdiğini ifade ederek, bu durum anlatılan tüm kıssaların surenin girişi ile siyak yönünden bağlantılı olduğunu gösterdiğini söylemiştir. O, bu ayetlerdeki asıl hedefin ise Hz. Peygamber'i teselli, inanmayanların ortak özelliklerini belirtme ve sonlarının diğer kavimler gibi olacağına işaret etmek olduğunu ekleyerek surenin girişi ile muhtevası arasında münasebet kurmuştur.³⁵⁸ Hûd suresinden sonra gelen Yûsuf suresi bir peygamber olarak Hz. Yûsuf'un hayatından kesitler sunduğundan ayetler arası münasebet açıktır.

Ardından gelen Hicr suresi, ilk olarak Hz. Adem'in yaratılış hikayesiyle başlamıştır. İblisin secde emri karşısındaki kibri kıssada öne çıkan bir husustur. Derveze, Hûd surenin giriş kısmının son ayetlerinin insan ve cinin yaratılışından söz ederek bittiğinden Hz. Adem'in yaratılış kıssasının anlatılması siyak ile uyum arz ettiğini dile getirmiştir. Kıssada, İblis'in emre karşı çıkmasına detaylı bir şekilde yer verilmesinin sebebinin de siyakla ilgili olduğunu söylemiştir. Nitekim ilk ayetler Allah resulünün emrine karşı gelen kafirleri konu edinmiştir. Bu sebepten İblis'in emre itaatsizliği bu kıssada detaylandırılmış, kafirlerin tutumu iblisin tutumuna benzetilerek iki durum arası insicam sağlanmıştır.³⁵⁹

Bundan sonraki ayetlerde öncelikle Lût kıssası zikredilerek Allah'ın kendilerine vadettiği azapla dalga geçen ve onu hafife alan inkârcılar uyarılmış, Ashâbü'l-eyke kıssasında müşriklerin aşırıya gidip zulmetmelerinden ötürü Allah'ın azabını hak eden kimselerin durumu hatırlatılmış, Ashâbü'l-Hicr kıssasında peygamberleri yalanlamaları, Allah'ın ayetlerine yüz çevirmeleri bunun neticesi olarak da Allah'ın azabını hak ettikleri bildirilmiştir.³⁶⁰

Sonuç olarak Derveze Hicr surede yer alan bu kıssaların zikredilme sebebinin surenin girişinde yer alan davete karşı tutumun bir neticesi olduğunun üzerinde durmuştur. Bu yüzden kıssaların değindiği konuların giriş kısmı ile sıkı bir münasebetinin olduğunu söylemiştir. Ona göre ayetler tek tek ele alındığında öncesiyle

³⁵⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/42.

³⁵⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 4/48.

³⁶⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 3/530-547.

bağımsız gibi görünse de bir bütün olarak okunduğunda ayetler arasındaki ahenk ve konu bütünlüğü bariz bir şekilde görülmektedir.³⁶¹

Hicr suresinden sonra gelen En‘âm suresi, ilk olarak Hz. Peygamber ile kafirler arasında geçen tartışmaları anlatan tablolara yer vermektedir. Derveze ilk yirmi ayetin birbirine açık bir şekilde uyumlu olduğunu her ayetin tefsirinin başında dile getirmiştir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

“Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun ayetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler.”³⁶² ayetine gelindiğinde Derveze, müfessirlerin bu ayetin anlamına dair iki görüş ileri sürdüklerini aktarmıştır. Bunlardan ilki “Allah adına söz söyleyenden ve Peygamber olarak gönderilmediği halde Peygamber olarak gönderildiğini iddia eden kimseden daha zalimi yoktur.” İkincisi ise “Allah üzerine yalan söyleyen ve Allah’a ortak koşandan daha zalim kimse yoktur.” görüşüdür. Derveze’ye göre bu iki görüş, siyakla uygun olduğu için kabul edilebilir.³⁶³ Nitekim birinci görüş kabul edildiğinde on dokuzuncu ayette ifade edilen anlam Kur’ân’ın sıhhatini, yüce Allah’ı şahit kılan manayı pekiştirmektedir. İkinci görüş kabul edildiğinde ise ayetin, şahadetlerinde Allah’la beraber diğer taptıklarına da yer veren müşriklerden uzak durmaya çağrı niteliğinde olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Fakat Derveze ikinci görüşün kabulünün sonraki ayetle irtibatlı olduğu için daha isabetli olacağını savunmuştur. Nitekim yirmi ikinci ayetin başında yer alan وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا “onların hepsini topladığımız o gün...” ayetindeki هم zamirinin zalimlere yönelik olduğunu söylemiştir. Zira birinci rivayetin kabulü durumunda sonraki ayetin tekil sîga ile gelmesi beklenmektedir. Bu sebeple siyakla uygunluk açısından ikinci görüşü daha isabetli bulmuştur.³⁶⁴

Yukarıdaki ayetler dışında surenin diğer ayetleri de birbiriyle son derece insicamlı bir şekilde devam etmektedir. Bu sebepten ötürü söz konusu ayetleri tefsirinde münasebete detaylı bir şekilde yer vermemiş, sadece surede yer alan Hz. İbrâhîm’in kavmiyle arasında geçen kıssanın surenin ruhuyla ne derece uyumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede müfessir, kıssada Hz. İbrâhîm’in babasının ve

³⁶¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 3/534.

³⁶² el-En‘âm 6/21.

³⁶³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 4/65.

³⁶⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 4/77.

kavminin taptıklarının gerçek ilah olamayacağını mantıkî bir yöntemle sunmakta ve taptıklarından berî olduğu aktarılmaktadır.³⁶⁵

Derveze bu kıssanın En‘âm suresinde yer alarak öncesiyle tam bir uyum oluşturduğunu söylemiştir. Nitekim Hz. İbrâhîm’in küfre batmış kavim içinde yaşamakla birlikte onların tüm taptıklarından uzaklaşarak sadece Allah’a yönelmesi, Hz. Peygamber ve inananlar için bir teselli mahiyetindedir. Dolayısıyla inkarlarında direnen ve Allah’tan başka ilahlar edinen müşrikler, bu kıssa aracılığıyla uyarılmaktadır. Böylece surenin başından bu yana yer alan müşriklerin yaptıkları çirkin davranışların benzerinin önceki kavimlerde de bulunduğu, mezkûr kıssa ile gösterilerek surenin ana konularından birisiyle uyum oluşturmaktadır.³⁶⁶

Bu sureden sonra gelen Sâffât suresinin ayetlerinin birbiriyle insicamlı olduğunu, hatta bu durum surenin tek defada indirilme ihtimalini gösterdiğini söylemiştir.³⁶⁷ Sure, tıpkı önceki sureler gibi Mekkî özellik barındırdığından birçok kıssaya yer vermiştir. Müfessirin bu sure bağlamında münasebete dair söylediği farklı bir şey bulunmamaktadır.³⁶⁸

Nüzul tertibinde Sâffât suresinden sonra yer alan Lokmân suresine gelince, surenin giriş kısmında Kur‘ân’ın insanlar için bir hidayet rehberi olduğu belirtildikten sonra ilahî vahye inanmayanların kibirlenerek yüz çevirmelerinden bahsettiği görülmektedir.

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَن فِيْ اُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بِعَذَابٍ اٰلِيْمٍ ﴿٧﴾

“Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!”³⁶⁹ şeklinde bahsedildiği görülmektedir. Ardından Hz. Lokmân’ın oğluyla olan kıssasına geçiş yapılmıştır. İzzet Derveze kıssanın burada yer almasının öncesiyle bir ilişkisinin olduğunu ve bunun istitrat³⁷⁰ yoluyla geldiğini ayetin tefsirinde ifade etmiştir. Ona göre giriş ayetlerinde kendilerine ayetler okunduğu zaman ondan

³⁶⁵ el-En‘âm 6/74-81.

³⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîrû ‘l-hadîs*, 4/118.

³⁶⁷ Derveze, *et-Tefsîrû ‘l-hadîs*, 4/207.

³⁶⁸ Derveze, *et-Tefsîrû ‘l-hadîs*, 4/247.

³⁶⁹ Lokmân 31/7.

³⁷⁰ Konuyu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, bir düşünceden başka bir düşünceye geçmek anlamına gelmektedir. İsmail Durmuş, “İstitrat” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001), 23/401-402.

böbürlenerek yüze çeviren kafirlere karşı Hz. Lokmân'ın oğluyla olan kıssası, yaptıkları fiillerinin ne kadar menfur olduğunu göstermek gayesi taşımakta ve böylece öncesiyle insicam kurmaktadır.³⁷¹

3.1.7. Sebe' ve Zilzâl Arası Surelerin Ayetlerinde Münasebet

Lokmân sûresinden sonra yer alan Sebe', Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Gâşiye surelerinin giriş kısımlarında Derveze surelerin ayetlerinin birbirlerine son derece uyumlu olduğunu dile getirmiş ve münasebete dair detaylı bir açıklama yapmamıştır.³⁷²

İzzet Derveze, Gâşiye suresinden sonra gelen Kehf suresindeki kıssaların surenin muhtevası ile olan uyumuna dair önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Bunlardan ilki sureye de ismini veren Ashâb-ı Kehf kıssasıdır. Kıssa bir grup gencin, bulunduğu inkârcı toplumdan kaçıp Allah'a yönelmek için bir mağaraya sığınmalarını ve Allah'ın onları 309 sene uyutmasını anlatır.

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾

“O gençler mağaraya sığınmışlar ve “Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!” demişlerdi. Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık.”³⁷³

Öncelikle müfessir, bu kıssadaki Ashâb-ı Kehf'i oluşturan genç topluluğun kafirlerin karşısındaki Mü'min grubu oluşturduğu yorumunu yapmış ve surenin girişiyle münasebet kurmuştur.³⁷⁴ Nitekim Hz. Peygamber'e inanan kesimin büyük çoğunluğunun gençlerden olması, bu görüşü pekiştirmektedir.

Sure dördüncü ve beşinci ayetinde Allah'a çocuk isnat ettiklerini ve bu fiilin çirkin bir fiil olduğunu zikretmiştir.

وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنَّ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾

³⁷¹ Derveze, et-Tefsîrû 'l-hadîs, 4/247.

³⁷² Derveze, et-Tefsîrû 'l-hadîs, 4/264,297,350,404,435,488,534,557;5/7,33,45.

³⁷³ el-Kehf 18/10-11.

³⁷⁴ Derveze, et-Tefsîrû 'l-hadîs, 5/53.

“(Bir de) “Allah evlât edindi” diyenleri uyarmak için...Bu konuda ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar.”³⁷⁵ Kehf kıssası ise ayetle ifade edildiği gibi Allah’a çocuk isnat eden ve kendisini Hristiyan addeden bu topluluğun içinden bir zamanlar bir grup gencin çıkarak tek olan Allah’a inandıklarını ortaya koyarak giriş ile insicam sağlamıştır.

Kehf suresinin yer verdiği iki bahçe sahibi iki adamın kıssasından önce Ashâb-ı Kehf kıssasından sonra hem önceki kıssaya bir sonuç hem de gelecek olan kıssaya bir giriş yapılmaktadır. Hem sonuç hem de giriş niteliğinde olan bu ayetler bir yandan inananları müjdelerken diğer yandan kafirlere bir uyarıdır. Derveze’ye göre Ashâb-ı Kehf ve kibre kapılmadan elindekine kanaat gösteren bahçe sahibi gibi adam olan mü’minlere cennette vereceği nimetleri hatırlatırken, bir olan Allah’a inanan gençlere eziyet eden müşrikler ile mal ve evlat çokluğuyla övünen kafirler tehdit edilmektedir.³⁷⁶

Müfessir, surenin üçüncü kıssası olan Hz. Musa ile sâlih adam kıssasının sure ile insicamına dair bir açıklama yapmamıştır. Bu kıssaya dair daha çok rivayetlerde bulunmuştur. Zülkarneyn kıssasında ise aynı metodu takip etmiştir. Fakat kıssa sonunda Zülkarneyn kıssasının surenin baştan sona konu ettiği dirilme, ahirete inanma meselesinin üzerinde durduğunu belirtmiştir.³⁷⁷

Son olarak Kehf suresinde yer alan Hz. Âdem kıssasının münasebetine dair İzzet Derveze’nin öncekilerden farklı bir şey söylemeyip, kıssanın surede zikredilme sebebinin kafirlere uyarı ve kınama olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁸

İzzet Derveze, Kehf sûresinden sonra gelen Nahl, İbrâhîm, Nûh, Enbiyâ, Mü’minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe, Nâziât, İnfitâr, İnşikâk surelerinin giriş kısımlarında ayetlerinin birbirlerine son derece uyumlu olduğunu dile getirmiştir. Münasebete dair detaylı bir açıklama yapmamıştır.³⁷⁹

³⁷⁵ el-Kehf 18/4-5.

³⁷⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/69.

³⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/101.

³⁷⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/75.

³⁷⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/115,207,213,253,300,340,359,373,384,392,404,410,419,423.

وَمَا آتَيْتُمْ مِّن رَّبًّا لَّيْرَبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرَبُّو عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِّن زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

“İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (zekatlarını ve mallarını) kat kat artıranlardır.”³⁸⁰ ayeti kerimesi faizden bahsetmiştir. Ayetlerin siyakına bakıldığında ilk bakışta öncesiyle bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Fakat Derveze bu ayetin öncesi için bir sonuç ayeti olduğunu savunmaktadır. Nitekim bu ayetle mal sahibinin kim olduğu hatırlatılmakta, dünyalık malın Allah rızası için olmadıkça hiçbir değerinin olmadığı ve malını artırmak için faiz yolunu seçenlerin bir şey elde edemeyecekleri belirtilerek öncesiyle münasebeti devam etmektedir.³⁸¹

Diğer yandan Ankebût suresi, dünya hayatında kişinin imtihan için yaratıldığını takrir etmektedir. Ardından vahiyden yüz çevirenlerin halleri ve Allah’ın azabına düşer olacakları belirtilmiştir. Sonrasında hem yüz çevirenlere ibret hem de Müslümanlara destek olması için bazı peygamber kıssaları ve kavimler örnek olarak sunulmuştur. Sure buraya kadar insicamlı bir şekilde ilerlemektedir. Kırk altıncı ayette ise konu Ehl-i Kitap ile olan ilişkiye geçmiş ve ayeti kerîme de şöyle buyurulmuştur:

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

“İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap’la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: -Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O’na teslim olmuşuz.”³⁸² Derveze bu ayetin öncesiyle münasebetine dair herhangi bir rivayetin bulunmadığını, yeni bir bölüm olduğunu söylemektedir. Fakat ayetlerin ruhundan, Hz. Peygamber ve Müslümanlar ile Ehl-i Kitap’tan bir topluluğun karşılaşarak Kur’ân vahyinin ilahî oluşu üzerinde bir tartışma meydana geldiği yorumunu yapmıştır. Ayrıca bu olayın sûrenin kıssa

³⁸⁰ er-Rûm 30/39.

³⁸¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 5/453.

³⁸² el-Ankebût 29/46.

bölümünün hemen ardından cereyan ettiği için buraya konulabileceği yorumunu yaparak ayetin öncesiyle insicam kurmaya çalışmıştır.³⁸³

Mekkî surelerin ele alındığı bu bölümde İzzet Derveze'nin ilk bakışta surenin akışıyla uyum göstermeyen ayetlerin üzerinde durulmuştur. Müellif, söz konusu ayetlerin siyakla bağlantısını ararken ilk önce surenin başlangıcında ele alınan konuya atıf yapmıştır. Ayrıca ayetleri, nüzul ortamını göz önünde bulundurarak tefsir ederken ayetin siyakıyla bağlantısını kurmaya çalışmıştır. Bunun yanında Mekkî surelerde zikredilen kıssaların siyakıyla bağlantısı üzerinde dururken her kıssanın yer aldığı surenin ahengiyle son derece uyum sağladığını belirtmiştir.

3.2. Medenî Sûreler Arasında Münasebet

Ahkâm ayetlerinin ağırlıkta olduğu Medenî surelerde Derveze'nin münasebete ağırlık verdiği görülmüştür. Münasebet bulamadığı bazı ahkâm ayetlerinde münasebetin kendisi açısından zahir olmadığını, ilahî bir hikmet gereği ayetin söz konusu sureye konulduğunu zikretmiştir. Münasebet bulamadığın da bile bunu zikretmesi münasebet ilmine önem verdiğinin bir göstergesidir.

3.2.1. Bakara Sûresindeki Ayetlerde Münasebet

Derveze, Bakara suresini nüzul açısından birinci sıraya koyarak Medenî surelerin ilki olarak saymıştır. Ayrıca surenin Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun suresi olması ve birçok konuyu ihtiva etmesi hasebiyle farklı zamanlarda indirildiğini ve ilahî vahiy ışığında Hz. Peygamber tarafından bir araya getirildiği fikrini savunmaktadır.³⁸⁴ Özellikle bu surede ayetlerin birbiriyle olan uyumuna özen göstermiştir. Verdiği bu önem, surenin girişinde farklı zamanlarda inen ayetlerin bir araya gelerek bu sureyi nasıl oluşturduğunu sormasından anlaşılmaktadır.³⁸⁵

Sure, kafir ve münafıklardan bahsettiği giriş bölümünün on yedinci ayetinde bir örnek vermektedir. Bu örnek Derveze'ye göre yanlış anlaşılmakta ve farklı mana verilmektedir. Ayette yüce Allah: *مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ* "Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam

³⁸³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 5/499.

³⁸⁴ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/123.

³⁸⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/124-127.

etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır.”³⁸⁶ buyurmaktadır. Burada “... Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır.” ifadesi yerine müfessirlerin “Allah onların yaktığı ateşi söndürür ve hiçbir şey göremez hale getirir.” şeklinde yorumladıklarını ifade etmiştir. Bu şekilde yapılan bir yorum, surenin ahengine uymadığından Derveze için kabul edilmez. Dolayısıyla ayeti siyakından koparmadan, bağlamına uygun bir şekilde anlamak için ateşin Hz. Peygamber’in nuru olarak anlaşılması gerektiğini dile getirir. Zira burada yanan ateş Allah’ın vahyidir. Allah’ın Resûlü bu mesajı yayarak Allah’ın nuruyla kalpleri aydınlatmıştır. Lakin vahiyden faydalanmak istemeyen münafıklar kalplerini kapatınca yüce Allah da onları saptırmıştır. İşte böylece ayetler öncesiyle uyum sağlamış ve sıkı bir ahenk oluşturmuştur.³⁸⁷

Sure yüzüncü ayetine kadar insicamlı bir şekilde Yahudileri konu edinmektedir. Yüz ikinci ayette ise Hz. Süleyman ve Hârût ile Mârût adlı iki melekten (bir yoruma göre kraldan) söz edilmektedir. Derveze “ve onlar Süleyman’ın mülkü hakkında...” ayetindeki *onlar* zamirinin Yahudilere dönük olduğu ve hâlâ İsrailoğulları kıssasının devam ettiğini söyleyerek ayetin öncesiyle münasebetini kurmuştur.³⁸⁸

Yukarıdaki ayetten sonra hitap Müslümanlara yönelik olup yüce Allah şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

“Ey iman edenler! “Râinâ!” demeyin; “unzurnâ” deyin ve iyi dinleyin.

Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”³⁸⁹ Derveze, bu ayetle hitap Müslümanlara yönelse de konunun öncesiyle ilintili olduğunu ifade ederek, Yahudilerin Hz. Peygamber’le dalga geçmek için “râinâ” ifadesini kullandıklarını söylemiştir. Ayrıca siyakın devamından konunun hâlâ devam ettiğini belirtmiştir.³⁹⁰ Nitekim sonraki ayet Ehl-i Kitap’tan bahsetmektedir. Ardından Yüce Allah;

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

³⁸⁶ el-Bakara 2/17.

³⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 2/143.

³⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/208.

³⁸⁹ el-Baraka 2/104.

³⁹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/216.

“Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.”³⁹¹ buyurarak neshin ve unutturmanın O’nun hükmünde olduğunu bildirmiştir. Derveze, bu ayetin öncesiyle münasebetini aktarmış olduğu rivayetle kurmuştur. Aktardığı rivayete göre Yahudiler Hz. Peygamber hakkında “O bir şeyi emrediyor sonra emrettiği şeyi unutuyor.”³⁹² demişlerdir. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur. Müfessir bu rivayeti aktardıktan sonra ayetin hâlâ Yahudilerden bahsettiğini ifade etmiştir.³⁹³ Bundan sonraki ayetler ise öncesiyle insicamlı bir şekilde gelmiştir. Hz. İbrâhîm’in kâbenin inşası, ibadet ve güvenli bir yer kılınmasının anlatıldığı ayetlerin öncesinde yüce Allah, Hz. Peygamber’e ne Yahudilerin ne de Hristiyanların onların dinlerini takip etmedikçe razı olmayacaklarının haberini vermiş, ardından İsrailoğullarına verilen nimetler hatırlatılmıştır.³⁹⁴ Bu ayetlerden sonra Hz. İbrâhîm’in oğlu Hz. İsmâil ile Kâbe’yi inşa hadisesi zikredilmiştir. Müfessir, bu kıssanın öncesiyle bağımsız olabileceği düşünülebilir demiştir. Lakin bu ayetlerin sonrasında gelen ayetlerde Yahudiler’in kible değişikliğine gösterdikleri tepkiden dolayı eleştirilmesi, Derveze’ye göre münasebetin hâlâ sürdüğünü göstermektedir. O, burada Hz. İbrâhîm’in konu edinmesinin sebebini Kâbe’nin yüce Allah için faziletini ortaya koyarak, insanlar için bir toplanma ve ibadet yeri olması şeklinde açıklar. Bu sebepten ötürü ayetler buraya konarak, Yahudilerin ataları olarak tanıdıkları Hz. İbrâhîm’in, yüce Allah’ın kible olarak seçtiği mekânı onun inşa ettiğini göstererek hem öncesi hem de sonrasıyla münasebet oluşturmuştur.³⁹⁵

Derveze, ayrıca ayetlerin, İsrailoğullarının Hz. Muhammed’i soylarından bir peygamber olmadığı için kabul etmemelerine bir cevap niteliği taşıdığını eklemiştir. Nitekim ayetler babaları olarak bildikleri Hz. İbrâhîm’in dininin ne Hristiyanlık ne de Yahudilik olduğunu, bilakis tek olan Allah’a inandığını ve İslam üzere olduğunu ortaya koymuştur. Bu sebepten ötürü Derveze ayetler arasındaki sıkı bir insicamın olduğunu savunmuştur.³⁹⁶

³⁹¹ el-Baraka 2/106.

³⁹² Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/216.

³⁹³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/217.

³⁹⁴ el-Baraka 2/107-112.

³⁹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/238.

³⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/238.

İsrailoğulları ile ilgili bölüm yaklaşık yüz ellinci ayette bitmiştir. Ardından hitap direkt Müslümanlara yöneltilmiş ve birçok hüküm bildiren ayetler yer almıştır. Bunların ilki hac ibadetidir. İzzet Derveze, sure de yer alan hüküm ayetlerinin öncesiyle münasebetine dair iki çıkarımda bulunmuştur. Ona göre bu ayetlerin öncesiyle konu yönünden bir münasebeti bulunmamaktadır. Peş peşe gelmesinin sebebi ise ya önceki ayetten hemen sonra inip peşine yerleştirilmiş olması,³⁹⁷ ya da benzer yasalar³⁹⁸ olduğu için peş peşe gelmesidir. Derveze, bu surenin ayetlerinin münasebetinde daha çok İsrailoğulları kıssasına odaklanmıştır. Ardından gelen ahkâm ayetlerinin öncesiyle bir münasebetinin bulamadığından bu iki çıkarımla yetinmiştir. Lakin müellif, burada her ahkâm ayetinin başında münasebetine dair bir şey bulamadığı halde münasebeti zikretmeyi bir menhec edindiğinden, siyaka dair açıklama yapmaktan geri durmamıştır.

Hüküm ayetlerinden sonra Bakara suresinin Âyete'l-Kürsî olarak bilinen ayeti ele alınacak olursa Derveze açısından ayetin siyakına dair şunları söylemek mümkündür. Öncelikle 255. ayeti içindeki taht anlamına gelen kürsî kelimesine binaen Âyete'l-Kürsî olarak adlandırılan bu ayet, tevhit akidesini anlatmaktadır. Ayetin öncesinde yüce Allah:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ ﴿٢٥٤﴾ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın. Kafirler zalimlerin ta kendileridir.”³⁹⁹ buyurmaktadır. Âyete'l-Kürsî ’den sonra ise:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁴⁰⁰ ayeti kerimesi gelmektedir. Derveze, ayetin öncesini ve

³⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/293,338,377,387,449,452.

³⁹⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/293,299,321,381,391,402.

³⁹⁹ el-Bakara 2/254.

⁴⁰⁰ el-Bakara 2/256.

sonrasını bağlarken yüce Allah'ın sıfatlarının her iki ayet için ne anlama geldiği noktası üzerinde durmuştur. Nitekim öncesinde yüce Allah'ın rızasına erişmek için harcama yapılmasını içeren ayetten sonra gelen Âyete'l-Kürsî "Allah" lafzı ile başlayarak devamında neden Allah rızası için olması gerektiğini belirtmektedir. Sonrasında ise yüce Allah'ın Âyete'l-Kürsî'de belirtilen bu sıfatlara sahip olduktan sonra dinde zorlamanın olmayacağı haber verilirken, Allah dışında başka ilahlar edinmenin abesliğine işaret edilerek ayetler arası insicam kurulmaktadır.⁴⁰¹

Bakara suresinde Hz. İbrâhîm kıssasının yer aldığı ikinci bölümde, Hz. İbrâhîm Nemrud ile yüce Allah'ın varlığına ve azametine dair münazaraya girmiştir.⁴⁰² Bu ayetler Âyete'l-Kürsî ve doğrunun eğriden ayrıldığını içeren ayetlerden sonra gelmiştir. Derveze bu kıssanın öncesinde yüce Allah'ın sıfatlarının ve azametinin zikredilmesinin bu kıssa ile bir ahenk oluşturduğunu ifade etmiştir. Nitekim Derveze, bu ayetlerin sanki insanlara, yüce Allah'ın dinine davetin karşında inatla ve kibirle duranların ne kadar delil gelirse gelsin iman etmedikleri ve bu durumun önceki kavimlerde meydana geldiğine işaret etmektedir.⁴⁰³ Bu ayetin hemen akabinde gelen ayette ise şöyle buyurulmaktadır:

فَأَمَّا اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ...

"... Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi..."⁴⁰⁴ Bu ayetten hemen sonra gelen ayet, Hz. İbrâhîm'in yüce Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini gösterme talebidir.⁴⁰⁵

Bakara suresinin geneline bakıldığında surede yüce Allah'ın ölüyü diriltme ve yaratma meselesinin özellikle yukarıda yer alan ayetlerde hâkim olduğu görülmektedir. İlk olarak sureye ismini veren ve inek anlamına gelen Bakara kıssasında, buzağının öldürüldükten sonra mucizevi bir şekilde dirilme hadisesi anlatılmaktadır. Öncesinde ise, Hz. Âdem'in yaratılışını ve yüce Allah'ı inkâr edenlere hitaben,

⁴⁰¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/468.

⁴⁰² el-Bakara 2/258.

⁴⁰³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/273.

⁴⁰⁴ el-Bakara 2/259.

⁴⁰⁵ el-Bakara 2/260.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

“Sizler cansız iken size O hayat verdiği halde Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O’na götürüleceksiniz.”⁴⁰⁶ ayetinin yer alması, ahkam ayetlerinde kısas hükmünü yüce Allah’ın kısası insanlar için bir hayat olarak tanıtması, Âyetü’l-Kürsî ’de yüce Allah için hayy ve kayyum sıfatlarına yer verilmesi, Hz. İbrâhîm ile Nemrud kıssasına gelindiğinde ise kıssada “.... İbrâhîm -Rabbim hayat veren ve öldürenidir.” deyince o, -Hayat veren ve öldüren benim dedi...”⁴⁰⁷ demesi, ardından ıssız bir kasabaya uğrayan kimseyi yüce Allah’ın yüz yıl ölü tutup sonradan uyandırması ayetinin yer alması ve son olarak Hz. İbrahim’in Rabbinden ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemesi; bunların hepsi surede diriltme kavramının hâkim olduğunu ve surede verilen misallerin birbiriyle sıkı bir insicamının bulunduğunu göstermektedir.⁴⁰⁸

Sonuç olarak Derveze’nin Bakara suresinde münasebeti önemli ölçüde işlediği görülmüştür. Öncelikle İsrailoğullarından bahseden ayetleri surenin başında yer verilen münafıklara bağlamıştır. Ardından Hz. Âdem kıssası ile İsrailoğullarıyla insicamını kurmuştur. Sonrasında ise geçen Hz. İbrâhîm’in kâbeyi inşa hadisesini İsrailoğulları için bir cevap niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Ahkâm ayetlerinin neden bu surede yer aldığına dair bir münasebet bulamayıp peş peşe indikleri için mushafta da bu sırayı aldığına dair çıkarımda bulunmuş surenin son kısmında yer alan Âyetü’l-Kürsî, Hz. İbrâhîm’in hem Nemrud ile hem de yüce Allah’la diyalogunun surenin başından beri verilen Allah’ın her şeye kadir olması ve diriltip öldürmenin O’nun elinde olduğu mesajını içerdiğini ve surenin genel atmosferiyle ahenk oluşturduğunu belirtmiştir. Bakara suresinden sonra yer verdiği Enfâl suresinde ayetlerinin birbiriyle insicamını hatta tek defada nazil olduğunu söyleyen Derveze, surede münasebete dair detaylı bilgi vermemiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ el-Bakara 2/28.

⁴⁰⁷ el-Bakara 2/258.

⁴⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîrû ’l-hadîs*, 6/467-479.

⁴⁰⁹ Derveze, *et-Tefsîrû ’l-hadîs*, 7/7.

3.2.2. Âl-i İmrân Sûresindeki Ayetlerde Münasebet

Enfâl suresinden sonra yer alan Âl-i İmrân suresinde siyaktan bağımsız gibi görünen bazı ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlere geçmeden önce surenin muhtevası hakkında şunları söylemek mümkündür: Sure, ele aldığı konular itibariyle üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin ilki Hz. Peygamber ile Ehl-i Kitap arasında geçen münazara, ikincisi Yahudilerin Müslümanlara yaptıkları komplolar, diğeri ise Müslüman ve müşrik toplum arasında meydana gelen olan Uhud Savaşı'dır.

Surenin girişinde Allah'ın yüce ve tek olduğu, Tevrat ve İncili onaylayan Kur'ân'ın indiği ve hiçbir şeyin O'nun için gizli olmayıp her şeyi bildiğini haber vermektedir.

Derveze, ilk altı ayetin sonradan gelecek olan Hz. Peygamber ve Ehl-i Kitap arasında gerçekleşen karşılaşmaya bir mukaddime olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra müellif, altıncı ayette Yüce Allah'ın rahimleri istediği gibi şekillendireceğinin zikretmesinin Hz. İsa'nın doğumu hakkında Hz. Peygamber ile tartışmaya girecek Ehl-i Kitap'a bir cevap niteliği taşıdığını eklemektedir.⁴¹⁰

Ardından gelen yedinci ayet bağlamında Derveze, Kur'ân'ın ayetlerinin muhkem ve müteşâbih olduğunu, kalbinde eğrilik olanların müteşâbih ayetlerin peşine düştüğünü, müteşâbih ayetleri yüce Allah'ın ve ilimde derin bilgisi olanların bileceğini bizlere bildirmektedir. Bu ayet hakkında Derveze'nin yaptığı çıkarımlar ve ayetler arası kurduğu münasebetin kıymetli olduğu söylenebilir. Nitekim Derveze, bu ayetin öncesiyle ve sonrasıyla sıkı bir ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Ayet her ne kadar genel bir ifade, Kur'ân'ı anlamaya dair bir yöntem olsa da buradaki müteşâbih ayetlerdeki maksat Derveze'ye göre Hz. İsa'nın Ehl-i Kitap nezdinde farklı te'villere gittiği dünyaya geliş mucizesidir.⁴¹¹

Müfessirin aktardığına göre Ehl-i Kitap, Hz. İsa'nın Allah'ın bir kelimesi ve ruhu olduğunu Hz. Peygamber'e sorarak teyit etmek istemişlerdi. Zira bu sorudaki gaye Ehl-i Kitap'ın Hz. İsa'nın Allah'tan bir parça taşıdığını yani *ulûhiyetlik* vasfına sahip olduğunu göstermektir. Söz konusu yedinci ayet ise bu düşüncenin önüne geçmek için Allah'ın ayetlerinin bazılarının muhkem bazılarının müteşâbih olduklarını

⁴¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 7/109.

⁴¹¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 7/113.

bildirdikten sonra, kalplerinde eğrilik olanların yani Ehl-i Kitap'ın *müteşâbih* ayetlere yani Hz. Îsâ'nın Allah'ın ruhu ve kelimesi olduğuna takılarak Hz. Îsâ'nın bir beşer olduğundan bahseden birçok muhkem ayeti bıraktıklarına işaret ettiği Derveze tarafından açıklanmaktadır. Böylece müellif, buradaki *müteşâbih* kelimesini bağlamla uygunluk arz ettiği için Hz. Îsâ'nın Allah'ın kelimesi olma ayeti olarak yorumlamıştır.⁴¹² Derveze, yaptığı bu tefsirle muhkem ve müteşâbih ayetlere siyakı gözeterek farklı bir yorum getirmiştir.

Ayetler doksan ikinci ayete kadar Hz. Îsâ merkezinde devam ederken hem öncesi hem de sonrasıyla bağımsız gibi görünen:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz.”⁴¹³ ayetinin öncesinde Kur’ân, Ehl-i Kitap’ın İslam’a karşı tavrından bahsetmekte, ardından İslam dini dışında bir dine bağlananların Allah katında kabul olmadığını konu edinmektedir. Söz konusu ayetin sonrasında ise Hz. Ya’kûb’un kendisine haram kıldığı dışında tüm yiyeceklerin İsrailoğulları için helal kılındığı bildirilmektedir. Derveze, bu ayetin öncesi ve sonrasıyla bir münasebetinin bulunmadığı, evrensel içerikli bir mesaj olduğu çıkarımında bulunmuştur. Fakat bir sonraki ayetin sebebi nüzulüne dair aktardığı rivayette Hz. Ya’kûb’un Allah’a yakınlaşmak için kendisine en sevdiği yiyecekleri haram kıldığını ifade etmiş ve bu rivayetten dolayı doksan ikinci ayetin sonrası için bir mukaddime olabileceği yorumunu yapmıştır. Nitekim Allah ayetinde en çok sevilen şeylerin infakına çağırırken, sonradan gelen ayetle bu fiilin bir örneği olan Hz. Ya’kûb’un en sevdiği yiyecekleri kendine haram kıldığı hatırlatılarak öncesiyle insicam kurulmuştur.⁴¹⁴

Bunların yanı sıra sûrenin 93. ayetinin konumu hakkında Derveze, Hz. Peygamber ile Yahudiler arasında cereyan eden konuşmadan dolayı olduğunu ifade etmiştir. Rivayete göre Yahudiler Beytûlmakdis’in daha faziletli olduğunu, Hz. İbrâhîm’in Beytûlmakdis’e yönelerek ibadetini eda ettiğini, oğullarının ve zürriyetinin onun yolundan gittiği savını ortaya atmışlardır. Ayrıca rivayete göre Yahudiler Hz. Peygamber’e eğer Kâbe, Hz. İbrâhîm için kutsal olsaydı bunun Tevrat’ta yazması

⁴¹² Derveze, *et-Tefsîrû’l-hadîs*, 7/113-115.

⁴¹³ Âl-i İmrân 3/92.

⁴¹⁴ Derveze, *et-Tefsîrû’l-hadîs*, 7/189.

gerektiğini söylemişlerdir. Burada Derveze, ayetlerin Hz. İbrâhîm için Kâbe'nin önemini zikrederek Yahudilere cevap verirken önceki ayetle de her şeyin Tevrat'ta yazılı olmadığını bildirerek, bu durumunda yazmadığına işaret ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca müellif, eğer her şey Tevrat'ta yazsaydı İsrailoğulları için tüm yiyeceklerin bir zamanlar helal olduğunun yazması gerektiğini eklemiş ve böylece iki ayet grubu arasında münasebet kurmuştur.⁴¹⁵

Yukarıda yer alan Kâbe'nin ehemmiyetine dair ayetlerden sonra Ehl-i Kitap inanmadığı için eleştirilmiş, iman edenlerin vasıfları ve kıyamet günü iki grubun halleri karşılaştırılarak anlatılmıştır. Sonrasında ise Müslümanlara ithafen,

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ
الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِّنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

*“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.”*⁴¹⁶ ayeti yer almıştır. Derveze bu ayetin münâsebetine dair iki rivayet aktarmıştır. Bunlardan birinin sûrenin insicâmına uygun olduğu için doğru olabileceğini savunmuştur. Derveze'nin aktardığına göre Yahudiler dinleriyle iftihar etmekte idiler. Sûrenin ilk kısmı Ehl-i Kitap ile Hz. Peygamber arasında geçen münazaraları konu ettiği için, bu rivayetin cereyan eden münazaralar vaktinde olma ihtimali büyüktür. Söz konusu ayet ise bu iddiaya bir ret olarak gelerek son peygamberin getirdiği ve babanız olduğunu söylediğiniz Hz. İbrâhîm'in yaşadığı din olan İslam'ı seçmedikçe hayırlı bir ümmet olamayacaklarını beyan ederek öncesiyle ahenk sağladığı, müfessirin çıkardığı bir sonuç olmuştur.⁴¹⁷

Surenin giriş kısmında belirtildiği üzere son kısım Uhud Savaşı'na yer vermiştir. Derveze, son kısmın öncesiyle münasebetini kurmamıştır. Sonrası ise birbiriyle insicamlı olduğu için münasebete dair detaya girmemiştir. Bu sureden sonra gelen Haşr ve Cuma surelerinin ayetlerinde münasebatı işlememiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 7/194.

⁴¹⁶ Âl-i İmrân 3/110.

⁴¹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 7/210.

⁴¹⁸ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 7/302,328.

3.2.3. Ahzâb Suresindeki Ayetlerde Münasebet

Cuma suresinden sonra gelen Ahzâb suresi zihâr ve evlatlık edinme ile ilgili hukuki hükümlerin yanında Hz. Peygamber'in eşlerine has hükümler ve örtünme ile ilgili meseleleri konu edinmektedir. Bu konuların yanı sıra sureye ismini veren Ahzâb olayına dair hükümlerin de yer aldığı bir suredir. İlk ayetler Hz. Peygamber'e yönelik olup, kafirlerin isteklerine uymaması ve sadece vahyedilene uyması noktasında peygamberini uyaran Yüce Allah, adından gelen ayetlerde zihâr uygulaması ve evlatlık meselesine dair hükmünü beyan etmiştir. Altıncı ayette ise bu üç mesele bir araya gelmiş ve bir sonuç oluşturmuştur.

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَّعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾

*“Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lutfia bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır.”*⁴¹⁹

Öncelikle Derveze, müfessirlerin bu ayetin nüzul sebebine dair üç farklı rivayet aktarıldığını belirtmiştir. Aktarılan bu rivayetlerin sahih kitaplarda yer almadığı ve birbirinden bağımsız üç mesele olduğu için üç farklı nüzul sebebi aktarmanın yanlış olduğu yönünde eleştiri yapmakta⁴²⁰ ve savını güçlendirmek için ayetin öncesiyle münasebetine başvurmaktadır. Ona göre söz konusu ayet, önceki ayetin akabinde nazil olmuş, bir taraftan hukuki bir ilkeyi tespit ederken diğer taraftan miras konusunu gerçek yerine oturtmuştur. İlk ayetler, Hz. Peygamber'in Müslümanların kendi benliklerinden de daha önemli olması gerektiği, eşlerinin ise anneleri olduğunu ifade etmiş, bunun için Hz. Peygamber'e has bir evlatlığın olmayacağını göstermiştir. Evlatlık neticesinde doğan miras hakkının ise rahim akrabalığı arasında olduğunu bildirerek birbirinden bağımsız gibi görünen ayetleri birbirine bağlamıştır.⁴²¹

Surede Ahzâb olayının yer aldığı ayetlerin öncesi ile ilişkisine dair bir şey söylememiştir. Lakin Ahzâb olayından sonra Hz. Peygamber'in eşlerine dair

⁴¹⁹ el-Ahzâb 33/6.

⁴²⁰ Derveze bu rivayetlere tefsirinde yer vermemiştir.

⁴²¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, 7/354.

hükümlerin yer aldığı ayetlerin öncesiyle münasebetinin var olduğunu dile getirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in dünya hayatından faydalanmak isteyen eşlerinin, Kureyza Yahudilerinden elde edilen ganimetlerden sonra gündeme geldiği için burada yer aldığını belirtmiştir. Ardından bu surede yer alan evlere girme adabından, Müslümanların Hz. Peygamber'in zevceleriyle nasıl konuşması gerektiği, onların giyimine dair hükmün indirilmesine kadar bunların hepsi, ümmetin annesi ve bir peygamber eşi olarak Hz. Peygamber'in zevcelerinin konumlarını belirlemek için olduğunu eklemiştir. Böylece Derveze, Ahzâb suresinde işlenen konuların, Hz. Peygamber'in konumu ile O'nun zevcelerinin bu ümmetin anneleri olarak konumu etrafında şekillenerek bir ahenk oluşturduğunu göstermiştir.⁴²²

3.2.4. Nisâ Suresindeki Ayetlerde Münasebet

Nisâ suresi, yetim ve kadın hakları merkezinde birçok hükmün ve Ehl-i kitaba dair örneklerin yer aldığı bir suredir. Sure, kırk dördüncü ayetine kadar yetim ve kadın hakları hakkındaki hükümleri bildirmiştir. İlk ayet erkek ve kadının tek bir nefisten yaratıldığı ve akraba haklarına riayet edilmesi gerektiğinden bahsetmiş olup sureye bir giriş mahiyetindedir.⁴²³ İkinci ayette ise Allah, yetimlere mallarının verilmesi konusunda insanlığı uyarmaktadır. Derveze, ayetin yetime malını vermekten kaçınan bir kişinin Hz. Peygamber'e şikâyeti üzerine indirildiğine dair rivayeti aktarmaktadır. Lakin bu rivayeti reddetmemekle birlikte ayetin bu olay üzerine indirilmeyeceğini, daha kapsamlı bir manayı ihtiva ettiğini savunmaktadır. İkinci ayetin Allah'tan sakınma davetinin yapıldığı önceki ayetin devamı niteliğinde, aynı zamanda da sonrasında bağlantılı olduğunu söylemiştir. Bu yüzden bu rivayetin kabulünün bağlama uyumsuzluk teşkil ettiği sonucunu çıkarmış, lakin detaya girmemiştir.⁴²⁴

Çok eşli evlilikten bahseden üçüncü ayete gelindiğinde müfessir, çok eşli evliliğin helal kılınması ya da kısıtlanmamasına dair bir maksadın söz konusu olmadığı ve bunun ayetin siyakına ters düştüğünü belirtmektedir. Her ne kadar uygulamada dört kadınla sınırlandırma getirilse de ayetin maksadının şer'i bir kural olmayıp yetim kızlara haksızlık yapılmaması için bir alternatif olduğunu dile getirmektedir.⁴²⁵

⁴²² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 7/418.

⁴²³ en-Nisâ 4/1-2.

⁴²⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 8/11.

⁴²⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 8/12.

Derveze böyle bir yorun yaparak ayeti siyakından koparmayarak yetim hakkına bağlamıştır.

Beşinci ayette ise “*süfehâ*” kelimesinden maksadın kadınlar olduğuna dair rivayetin öncesiyle çeliştiğinden ayete yanlış mana verildiğini belirtmektedir.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا

مَعْرُوفًا

“Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”⁴²⁶ Nitekim önceki ayette kadınlara mehrin verilmesinden sonrasında kadınların bu mehirleri eşlerine isterlerse geri verme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Müfessir, dördüncü ayette kadınların kendilerine verilen malda tasarruf etme yetkisine sahip olup beşinci ayette kadınlar hakkında akli ermez tabirinin kullanılmasını büyük bir çelişki olarak görmektedir. Dolayısıyla ters düştüğü için “*süfehâ*” tabirinden maksadın kadın olmadığını savunmuştur.⁴²⁷

Beşinci ayetten sonra ayetler öncesiyle insicamlı olarak ilerlemektedir. Erkeğin kadına *kavvâm* olduğunun ayrıca *nuşûza* meyleden kadının dövülmesine dair hükmün yer aldığı otuz dördüncü ayetin⁴²⁸ Ensar’dan birinin karısını tokatlaması üzerine nazil olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁴²⁹ Bu rivayet müfessire göre ayetle bağlantılı değildir. Zira ayetler öncesiyle ilintilidir. Önceki ayetler kadının mâlî ve evlilikle ilgili haklarını beyan ettikten sonra söz konusu ayet erkeklerin kadınlar üzerindeki hakkını doğrulamak için gelmiştir. Kadının kendisini evlendirmesindeki yetkisi, miras ve maldaki hakkı ve bu konularda kadının müstakil hareket etmesi gibi durumlar otuz dördüncü ayetin öncesinde yer aldıktan sonra ayet erkeğin bu durumlarda üstleneceği rolü göstermiş, kadının erkeğin kontrolü altında olması gerektiğini beyan ettiğini söylemiştir.⁴³⁰

Müfessir, surenin geri kalan ayetlerini tefsir ederken, ayetlerin sebebi nüzulüyle ilgili rivayetlere çokça yer vermiştir. Fakat bu rivayetleri aktardıktan sonra

⁴²⁶ en-Nisâ 4/5.

⁴²⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/22.

⁴²⁸ en-Nisâ 4/34.

⁴²⁹ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-'azîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2/293.

⁴³⁰ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 8/122.

birçok rivayetin sahih olmadığını belirtmiş ve ayetlerin bu rivayetlere gereksinim duyulmadan, bağlama bakılarak anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Bu ayetlerin bazıları şöyle sıralanabilir:

Birincisi, surenin elli dokuzuncu ayeti Allah’a ve peygamberine iman etmeyi, anlaşmazlık durumunda Allah’a ve peygamberine başvurmayı ifade etmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”⁴³¹ Aktarılan rivayetlere göre, elli dokuzuncu ayet bir seriye sırasında Müslüman olan birinin, bir mücahit tarafından emirin izni olmadan himayeye alınması, ardından durumun Hz. Peygamber’e bildirildikten sonra himayeyi kabul edip bu durumun izinsiz tekrarlanmasını yasaklaması üzerine inmiştir. Derveze bu ayetin söz konusu olaydan daha genel bir olay için indiğini savunmaktadır. Zira öncesinde hüküm ayetlerini uygulamada bir sonuç, sonrasında gelen hüküm ayetlerini uygulamada ise bir mukaddime niteliği taşıdığını eklemiştir.⁴³²

İkincisi, yukarıdaki ayetten sonra gelen ilk dört ayete bakıldığında, Allah’a ve peygambere inandığını iddia ettiği halde *tâğûtî* mahkemelere başvuran fırka konu edinmektedir. Derveze’ye göre müfessirler bu ayetler hususunda çokça rivayette bulunmuşlardır. Bir rivayete göre Yahudi ve bir münafık arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Meseleyi Yahudi, Hz. Peygamber huzurunda çözmek istemesine rağmen münafık Müslümanlarca *tâğût* olarak isimlendirilen Ka’b b. Eşref’in huzurunda meseleyi çözmek istemesi üzerine inmiştir. Derveze bu rivayet dışında başka iki rivayette aktarmıştır. Bu rivayetlerin hepsinin öncelikle sahih olmadıklarını belirtmiş ardından ayetle uyum sağlamadıklarını söylemiştir. Nitekim bu ayetlerin önceki ayetlerle bağlantısı kesilmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi önceki ayetler bu ayete

⁴³¹ en-Nisâ 4/59.

⁴³² Derveze, *et-Tefsîrû ’l-hadîs*, 8/150.

bir hazırlık mahiyetindedir. Bu sebepten bu ayetler daha tafsilatlı gelerek Hz. Peygamber'in hüküm gücünü yerleştirmeyi hedef almıştır.⁴³³

Başka bir ayette Derveze,

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾

“Eğer onlara kendilerinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, içinden pek azı müstesna bunu yapmazlardı.”⁴³⁴ ayetinin nüzul sebebi hakkında müfessirlerden iki farklı rivayetin olduğunu aktarmıştır. Bunlardan biri; bir Yahudi'nin “Allah bize kendinizi öldürün diye emretti, biz de kendimizi öldürdük.” sözüne karşılık Müslümanın “Allah bize bunu emretseydi biz bunu yapardık.” demesi üzerine nazil olduğudur. Diğer bir rivayet ise Hz. Peygamber'in bir gün vefat edeceğine üzülen ensardan birini, altmış dokuzuncu ayetle⁴³⁵ müjdelemesidir. Müfessir, bu rivayetlere sahih hadis kaynaklarında yer verilmediğini belirtmiştir. Ayrıca ayetlerde bir bütünlüğün olduğunu ve üçüncü şahıs zamirinin geçmiş ayetlere atıf yaparak münafıklara döndüğünü de eklemiştir.⁴³⁶

Surenin seksen beş ve seksen altıncı ayetlerinde ise ilk okunduğunda öncesi ve sonrasıyla bir ilişkisinin bulunmadığı izlenimi vermektedir. Nitekim bu ayetlerden önce cihat ile ilgili ayetler, savaştan kaçanların hükmü, yetki sahibi kimselere istişare edilmesi, münafıkların ikiyüzlü tavırları ve müşriklerin tutumları yer almaktadır. Bu ayetlerden sonra ise,

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

“Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir. Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.”⁴³⁷ ayetleri gelmiştir. Derveze ilk

⁴³³ Derveze, et-Tefsîrû'l-hadîs, 8/158.

⁴³⁴ en-Nisâ 4/66.

⁴³⁵ “Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse işte onlar Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdir.” (en-Nisâ 4/69).

⁴³⁶ Derveze, et-Tefsîrû'l-hadîs, 8/162.

⁴³⁷ en-Nisâ 4/85-86.

ayetin öncesiyle münasebetini incelerken, Taberî'nin (öl. 310/923) görüşünü de aktarmıştır. Taberî, burada iyiliğe daveti, Allah yolunda kafirlere karşı savaşıma, kötülüğe daveti ise Müslümanlar karşısında kafirlere yardım etme manasında tefsir etmektedir. İkinci ayette de “*size biri selam verdiğinde*” cümlesini sizi biri cihada davete çağırdığında “*daha güzeli ve dengi ile karşılık verin*” cümlesinin ise yapılan bu davete en güzel şekilde icabet etmeleri olduğunu söylemiştir.⁴³⁸ Derveze’de ayetleri bu şekilde te’vil etmenin siyâk açısından daha isabetli olduğunu savunmakta ve ayetlerin öncesiyle kopuk gibi olmadığını, aksine aralarında tam bir insicâmın bulunduğunu ifade etmektedir.⁴³⁹

Yukarıdaki ayetler Derveze’ye göre sebebi nüzuller göz önünde bulundurulup tek tek ele alındığında birbirinden bağımsız gibi görünmektedir. Lakin rivayetlere dalmadan ayetler anlaşılma çalışıldığında birbirleri arasındaki insicâmın sıkı olduğu, ayetlerin Hz. Peygamber’in hüküm gücünü pekiştirmek üzere nazil oldukları ortaya çıkmaktadır.⁴⁴⁰ Nisâ suresinden sonra yer alan Talak ve Beyyine surelerinin ayetleri hakkında münasebete dair detaylı bilgiye rastlanmamıştır.

3.2.5. Nûr ve Mücadele Surelerindeki Ayetlerde Münasebet

Nûr suresi, zina ve iftira suçuna dair hükümlerin yer aldığı bir suredir. Aynı zamanda evlere girme adabını, erkek ve kadının tesettürünü konu edinmiştir. Sure, yirmi yedinci ayetine kadar zina suçundan ve *ifk* hadisesinden bahsetmekte olup söz konusu çirkinliğe karşı insanlığı uyarmaktadır. Yirmi yedinci ayette ise evlere girme adabından bahsetmektedir. Müfessire göre bu iki ayet zinciri arasında sıkı bir ilişki vardır. Burada bir sebep sonuç ilişkisi olduğunu söylemiştir. Surenin ilk kısmında Allah, kötü ve asılsız haberlerden insanları menetmektedir. İkinci kısmında ise insanların evlerine izinsiz girmek yasaklanarak iftiraya sebebiyet verecek haberlerin yayılmasının önüne geçilmesine bir işaret olduğunu ifade etmektedir. Ardından gelen ayetler zina fiilinden uzaklaşmak için Müslümanın yerine getirmesi gereken vecibelerle devam ederek surenin başlangıcıyla bir insicam sağlamaktadır. “*Allah göklerin ve yerin nurudur.*”⁴⁴¹ ayeti ise önceki ayetlerin Allah’ın bir nuru olduğunu da

⁴³⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi ‘u l-beyân* (Mekke: Dârü’t-Terbiyyeti ve’t-Türâs, ts.), 8/580.

⁴³⁹ Derveze, *et-Tefsîrü l-hadîs*, 8/188.

⁴⁴⁰ Derveze, *et-Tefsîrü l-hadîs*, 8/162.

⁴⁴¹ Nûr 24/35.

göstermektedir.⁴⁴² Böylece surenin muhtevası ismiyle de bir bütünlük oluşturarak, yer verdiği ayetlerle insanları kötü yoldan alıkoyarak nuruna yönlendirmektedir. Bu sureden sonra gelen Münâfikûn suresinin ayetleri hakkında münasebete dair detaylı bilgiye rastlanmamıştır.

Ardından gelen Mücâdele suresi ise zıhâr uygulamasının geçersizliğini içeren ayetle başladıktan sonra necvâ (aralarında gizlice konuşma) fiilinin işlenmesinin sonuçlarına dair hükümlerle devam etmiştir. Akabinde 11. ayette meclislerde yer açılmasına dair Müslümanlar uyarılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

“Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda “Yer açın” dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. “Davranıp kalkın” dendiğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır.”⁴⁴³ Sure, ilk ayetinden on birinci ayetine kadar okunduğunda söz konusu ayetin neden zıhâr ve necvâ ayetlerinden sonra yer aldığı noktasında zihinlerde bir soru işareti oluşmaktadır. Zira meclislerde yer açmanın necvâ ile ilişkisi uzak görünmektedir. Derveze ise bu ilişkinin oldukça açık olduğunu zikretmektedir. Nitekim o necvâ ayetinden sonra bu ayetin yer almasının sebebini, meclislerde yer bulamayan insanların kendi aralarında fısıldaşıp, gizli şeyler konuştuklarından dolayı yer aldığını zikretmiştir. Böylece gelenlere yer verilerek münafikların yer bulamadıkları bahanesiyle yaptıkları çekiştirmelerin önüne geçildiğini eklemiştir.⁴⁴⁴ Bu sureden sonra yer alan Hucurât, Teğâbûn, Saf ve Fetih surelerinin ayetleri hakkında münasebete dair bilgiye rastlanmamıştır.

⁴⁴² Derveze, *et-Tefsîrû'l Hadis*, 8/393.

⁴⁴³ el-Mücâdele 58/11.

⁴⁴⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 8/482.

3.2.6. Mâide Suresindeki Ayetlerde Münasebet

Bu surede öncesiyle bağımsız gibi görünen dört ayetin öncesiyle insicamı işlenmiştir. İlk olarak surenin otuz sekizinci ayeti hırsızlık suçunun cezasına yer verilen bir ahkâm ayetidir.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾

“Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”⁴⁴⁵ Ayette hırsızlık yapanın iki elinin kesilmesi emri verilmiştir. Derveze, bu ahkâm ayetinin öncesiyle bir münâsebetinin olduğunu ifade etmiştir. Surenin otuz üçüncü ayeti Allah’a ve Resûlü’ne savaş açan, yeryüzünde bozgunculuk yapan kişinin cezasını bildiren başka bir ahkâm ayetidir. Bu suçun cezası ise “...öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir.”⁴⁴⁶ Derveze’ye göre bu iki ahkâm ayetinin suçlarının ve cezalarının karıştırılma ihtimali olduğu için, hırsızlık ayeti bu sûrede zikredilerek ikisi arasındaki fark beyan edilmiştir. Bu yüzden hırsızlık ayeti, Allah’a ve Resûlü’ne savaş açan, yeryüzünde bozgunculuk yapan kişinin cezasından sonra yer aldığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁷

Mâide suresinin doksanıncı ayeti içkiye dair hükümlerin yer aldığı bir başka ayettir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁴⁸ Derveze bu ayetin öncesiyle münâsebetine dair Taberî’nin görüşünü aktararak öncesiyle münâsebet kurmuştur. Kurulan bu münâsebeti göre yüce Allah burada Müslümanlara Yahudilere benzemeyin mesajını vermektedir. Nitekim önceki ayetlerde Yahudilerin kendilerine helali haram, haramı helal kıldığı beyan edilmiştir. Yahudilerle ilgili bu ayetlerden sonra Müslümanlara yönelik içkiyi yasaklama ayeti gelerek, sizlerde onların yaptığını yapmayın Allah’ın haram dediğini kendinize haram, helal dediğini kendinize helal

⁴⁴⁵ el-Mâide 5/38.

⁴⁴⁶ el-Mâide 5/33.

⁴⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîrû’l-hadîs*, 9/117.

⁴⁴⁸ el-Mâide 5/90.

kılın mesajının verildiğini Derveze teyit ederek ayetler arası münasebeti beyan etmiştir.⁴⁴⁹

Mâide suresinin yüz beşinci ayetinden önce ise Ehl-i Kitap'tan bahsedildikten sonra hitap Müslümanlara yönlendirilmiştir. Önceki ayette yüce Allah Ehl-i Kitap'ı İslam'a çağırdığında kendilerine indirilen ve atalarında olanla yetindiklerini söylediklerini beyan etmiştir. Ardından Derveze,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ أَوْ
آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ
بِاللَّهِ إِنْ أَرَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْآثِمِينَ ﴿١٠٦﴾

“Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir.”⁴⁵⁰ ayetinin bir sonuç ayeti olduğu yorumunu yapmış ve bu ayetin Müslümanlara öncesiyle ilişkili olarak, Ehli Kitap’ın izledikleri adetleri kendilerine adet edinmemeleri, babalarının gittiği yanlış yolu takip etmelerinin onların sorumluluğunda olmadığını ilham ederek sadece kendilerinden mesul olduklarını bildirmekte olduğuna işaret ederek insicamın devam ettiğini belirtmiştir.⁴⁵¹

Son olarak, hitap Müslümanlara yöneldikten sonra ayetler ölen kişinin vasiyeti için şehadet konusuna geçmiştir. Derveze bu ayetin öncesiyle bağımsız olduğunu düşünmektedir. Ancak şahitlik meselesinden sonra gelen

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

“Allah’ın peygamberleri toplayıp da onlara “Size ne cevap verildi?” diye soracağı gün onlar “Bizim bir bilginiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin” diyecekler.”⁴⁵² ayetiyle Derveze, bu ayet için ya öncesi için bir sonuç ayeti olduğunu ya da sonrasında gelen Hz. İsa’ya verilen nimetlerin ve mucizelerin hatırlatıldığı ayetlere bir giriş olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵³ Geri kalan Mümtetine, Hadîd, Tevbe ve Nasr surelerinin ayetlerinde münasebet işlenmemiştir.

⁴⁴⁹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/220.

⁴⁵⁰ el-Mâide 5/105.

⁴⁵¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/246.

⁴⁵² el-Mâide 5/ 109

⁴⁵³ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 9/255.

Netice olarak, İzzet Derveze'nin Medenî surelerdeki ayetler arası münasebeti ele alırken ayetleri gruplara ayırdıktan sonra insicamı gözettiği görülmüştür. İnsicamın açık olduğu durumlarda “ayet siyakın devamıdır” ifadesini kullanırken insicamın ilk okuyuşta görülmediği ayetlerin üzerinde münasebeti aramıştır. Münasebeti ilk bakışta konu açısından ahengin bulunmadığı ayet grupları arasında araması, bu ilme verdiği önemin bir göstergesidir. Ayetlerde insicamı kurmaya çalışırken başvurduğu ilk yöntem, sebebi nüzul rivayetleri olmuştur. Nitekim sebebi nüzul rivayetleriyle ahengi sağlarken rivayetlere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış, surenin konu bütünlüğünden uzak olan rivayetleri kabule yanaşmamıştır.



4. SONUÇ

Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi Kur'ân'ın daha doğru bir şekilde anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Farklı bilgi ve kültür birikimine sahip, çeşitli coğrafya ve zamanlarda yetişmiş alimlerin çoğu zaman aynı ayeti farklı şekilde yorumladıkları görülmüştür. Dolayısıyla münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi ayetler arasındaki uyumu ortaya çıkarırken, maksadın yanlış anlaşılmasında başvurulacak ilk kaynaklardan biri haline gelmiştir. Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, ayetlerin doğru anlaşılmasındaki önemli etkisi İzzet Derveze'nin tefsirinde fazlaca üzerinde durulmuştur. Bu mülahazalar neticesinde İzzet Derveze'nin tefsirinin gerek çağdaş gerek klasik müfessirlerin tefsirlerinden farklı olduğu görülmüştür. Ayrıca Derveze'nin tefsirinde ön plana çıkan münasebet ilminin yüksek lisans ve doktora tezlerinde detaylı bir şekilde çalışılmamış olması, bu çalışmanın yapılmasındaki bir diğer önemli faktördür. Tezdeki bulgulara dair şunları söylemek mümkündür.

Öncelikle müellifin tefsir geleneğinden farklı olarak, eseri nüzul sırasına göre yazması, mushaf tertibinin içtihadı olduğunu savunduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim kendisi sure ve ayet tertiplerinin tevkiî olduğu inandırıcıdır. Tefsirinde gelenekten farklı olarak sadece sure tertibinde bir farklılık yapmıştır. Sureleri, esas aldığı mushaf tertibine göre Mekkî sureler başta olmak üzere sıralayarak okuyucuya vahyin indiği dönemi yaşatıp günümüz sorunlarının çözümüne katkı sağlamak hedefini gütmüştür. Derveze, yöntemini hedefiyle paralel bir şekilde başarıyla yürüttüğü söylenebilir. Onun, İslam'ın doğuşuyla önce çıkan kavramlara yer vermesi, Kur'ân'ın ıslah etmeye çalıştığı hususların üzerinde durması ve tüm bunları yaparken vahiy ortamıyla beraber sure ve ayetlerin münâsebetini gözetmesi, hedefine ulaşmasını kolaylaştıran başlıca unsur olmuştur.

Okuyucuya vahiy ortamını yaşatmayı hedefleyen İzzet Derveze, ayetleri tefsir ederken ilk ele aldığı husus, ayetlerin sebebi nüzulü olmuştur. Ayetlerin sebebi nüzulünün sahih olup olmamasına bakmadan zikrettikten sonra sebebi nüzul rivayetlerinin sıhhati hakkında bilgi vermiştir. Herhangi bir rivayetin sahih olmaması ve ayetin siyakıyla uyuşmaması durumunda rivayeti kabul etmemiştir. Rivayetin sahih olup ayetin bağlamıyla uyuşmaması durumunda ise rivayetin farklı münasebetler dolayısıyla söylendiği, ayetle ilgisi olmadığı yorumunu yapmıştır. Ayetin bağlamıyla

insicamlı olan rivayetlerin sahih olanlarını ayetin tefsirinde delil olarak kullanırken, sahih olmayanlarına şüpheyle yaklaşmış ama onları reddetmemiştir.

Rivayetlere karşı tutumuna dair zikredilmesi gereken diğer bir husus ise özellikle Mekkî surelerde bulunan Medenî rivâyetli ayetlerdir. Derveze esas aldığı mushaf tertibine göre Medenî olarak kabul edilen Mekkî surelerdeki rivayetlere genellikle şüpheyle yaklaşmıştır. Ona göre surelerin hepsi kendi içerisinde muhteşem bir insicama sahip olduğu için Medenî olduğuna dair hakkında rivâyet bulunan ayetlerin, Mekkî surelerde yer alma ihtimali yoktur. Bunu, bir ilke gibi, her surenin giriş kısmında dile getirmiştir. Derveze'nin bu tutumu iki açıdan eleştirilebilir. Birincisi, Yüce Allah her yönüyle mucizevî olan Kur'ân'ı-Kerim'i yirmi üç senede parça parça indirmiştir. Hatta bazı surelerin tamamlanması yıllar sürmüştür. Tamamlanması için uzun zaman alan bu surelerin ayetleri, Allah'ın emriyle Hz. Muhammed tarafından uygun surelere konumlandırılmış ve sure ayetleri arasındaki insicamdan ötürü sanki sure tek defada inmiş izlenimi verdiği söylenebilir. Bu sebepten Medenî rivâyetli ayetlerin Mekkî surelerde olma ihtimali çok da uzak görülmemelidir. İkincisi, genel hatlarıyla Mekkî sureler Medenî surelerden farklılık arz etmekle birlikte her bir ayet için bu özellik zorunlu olarak söz konusu değildir. Nitekim Medine'de inen surelere bakıldığında Mekkî surelerin özelliklerinden olan tevhit, nübüvvet, ahiretin gerekliliği ve Allah'ın kevnî ayetlerinden bahseden birçok konuyu barındırdığı bir gerçektir.

Nüzul tertibini esas alan İzzet Derveze'nin tefsirini diğer tefsirlerden ayıran bir özellik, onun mevcut mushaf tertibinde artarda gelen sureler arasında da münasebet kurmasıdır. Onun Alak ile Kalem, A'râf ile Sâd arasında kurmuş olduğu münasebet önemlidir. O, bu sureler arasındaki münasebet bağlamında vahiy ortamını göz önünde bulundurmuş, yüce Allah'ın risaletini insanlara iletme metoduna dair kıymetli bilgiler sunmuştur. Bunun yanında mushaf tertibi ile uygunluk gösteren Müzzemmil ile Müddessir, Duhâ ile İnşirâh sureleri arasında kurduğu münasebet vahiy metodunu anlamak açısından önemli görülmüştür. Aynı şekilde müellif surenin sonu ile bir sonraki surenin başı ve aynı surenin başı ile sonu arasındaki uyuma önem verdiği de görülmektedir.

Ayetler arası münasebete dair ise şu önemli üç özelliğe değinmek, Derveze'nin tefsirinde münasebete ne derece önem verdiğini ve çalışılmayı hakkettiğini göstermek

açısından değerlidir. İlk olarak Derveze surede geçen kıssanın surenin ruhuyla uyumunu ortaya koymak için kıssa öncesindeki diğer ayetlerle ilişkisi üzerinde durmuş, kıssanın söz konusu surede neden yer aldığını izah etmiştir. İkinci olarak onun peş peşe gelmekle birlikte farklı ahkam konularını bildiren ayetler arasında kurmuş olduğu münasebettir. Diğer bir husus ise ilk bakışta öncesiyle ilişkisi yokmuş gibi görünen ayetlere, konu bakımından bariz ilişkisi var izlenimi veren ayetlere nazaran daha fazla eğilmesidir. Söz konusu ayetlerde surenin insicamını, girişinde yer alan konuları ele alarak münasebete geniş çerçeveden bakmış, ayetin sadece bir önceki ayetiyle sınırlı kalmamıştır.

Ayrıca Derveze'nin ayet münasebetinde ayetin başı ile sonu arasındaki münasebet ile ayet içi münasebete tefsirinde yer vermediği görülmüştür. Bunun muhtemel iki sebebi vardır: 1. İzzet Derveze'nin tefsirini yazma gayesinin Kur'ân'ın *belâğî* özelliğini ön plana çıkarmaktan çok sosyolojik bir tefsir olarak ön plana çıkmasıdır. 2. Derveze sureleri konu bütünlüğünü göz önünde bulundurarak ayet topluluğuna göre bölüp ayetleri tek tek ele almamasıdır. Bu iki durum onun ayet içi münasebete eğilmemesinin sebebi olarak ileri sürülebilir. Son olarak Derveze takdire şayan bir yöntemle müsellemler kabul edilmesine rağmen ayetin insicamıyla uygun olmayan bazı rivayet ve görüşleri eleştirmekte ve ayetin insicamıyla uygun olan görüşleri kabul etmektedir.

Özetle nüzul tertibine göre ele aldığı sureler arasında vahiy ortamını göz önünde bulundurarak kurmuş olduğu münasebetler, surelerin genel amacının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Kur'ân kıssalarını tefsir ederken hemen hemen her kıssasının neden bu surede yer aldığına cevap araması, kıssaların siyaktan kopuk olmadığını göstermiştir. Sebebi nüzule dair rivayetleri aktardıktan sonra ayetin siyakına aykırı olan rivayetleri kabul etmemesi, münasebeti öncelediğinin bir delili olmuştur. Ayrıca birbiriyle ilk bakışta bağımsız gibi görünen ayetler arasında münasebeti araması bir yandan münasebete ne derece önem verdiğini gösterirken diğer yandan da ayetlerin tertibinin tevkîfî olduğunu benimsediğinin bir delili olmuştur. Bu durum da tefsirini yazarken Oryantalistler gibi Kur'ân'ın kutsiyetine zarar vermek amacını gütmemediğini, bilakis toplumun ihtiyaçlarına binaen nüzul sırasına göre tertibi benimsediğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Fadıl. *et-Tefsîru vel-müfessirûn fi'l-asri'l-hadîs*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 2012.
- Akkoyun, Cihad. *et-Tefsîru'l-Hadîs ve Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri Adlı Eserlerdeki Metotların Karşılaştırılması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora, 2022.
- Albayati, Yasir Adel Zaynal. *Tefsirde Bağlam (Siyak) Ve El-Muharrerü'l-Veciz Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2016.
- Albayrak, İsmail. “Kur'an-I Kerîm Âyetlerinin Tertîbi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Genel Bir Bakış”. *Marîfe* 2 (2002).
- el-Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1. Basım, 2010.
- Atalar, M. Kürşad. “Câbirî'nin Kur'an Anlayışı ve Tefsir Yönetminin Tenkidi”. *Umran Dergisi* Kasım (2014).
- Aydın, Muhammed. “Teemmulât fi'l-münâsebât” 10/17 (2008), 25-45. <https://doi.org/10778>
- Azimi, Enayatullah. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinin Münasebetü'l-Kur'an İlmi Çerçevesinde İncelenmesi*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- el-Beğavî, Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl*. Suudi Arabistan: Dâru Tayyibetin lin-Neşri ve't-Tevzî', 4. Basım, 1997.
- Beliktaş, Mehmet Emin. *Tefsirde Ayetler Ve Sureler Arası Münasebet (Safvetü't-Tefâsir Örneği)*. Mardin: Mardin Artuklu, Yüksek Lisans, 2021.
- el-Bikâî. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2009.
- Birişik, Abdürrahim. “Sûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*. Beyrut: Merkezü Dirâsâtî'l-vihdeti'l-Arabiyye, 2008.
- Demir, Ekrem. *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2006.

- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 50. Basım, 2016.
- Derveze, İzzet. *Asru'n-Nebî ve bîetuhû kable'l bi'se*. Şam: Dâru'l-Yakazatü'l-Arabiyye, 1946. Basım, ts.
- Derveze, İzzet. *el-Kur'ân ve'l Yehûd*. Kahire: Matbaa'tü Menâr, 1949. Basım, 1949.
- Derveze, İzzet. *el-Kur'ân ve'l-mübeşşirûn*. Kahire: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979. Basım, ts.
- Derveze, İzzet. *el-Kur'ân ve'l-mülhidûn*. Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım, 1973.
- Derveze, İzzet. *el-Kur'ânü'l-mecîd*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsîrû'l-hadis*. Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb'il-Arabiyye, 1. Basım, 1963.
- Derveze, İzzet. *Müzekkirât Muhammed İzzet Derveze*. Lübnan: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.
- Derveze, İzzet. *Târîhu benî İsrâîl*. Mısır: Matâbiu Şirketü'l-İlânati-Şarkıyye, 1. Basım, ts.
- Dirâz, Muhammed Abdullah. *en-Nebe'ü'l-'azîm*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1957.
- Duman, Muhammet Zeki. *Beyânü'l-Hak*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2. Basım, 2006.
- Durmuş, İsmail. "İstitrat". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Ergin, Özge. *Muhammed İzzet Derveze'nin tefsirinde nesh*. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2010.
- Ferda, Demir. *Yirminci yüzyıl siyer yazıcılığında Hz. Muhammed algısı: Muhammed Hüseyin Heykel, Muhammed İzzet Derveze ve İmadüddin Halil örneği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. 6 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1. Basım, 1992.
- Göksişukur, Betül. *Türk Modernleşmesi ve Din: Osmanlı Dönemi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2009.

- Günay, İlhami. *Kur'an'ı Kerim Sureleri Arasındaki Münasebet*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1996.
- Habenneke, Abdurrahmân. *Meâricü't-tefekkür ve dekâiku't-tedebbür*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 2009.
- Hacimuftüoğlu, Nasrullah. "Abdülkâhir el-Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/247-248. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru'l-Tûnûsiyye, 1. Basım, 1984.
- İbn Fâris, Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sadr, 1. Basım, 2010.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1. Basım, 2001.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Şamiyye, 1. Basım, 2011.
- İşık, Fırat. *Kur'an'ın hitabi oluşunun üslup özellikleri açısından değerlendirilmesi – M. İzzet Derveze (V. 1984) örneği-*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Japarakunov, Belek. *Muhammed İzzet Derveze's works Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Rasul?* Ankara: Ankara Üniversitesi, 2009.
- Kahraman, Muhammed Şerif. "Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sirasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (ts.).
- Kahraman, Muhammed Şerif. *Kur'an'ın Nüzul Sirasına Göre Tefsiri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.
- Kalabak, Ali Yasin. *Osmanlı'nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları Ve Mali Emperyalizm*. "Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi". 2148 – 3043 27 (2014).
- Kurân Yolu Meali*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. Basım, 2017.
- Kurşun, Zekerîya. "Muhammed İzzet Derveze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul, 1994.

- Kutub, Muhammed. *Kadıyyetü't-tenvîr fi'l-alemi'l-İslamî*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1. Basım, 1999.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîrü'l-fennî fi'l Kur'an*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2017.
- Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Şurûk, 15. Basım, 1988.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan, 1. Basım, ts.
- Mutlu, Büşra. *Seyyid Kutup ve İzzet Derveze'nin tefsirlerinde mekki ve medeni sureler bağlamında Kur'an kıssaları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2019.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, ts.
- Ocak, Abdülhakim. *İzzet Derveze'ye göre Kur'an'da kadın*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2021.
- Okumuş, Mesut. *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 1994.
- Örs, Orhan. "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti" 51 (2013).
- er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1999.
- es-Sa'idi, Abdülmüteal. *en-Nazmu'l-fenniyyu fi'l-Kur'an*. Kahire, 2018.
- Süleyman, Ferit Mustafa. *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1993.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *ed-Dürrü'l-mensûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, ts.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-itkân*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıryye, 1974. Basım, ts.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Merâsîdü'l-metâli' fi tenâsübi'l-makâtî' ve'l-metâli*. çev. Süleyman Mollaibrahimoğlu. İstanbul, 1994.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn. *İlmu'l-münâsebât fis-suverî ve'l-âyât*. thk. Muhammed Ibn Amir Ibn Salim. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2002. Basım, ts.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. Mekke: Dârü't-Terbiyyeti ve't-Türâs, 1. Basım, ts.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitapevi, 4. Basım, 1995.

- Yalçın, Yıldırım. *Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'an Dili" İsimli Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İnsicâm*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehrâveyn, 1. Basım, 2017.
- Yılmaz, Ali. *Fahruddin er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-kebîr adlı eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 1996.
- Yılmaz, Mehmet Faik. "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/568-570. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yolcu, Mehmet. 61-100. "Ebu Zuheyr Muhammed İzzet Derveze Hayatı, Mücadelesi ve Başlıca Eserleri". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Güz 2013).
- Yusuf, Esen. *İzzet Derveze'nin Siretu'r Resul'üne göre Kur'an'da Hz. Muhammed (s. a. v)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2013.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. Kahire: Dâru'l-Rayyân li-Türâsi bi'l-Kahire, 1947.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*. Lübnan: Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb, 1957. Basım, ts.
- ez-Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr*. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1991.